

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228394

UNIVERSAL
LIBRARY

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No.

۹۵۵۵.۷۷

Accession No.

۱۷۱۰۲

Author

—

Title

راهنمای قلم

This book should be returned on or before the date last marked below.

توانا بود هر که دانا بود

راهنمای قم

با

۶۴ گراور و یک نقشه

بیاد کار کشایش ساختمان دبیرستان حکمت

از انتشارات دفتر آستانه قم

۱۸ مهر ماه ۱۳۱۷ شمسی مطابق ۱۵ شعبان المعظم ۱۳۵۷ قمری

توانا بود هر که دانا بود

راهنمای قم

با

۶۴ گراور و یک نقشه

بیادگار گشایش ساختمان دیرستان حکمت

از انتشارات دفتر آستانه قم

(۱۸ مهر ماه ۱۳۱۷ شمسی مطابق ۱۵ شعبان المعظم ۱۳۵۷ قمری)

چاپخانه مجلس

مقدمه

بقلم رشید یاسمی (استاد دانشگاه تهران)

روشن ترین دلیل قدمت شهر قم مکان جغرافیائی و انشعاب راههای عمده تجارتي است بحکم اقتضای مکانی از دوره ای که ری و اصفهان آبادی گرفته است ناچار این شهر هم که در میان آنها قرار دارد بحلیه عمارت آراسته شده است. قدمت این شهر بیایه ایست که بنای آن را یکی از پادشاهان پیشدادی یعنی تهمورس (۱) نسبت داده اند، شکی نیست که در زمان ساسانیان قم معروف بوده است. در کتابی که از آن عهد بخط پهلوی باقی مانده و عنوانش خسرو کواذان وریدکی است (یعنی خسرو پسر قباد و غلامی) نام قم ذکر شده است. خلاصه این کتاب را ثعالبی (۲) آورده است در این کتاب مینویسد خسرو از غلام خود موسوم به ریذک خوش آرزو پرسید که بوی بهشت چگونه است جواب داد:

«اگر بوی شراب خسروانی و سیب شامی و گل فارسی و شاهسپرم سمرقندی و ترنج طبری و نرگس مسکی (۳) و بنفشه اصفهانی و زعفران قمی و بونی (بوانی) و نیلوفر سیروانی وند (۴) را فراهم آوری از بوی بهشت بوئی توانی برد»

۱ - حمد الله مستوفی در نزهة القلوب صفحه ۶۷ چاپ اروپا.

۲ - غرر اخبار الملوك الفرس.

۳ - نرگس مسکی نوع خاصی است کوچکتر از نرگس معمول که آنرا بسبب بوی خوشی که دارد مسکی (مشکی) گویند.

۴ - ند مخلوطی است از سه چیز معطر: عود هندی، مشک تبتي و عنبر شجری.

در شاهنامه فردوسی هم سه جا نام قم ذکر شده است که حاکی از اشتهار آن در عهد ساسانیان تواند بود. هنگام حملهٔ عرب در سال ۲۳ هجری ابو موسی اشعری این شهر را فتح کرد، در عهد خلافت مأمون مردم قم بریاست یحیی بن عمران سر بشورش برداشتند و از ادای خراج خودداری کردند خلیفه علی بن هشام را بسر کوبی شورشیان فرستاد. در این واقعه حصار استوار قم ویران و مبلغ هفت ملیون درهم بعنوان خراج گرفته شد. اما مردم قم در زمان خلافت المعتز (۲۵۲-۲۵۵) هجری مجدداً گردن از فرمان خلفا بیرون کشیدند. موسی بن بغا حاکم عراق بامر خلیفه بجانب قم راند و قتل عامی صعب کرد و گروهی از وجوه اعیان آنجا را باسارت برد. ابن حوقل سیاح و جغرافی نگار در قرن چهارم هجری بقم رفته و حصار آنجا را وصف کرده است. در آن زمان باغهای شاداب بر گرد حصار قم بوده است و مخصوصاً پسته و فندق آنجا شهرت داشته است. استخری نیز شمه‌ای از حصار قم بنگارش آورده و گوید آب مشروب اهالی از چاهها و آب انبار هائی است که بوضعی بدیع ساخته اند. این نویسنده از تعصب مردم قم در تشیع و حب خاندان رسول سخن رانده است.

در اندرون و بیرون حصار مقابر و مزارهای بسیار از بزرگان شیعه موجود بوده است (۱).

بنا بر قول استخری در يك منزلی شهر دیهی بوده بنام قرية المجوس که مردم آن همه کیش زردشتی داشته‌اند. کثرت آثار زردشتی مثل معبد و آتشکده و دخمه و غیره که در اطراف قم بوده از روی کتاب

گرا نبهای ترجمه تاریخ قم معلوم تواند شد (۱).

یا قوت نام قدیم قم را کمندان مینویسد که بعد بتخفیف آنجا را قم خوانده اند (۲) و گوید آثار دژهای قدیم ایرانی هنوز در آنجا دیده میشود. يك پل سنگی بر رود خانه بسته اند که شهر قدیم را از شهر اسلامی جدا میکرده است.

حمد الله مستوفی در نزهة القلوب (۳) گوید از بلاد عجم چهار شهر معتبر بوده است و در این معنی گفته اند :

چهار شهر است عراق از ره تخمین گویند

طول و عرضش صد در صد بود و کم نبود

اصفهان کاهل جهان جمله مقرند بدان

در اقالیم چنان شهر معظم نبود

همدان جای شهان کز قبل آب و هوا

در جهان خوشتر از آن بقعه خرم نبود

قم به نسبت کم از اینهاست ولیکن آن نیز

نیک نیک ار که نباشد بد بد هم نبود

معدن مردمی و کان کرم شاه بلاد

ری بود ری که چو ری در همه عالم نبود

و نیز حمد الله در بیان تومان قم و کاشان گوید « قم از اقلیم چهارمست

۱ - تالیف حسن بن محمد بن حسن قمی در سال ۳۷۸ قمری بزبان عربی و ترجمه حسن بن علی بن حسن عبد الملک قمی بفارسی در سال ۸۰۵ قمری تصحیح و تحشبه دانشمند اختر شناس آقای سید جلال الدین تهرانی (چاپ تهران آذر ۱۳۱۳).

۲ - نزهة القلوب کمندان را از قصبات اصفهان شمرده است بنا بر این کمیدان صحیح است، رجوع شود بمتن این کتاب ص ۲ - ۱.

۳ - چاپ اروپا صفحه ۹.

طهمورث ساخت طالع عمارتش برج جوزا دور باروش زیادت از ده هزار گام است و هوایش معتدل است آبش از رودی که از جربادقان (۱) میآید و در آنجا همچون آوه در زمستان یخ آب در چاه می بندند تا به هنگام گرما باز میدهد و آب چاهش در پانزده گزی بود و اندکی بشوری مایل بود. از ارتفاعاتش غله و پنبه بسیار بود و از ميوه هایش انار و فستق و خربزه و انجیر سرخ نیکوست. در آن شهر درخت سرو سخت نیکو میباشد و مردم آنجا شیعه اثنی عشری اند و بغایت متعصب و اکثر آن شهر اکنون خراب است (۲) اما باروش بیشتر برجاست (۳).»

نیز حمد الله گوید: «کوه نمک لان میانه آوه و قم از خاک است و با هیچ کوه پیوسته نیست و از غایت شوری برف بر آن قرار نمیگیرد و بر فرازش نتوان رفت که پای فرو رود و با هنر ها نمکی را نشاید که تلخ بود. دورش سه فرسنگ بود بر او هیچ آب و رستنی نبود و از ده فرسنگ باز دیدار دهد» (۴) در جای دیگر گوید کاه قم بهتر از جو ساوه است (۵).

در زمان ما این شهر کهن که قبل از اسلام و بعد از اسلام همواره مرکزیت اقتصادی و تجاری و مذهبی داشته با وجود نزدیکی بیابان و در بدترین احوال بود. وضع داخلی و خارجی شهر در ناپاکی ضرب المثل، معارف جدید در مراحل ابتدائی، آشنائی با تمدن در پایه بسیار نازل بود.

۱ - گلپایگان .

۲ - نیمه اول قرن هشتم هجری (آخر عهد مغول) .

۳ - نه مستوفی نه سایر جغرافی نویسان قدیم ذکرى از مرقد مطهر حضرت معصومه نکرده اند ولی عموماً مرکزیت قم را از لحاظ تشییع تصدیق نموده اند .

۴ - صفحه ۲۰۰ چاپ اروپا .

۵ - صفحه ۶۳ چاپ اروپا .

لکن بزودی این نقطه مهم نیز مثل سایر نقاط کشور مورد توجه حیات بخش ادای حضرت همایون شاهنشاه بزرگ واقع شده اصلاحات شهری و بهداری و اقتصادی شروع گردید، ساختن شاهراهها مخصوصاً عبور خط آهن این شهر را جنبشی سخت داد. وزارت معارف نیز که پیوسته در اجراء نیات ملوکانه و نشر علم میکوشد بهبود اوضاع معارفی قم را مورد توجه قرار داد، در توسعه و تکمیل مدارس و ترویج ورزش و ایجاد مدارس دوشیزگان جدی بلیغ مبذول داشت، مهمترین مراکز این شهر که مطمحنظر سیاحان و زوار است یعنی آستانه مقدس وضعی که شایسته این عصر فرخنده باشد نداشت. آقای آقا سید محمد باقر متولی باشی و فرزند ایشان آقای مصباح برای اصلاح امور این مرکز مهم مذهبی دستورهای وزارت اوقاف را پذیرفته بتجدید سازمان و تنظیم امور آستانه پرداختند، در آمد و هزینه و مصارف موقوفات و عده خدام و کار گزاران آستانه را معین و در اصلاح خرابی های ابنیه مقدسه و سایر منضمات آن جدی بلیغ مبذول داشتند، یکی از کارهای پسندیده که بکوشش آقای مصباح نایب التولیه آستانه قم انجام شده طبع همین کتاب است که برای معرفی ابنیه مختلفه و آشنا کردن جویندگان تاریخی بجزئیات اوضاع آستانه و سایر متعلقات آن بهترین وسیله بشمار است.

دیگر حفظ نفایس آستانه که از سالیان دراز در غزنه های نامناسب افتاده و قرین گرد و غبار و دور از استفادۀ نظار بود بیم آن میرفت که بکلی اشیاء ظریف آنجا از میان برود و ضایع و فاسد شود (۱) از آنجا که بهترین وسیله جلب سیاحان خارجی و داخلی نمایش این قبیل آثار نفیسه است

۱ - از جمله نفایس این موزه قالی های عهد صفویه است که در نمایشگاه لندن مورد توجه عموم نظار و اهل اطلاع گردید و اکنون در موزه قم در مکان محفوظ نصب است.

و دیدن آنها موجب مزید بصیرت و تحریک همت بینندگان تواند شد و وزارت معارف دستور داد که یکی از ضمایم غربی آستانه را بصورت موزه درآورند و اشیاء را بطرز علمی با توضیحات لازم در آنجا قرار دهند و زوار و واردین را بتمشای آنجا ترغیب نمایند. این قسمت بوسیله آقای کدار رئیس اداره عتیقات وزارت معارف و مطابق نقشه رسمی ایشان با بهترین وجهی انجام گرفت و در ۲۲ آبان ۱۳۱۴ مصادف با نیمه شعبان مراسم گشایش رسمی آن با حضور جنابان رئیس الوزراء و وزیر داخله و وزیر معارف صورت گرفت.

چون در هر گوشه آستانه بنگاه های جدید را بوسیله ماده تاریخ معرفی کرده اند نگارنده نیز ایاتی در تاریخ گشایش موزه سروده که در سر در موزه نصب و در صفحه (۸۰) این کتاب درج است (۱).

البته با توسعه روز افزونی که این بنگاه جدید حاصل میکند مکان فعلی گنجایش و شایستگی نخواهد داشت و بزودی در کنار همین مکان محوطه ای را که در نظر گرفته اند تبدیل بموزه زیبایی موافق اسلوب موزه سازی جدید خواهند نمود.

دیگر از تأسیسات معارفی که تاثیر آن در رواج تعلیم و تربیت فوق العاده است بنای دبیرستان زیبایی است که اکنون ساختمانش بپایان رسیده و دبیرستان حکمت بانجا انتقال می یابد (۲). نخست در زمین مجاور رودخانه طرح ریزی شد ولی سستی خاک نمناک آنجا شایسته چنین بنای پایداری نبود، پس مکان فعلی را اختیار کردند از جهت استحکام زمین و

۱ - موزه قم اگرچه کوچک است ولی چون زمانا تأسیس آن مقدم بر موزه های تهران و مشهد و شیراز و خوزستان بوده آنرا نخستین موزه شمردیم.

۲ - برای افتتاح رسمی دبیرستان روز پانزدهم شعبان ۱۳۵۷ مطابق ۱۸ مهر ماه ۱۳۱۷ مقرر شده و اینکه در صفحه ۱۴ سطر هفتم خرداد ماه نوشته شده اشتباه است.

زیبائی مناظر و گشادگی اطراف مزایای بسیار دارد، در ساختمان این دیرستان کوشش فوق العاده در پی ریزی شده است که سستی عمومی خاك این نقطه را تدارك نماید، همراهی اداره تولیت آستانه در پیشرفت این بنا یکی از خدمات مهمه معارفی محسوب میشود. نگارنده تاریخ ساختمان دیرستان را در قطعه فارسی ذیل آورده است که در مدخل بنا تحریر شود:

بگاه خسرو دانا رضا شاه	که از دانائیش ایران تواناست
شهنشاه بزرگ دد گستر	که رأی تابناکش کشور آراست
وزیر نامور حکمت پی افکند	بقم کاخی که بس ستوار و زیاست
دیرستان حکمت گشت نامش	که کان دانش و باغ هنر هاست
جوانان اندرین گلزار چینند	گل کردار نیک و گفته راست
کلید فرهی و کامیابی	ازین درجست هر کش چشم بیناست

بتاریخش رشید یاسمی گفت

« کلید کامها در دست داناست »

چون معرفی ابنیه آستانه از لحاظ علم معماری و برای جلب سیاحان ضرورت داشت و در ادوار اخیر کتابی که احوال این بنگاه مقدس را شرح دهد تألیف نگشته بود وزارت معارف دو سال قبل دستور دادند که مقدمات این کار فراهم آید. هیئتی برای تهیه و طبع کتاب معین شد و نگارنده طرح این تألیف و تکلیف هر يك از اعضاء هیئت را معین نموده و اینك باین صورت در آمده است. اگر چه از حیث استفاده از سفرنامه سیاحان خارجی که در ادوار گذشته آمده و اشاراتی نسبت باین شهر دارند تألیف کنونی کامل و غنی نیست لکن از سایر جهات حاوی مطالب سودمند و ناگفته است مخصوصاً عکسها و نقشه آن برای معرفی ابنیه آستانه و سایر نقاط مهمه قدیم این شهر بسیار مفید است. فاضل محترم آقای سید علی اکبر

برقعی که از دانشمندان قم هستند و در تدریس علوم قدیمه و ترویج معارف جدید مجاهدت‌ها کرده و میکنند چنانکه از دیر زمانی مدرسه حیات بکوشش ایشان بر پای است عهده دار تألیف این کتاب شده و باین صورت سود بخش آنرا بیایان آورده‌اند. آقای سرمدی رئیس معارف و آقای سپهبدی رئیس موزه قم و آقای بینش پور دبیر تاریخ و جغرافیا و آقای مهدی خطیب دبیر ادبیات و سایر کارکنان معارف نیز هر يك در قسمتی كوشش كامل کرده اند .

فهرست مندرجات

مقدمه (بقلم آقای رشید یاسمی)	ب - خ
فصل اول - تاریخچه قم - وجه تسمیه و اشتقاق قم	۱
قم پیش از بنای اسلامی	۲
بنای شهر قم	۳
سال بنای شهر قم و جدانشدن آن از اصفهان	۴
رودخانه قم	۵
زراعت قم	۷
صنایع قم	۸
معادن قم	۹
مدارس	۱۰
مساجد	۱۴
آمار نفوس قم	۱۶
امامزادگان	۱۷
مشاهیر قم	۲۰
فقها و محدثین	۲۱
فیلسوفان	۲۵
وزراء	۲۶
شعراء	۲۷
فصل دوم - شرح احوال حضرت معصومه و تاریخچه آستانه و وضع قدیم این بنا	۳۰
فصل سوم - تاریخ اشخاصی که قسمتهائی افزوده و تعمیراتی کرده اند	۳۴
فصل چهارم - توصیف ابنه آستانه و اطراف آن	۴۱

۴۱	اسلوب ساختمان ابنیه آستانه
۴۲	گنبد مطهر
۴۴	حرم مطهر
۵۱	ضریح مطهر
۵۴	کتابخانه اول بالای سر - کتابخانه دوم پائین یا
۵۶	ایوان طلا
۶۰	ایوان آئینه
۶۲	مسجد بالای سر
۶۴	مقابر سلاطین صفویه
۶۵	صحن عتیق
۶۷	صحن جدید
۷۷	صحن زنانه
۸۰	موزه
۸۱	مدرسه فیضیه
۸۲	دارالشفاء
۸۵	فصل پنجم - در ذکر نقایس آستانه
۸۵	الف - قابله‌ها و قابله‌ها
۸۸	ب - کاشیها - کاشیهای علی ابن جعفر
۸۹	کاشیهای امامزاده اسماعیل
۹۰	ج - زریها
۹۰	د - قرآن‌ها
۹۲	ه - اشیاء متفرقه
۹۶	فصل ششم - اسامی رجالیکه در اطراف آستانه مدفونند
۱۰۵	فصل هفتم - تشکیلات قدیم و جدید آستانه

۱۰۸	صورت اساسنامه
۱۱۰	آئین نامه داخلی آستانه مقدسه فاطمیه علیه آلاف التحیه
۱۱۳	موقوفات و بودجه آستانه در سال ۱۳۱۶
۱۱۸	فصل هشتم - ساختمان موزه و کیفیت افتتاح آن
۱۱۹	نطق جناب آقای وزیر معارف
۱۲۰	گزارش آقای فیوضات رئیس کل اوقاف
۱۲۴	نظامنامه موزه
۱۲۹	فصل نهم - بناهای کهن
۱۳۵	فصل دهم - تاسیسات جدید و سایر اصلاحاتی که اخیراً در قم شده است
۱۴۱	خاتمه - تاریخچه معارف قم
	توضیح علاوه بر فهرست مزبور ۶۴ گراور مربوط بنفایس
	آستانه و موزه و تاسیسات جدید با شرح مختصری در زیر هر يك
	بضمیمه نقشه آستانه در آخر کتاب است .

فصل اول = تاریخچه قم

وجه تسمیه و اشتقاق قم

در باره کلمه قم و اینکه ریشه آن چه بوده است گفتارهایی سست و خالی از حقیقت از تاریخ نگاران دیده میشود که پایه درستی ندارد مثل توجیهی که برقی صاحب کتاب بیان نموده است که قم در آغاز جای جمع شدن آبها بوده است و عرب چنان جای را قم و یا قمقه نام دهد در صورتیکه اولاً قم هیچگاه جای جمع آبها نبوده و این جلگه سر اشیب که از سه طرف کوهها بآن احاطه دارد کنجایش آنرا ندارد مگر در هشت فرسنگی آن (دریاچه حوض سلطان) که در تاریخ نام مخصوصی برای آن می بینیم و ثانیاً قمقه هر گاه بمعنی آفتابه باشد چه ربطی با قم و چه مناسبتی با جای جمع شدن آب دارد و مثل توجیهی که حمزه در کتاب اصفهان نموده است که قم در ابتدا هفت دیه بوده که از آنجمله کمیدان است، و اعراب اشعریین از میان آن دیها نام کمیدان را اختیار کردند و چهار حرف از جمله شش حرف آنرا بینداختند و بر دو حرف اختصار کردند و گفتند 'کم' و سپس آنرا معرب کردند و گفتند قم در صورتیکه این وجه تسمیه هم معلوم نیست حقیقتی داشته باشد بخصوص با طرزی که حمزه میگوید

و آنکهی کلمه کمیدان را در تواریخ و کتب عرب بهمین نحو می بینیم (۱)
و تعجب ایزجت است که در لفظ کمیدان تصرف و تعریبی هم نشده است
و هم اکنون بنام دیرین خود باقیست و مثل توجیهات دیگری که نگارش
آنها با تاریخچه نگاری مناسب نیست .

چنانکه باز نموده شد دربارهٔ قم هیچیک از آن اندیشه ها درست
نیست و حقیقت آنست که قم در اصل 'کم' بوده و سراسر این جلگه را
کم می گفتند (۲) و دیها که هر یک نام خصوصی داشته دیهای کم بوده است تا
آن زمان که شهری در آن بنا نهادند آنرا بهمان نام خود کم نامیدند و چون
اشعریین عرب بودند و شیوه ایشان تعریب و تصرف در صورت الفاظ
بیگانه است کاف را بقاف تبدیل کردند و گفتند قم .

قم پیش از بنای اسلامی

اراضی این سر زمین حاصلخیز و بمناسبت رود خانه ای که از کنار
آن میگذشته است میتوان حدس زد که همواره معمور و آباد بوده است
لکن چگونگی آنرا درست نمیدانیم جز اینکه پیش از بنای اسلامی بدیهای
بزرگ و کوچکی که فواصل آنها از هم چندان دور نبوده است تقسیم
میشده است چنانکه از بسیاری دیها و قلعه ها آنرا چهل حصار گویند و
ما در تاریخ اسامی دیها و قلعه ها را کما بیش می بینیم .

از این دیها هفت دیه جزو شهر گردید بشرحیکه پس از این نگاشته
میشود و چند دیه بر جای ماند که هنوز هم بنام دیرین و نخستین خود
باقیست و آبادی خود را کما بیش از دست نداده است و بقیه دیها از بین

۱ - کتاب البلدان ، چاپ لندن ص ۲۷۴ .

۲ - برهان قاطع در ماده کم - لسان العجم ص ۲۰۶ .

رفته و سکنه آنها بشهر منتقل شدند و سبب شهر شدن قم و ورود اعراب اشعری (۱) باین محل بوده است.

و داستانش چنین است که اشعریین در لشکر عبد الرحمن بن محمد بودند و میان عبد الرحمن و حجاج بن یوسف والی عراقین آتش جنگ شعله ور بود و در بیشتر جنگ ها فتح نصیب عبد الرحمن بود تا آنکه در دیرالجماجم عبد الرحمن شکست یافت و لشکر حجاج چیره گشتند عبد الرحمن بگریخت و لشکر یانش فرار کردند از آنمیان عبد الله و احوص و اسحق و نعیم و عبد الرحمن پسران سعد بن مالک اشعری در سال ۹۴ قمری بناحیت قم آمدند (۲) و چون بقم رسیدند یزدان فاذا را (یزدان پایدار) رئیس ابرشتجان ایشان را بنواخت و اکرامی تمام نموده و در منزلی مخصوص ایشان را جای داد و در سال ۹۹ دیه ممان را برای مسکن ایشان معین کرد و هم در این سال دیه جمر را باقطاع بایشان داد و نیز ابزار کشت و زرع ایشان آماده نموده تا کار زراعت برایشان راست آمد و نیز دیه فرایه را بایشان داد تا چراگاه شتران و اسبان و گوسفندان شان باشد و همواره بنیان دوستی در میان ایشان استوار بود تا در سال ۱۱۴ که یزدان فاذا را مرگ فرارسید (۳) و اشعریین با کوششی هر چه تمامتر در استقلال خود کوشیدند تا آن اندازه که توانستند قم را شهری آباد کنند.

بنای شهر قم

گفتیم اشعریین در قم فرود آمدند و بکار کشت کاری پرداختند

۱ - اشعریین یکی از قبایل عرب بودند و در عصر پیغمبر ص با آئین اسلام مشرف گشتند و در دوره اسلام پیشرفت کاملی نمودند و بمناصب عالیہ رسیدند و از میانه ایشان پسران سعد بن مالک اشعری نامی بلند برای خود در تاریخ تشیع و بنای شهر قم باقی گذاردند.

۲ - معجم البلدان ص ۱۶۰ - ترجمه تاریخ قم ص ۲۶۲.

۳ - ترجمه تاریخ قم ص ۲۴۴.

لكن نا گفته نماند كه ايشان بيشتر از ثروتى كه با خود آورده بودند استفاده كردند زيرا بزودى بر سراسر اين سرزمين و همچنين بر سكه آن چيره كشتند و بيشتر ديها و وضعيتها را بخریدند و در اندك زمانى مالك بيشتر قم كشتند و پسران اعمام خود را از كوفه طلبیدند و هريك را ديه و يا ضيعتى بخشودند (۱) و تشكيل خانواده بزرگ و مهمى دادند و خانهها از نو بنیان نهادند بدانسان كه ابنیه بيكدیگر پیوسته گشت و تدریجاً سكه ديهای دیگر با ايشان پیوستند و خانهها بنا نهادند و قلعه ها كه مساكن ايشان بود ترك گفتند و تمام ديه مالون و ديه مچان و قسمتى از ديه قزدان و جهر زير ابنیه افتاد و ديهای دیگر از ميان رفت مگر چند ديه كه هنوز هم برجاست، در اين وقت باروئى گرد شهر كشدند و در آن روز كار شهرى كه بى بارو بود پايمال تر كتازان و غارتگران ميشد. اين بارو از طرف شمال بر ظاهر كميدان فرا پيش ديه مزدجان كشيده شد و از طرف شمال شرقى بر اراضى جهر و سعد آباد و قزدان آنجا كه ييرون دوازه رى است ميگذشت و از طرف شرق آخر ديه مچان رامیگرفت و از پايان ديه مالون كه در قسمت جنوبى است ميگذشت و از آنجا بطرف غرب پيش ميرفت تا بياروى شمال متصل ميگردید.

سال بنای شهر قم و جدا شدن آن از اصفهان

در باره سال بنای شهر قم مورخين بر يك تاريخ اتفاق نكرده اند بعضى بر آنند كه در سال ۸۳ هجرى بوده است و بعضى گویند در سال ۲۰۳ میباشد لكن نه بر قول اول ميتوان اعتماد كرد نه بر قول دوم زيرا اولاً سنه هشتاد و سه يا چهار هجرى سال فرود آمدن اشعرين بقم میباشد و ما سالها اشعرين را در قم می بينيم بدون آنكه كوچكترين تغييرى در قم ۱ - ترجمه تاريخ قم ص ۲۴۴.

داده باشند و ثانیاً در سال ۲۰۳ قم شهری آباد بوده است بلکه درست آنست که بگوئیم در سال ۱۸۹ قم شهر گردیده است و این همان سالی است که قم از اصفهان جدا گردیده و استقلال یافته است و هر چند پیش از این سال تاحدی آباد بوده لکن شهر حسابی نموده است اینست که ما سال ۱۸۹ را سال بنای آن میدانیم و سبب جدا شدن آن از اصفهان این بوده است : که قم و کاشان و ساوه از رستاقهای اصفهان بوده (۱) نه والی منصوب داشتند و نه جداگانه خراجگزار بودند بلکه والی اصفهان در امور ملکی آنحدود مداخله مستقیم مینمود و هم خراج آنها را میگرفت تا آنگاه که قم آباد گردید . حمزة بن یسع بن عبد الله بگفته مؤلف تاریخ قم (۲) و عبد الله بن کوشید بگفته ابن رسته (۳) از هرون الرشید درخواست کردند که قم را از اصفهان جدا گرداند و مستقیماً خراجگزار باشند بشرحی که مفصل است و جای نگارش آن نیست هرون الرشید درخواست آنان را بپذیرفت و خراج قم را از اصفهان جدا کرد .

چون اینکار بوقوع پیوست قم جانی تازه گرفت و رونقی بسزایافت و سرای والیان در آن بساختند و بر عمران و آبادی و وسعت آن افزودند و دیهائی از نو نهادند و زراعت پیشرفت کاملی نمود بقسمی که زراعتی که در قم هیچ سابقه نداشت مانند زعفران عمل آوردند و قم از هر جهة استقلال یافت و شهر حسابی گردید .

رودخانه قم

سر چشمه رودخانه قم کوه زرد بختیاری است از گلپایگان

۱ - المسالك و الممالك چاپ لیدن ص ۲۱ .

۲ - ترجمه تاریخ قم ص ۲۸ .

۳ - الاعلاق النفیسه چاپ لیدن ص ۱۵۲ .

و کمره و محلات گذشته دیها و مزارع را مشروب نموده و بقم می‌آید و فاضل آب آن بمسیله و دریاچه حوض سلطان میریزد . این رودخانه را نامهای چندی بوده است از آنجمله رود گل افشان و رود انار بار و لعل رود و لعل و رولعل بار (۱) و آبش همه جا شیرین و گواراست و در نزدیکی قم اندکی شور میگردد . بحر ای این رودخانه در قدیم الایام جنوب و غرب شهر بوده جائی که آنرا وادی عتیق گویند و آثار آن اکنون برجاست . این بحری کم کم و بتدریج پرشد و آب آن بالا آمد تا به حدیکه از محلی که اکنون پل نو راه اصفهان است آب سرازیر شد و میان قم و کمیدان روان گردید ، همین جائی که اکنون رودخانه است و رودخانه عتیق خشک شد و مدتی چنان بود تا آنگاه که بارد یگر چشمه های آن زاینده گشت و مزارع سراج و لنگرود که از خشک شدن این بحری زیانی فاحش دیده بود مشروب شد و برای هر ضیعه و مزرعه جوئی برگرفتند و مدت سی سال چنین بود تا آنکه دوباره آب آن بکلی منقطع گردید و خشک شد (۲) .

اشعریین آب رودخانه را با مستقه تقسیم میکردند و مستقه آهنی بوده است مانند ذراع که بر آن نشانهایی بوده که میزان آب را بدان معلوم میکردند و هر نشانی دلیل بوده است بر مقدار مستقه لکن بعد از آن بخروار قسمت شده است و در وقت ممیزی میرزا بابای آشتیانی به بیست و دو خروار قسمت شده که از آنجمله هشتصد و بیست خروار آن برای شرب مردم شهر اختصاص داده شد .

رودخانه قم در فصل بهار طغیان میکند و در آن هنگام مقدار

۱ - سفرنامه قم خطی ص ۹۸ .

۲ - ترجمه تاریخ قم ص ۵۰ .

زیادی سنگریزه در مجری باقی میگذارد که عرصه مسیل را تنگ میکند. در سال ۹۴۴ هجری قمری در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی آب رودخانه طغیان کرد و قسمتی از شهر را خراب نمود (۱). شاه طهماسب و همچنین سلاطین صفویه بعد از او مقرر داشتند همه ساله رعایا از اطراف بیایند و رودخانه را تنقیه کنند تا آب آن بیابن گرآید و در این باره فرامین و احکام نیز از آنان دیده شده است (۲) و نیز در سال ۱۳۰۴ قمری رودخانه طغیان کرد و بشهر وارد گردید، علینقی میرزا که در آنوقت حاکم قم بود مردم را جمع کرد و از طغیان آن جلوگیری نمود و هم سدّ باغ ریک را بست (۳) در شب دوم خرداد ۱۳۱۳ شمسی سیلی عظیم جنبش کرد و از بالای سدّ رودخانه بطرف شهر روان گردید و در فاصله کمی عمارات و بیوتات چندین محله را خراب و شوری در شهر بر پا کرد که ماندش هر گز میاد و نزدیک بهزار خانه را ویران نمود. در این موقع دولت بسه کار مهم که هر کدام ضرورت داشت اقدام نمود: اول آنکه سدّ رودخانه را بست، دوم پل رودخانه را تعمیر نمود و وسعت داد، سیم رودخانه که از سنگ و شن پر شده بود پاک نمود.

زراعت قم

زراعت فعلی قم با زراعت‌های که سابق میشده هیچ شباهت ندارد زیرا تاریخ نشان میدهد که در این شهر زراعت‌های مفید و پر قیمتی وجود داشته و اکنون نشانی از آنها نیست از جمله زراعت زعفران بوده (۴) که

۱ - در ماده تاریخ این سیل گفته اند: خاک قم را بیاد داد این آب.

۲ - سفرنامه قم ص ۸۹.

۳ - روزنامه ایران که در آنوقت منتشر میگشت شرح آنرا درج نمود.

۴ - ترجمه تاریخ قم ص ۱۰۸ و ص ۱۲۰ و ص ۱۲۲.

روزی مایه سرفرازی کشاورزان این شهر بوده است بلکه از تاریخ میتوان فهمید که محصول زعفران قم در درجه اول بوده است (۱) و نیز بادام یکی از محصول های خوب این شهر بوده و در قم وفور داشته است و همچنین زیره در این شهر بخوبی عمل میآمده است (۲). و نیز انجیر سرخ در قم بغایت نیکو بوده است (۳) و از درختان درخت کاج وقتی در قم بسیار بوده و زینت افزای خیابانها و بستانها بوده است چنانکه از نقشه ای که شاردن از قم برداشته مشاهده می شود که در طول خیابان درختهای بسیار وجود داشته لکن تدریجاً از میان رفته و اکنون یکی از آن درخت ها برای نمونه باقی مانده و در دوازده قلعه است و یکی از مناظر زیبای شهر است .

صنایع قم

در شهر قم صنایعی وجود داشته که برخی از آن تا همین اواخر بوده و قسمتی از آن از میان رفته است از جمله در قم کارخانه حریر باقی بوده که حریر آن فوق العاده ممتاز بوده است (۴) و همچنین سریرها و تختهای این شهر در خوبی شهره بوده است (۵) و هم در این شهر چندی کارخانه

۱ - نهاية الارب سفر اول ص ۳۷۱ .

۲ - ترجمه تاریخ قم ص ۱۱۲ .

۳ - زینة المجالس .

۴ - تاریخ سرجان مالک ص ۲۷۶ .

۵ - مختصر کتاب البلدان چاپ لندن ص ۵۰ .

ابن فقیه همدانی مؤلف مختصر کتاب البلدان از جغرافی دانان قرن دوم هجری است ، در کتاب مذکور فصلی در مدح غربت و اغتراب ایراد نموده و گوید و لولا اغتراب المغتربین ما عرف ما بین الاندلس الی الصبین تا آنجا که گوید و لاجمعت الملوك بین الصفايح البانیة والقضب الهندیه والکراسی القبیة و از شهر های ایران فارس را بزمرهای نیکو و قم را بکرمیه و نهاوند را بموالج (گری بازی) وری را بجامه ها و قزوین را بگلیم ها و شوش را بدیباها ستوده است .

بلورسازی و شیشه‌گری دائر بوده است که هر گونه اسباب چراغ و لامپ و غلیان و میوه خوری و شربت خوری و تنگ با کمال خوبی بیرون میداده است و هم کارخانه چینی سازی که کاسه و قدح و بشقاب و از هر قبیل ظروف در آن میساختند (۱).

اما اکنون صنعتی که از صنعت های دیگران در خوبی و ظرافت ممتاز باشد در قم نیست مگر چند صنعت که مهم نیست از قبیل نمد مالی و سوهان پزی.

معادن قم

در قم معادنی چند وجود دارد که بعضی از آنها استخراج شده از قبیل سنگ مرمر در قریه کهک ده فرسنگی قم و در زمان امین السلطان که صحن جدید آستانه را بنا مینمود مقداری از آن استخراج کردند و نیز در این چند سال اخیر برای ساختمانهای دولت مقداری بیرون آورده و از قبیل معدن مس (۲) که در کوه مسگران نیم فرسنگی قم وجود دارد و در زمان پیش مس آنرا استخراج میکردند و گویند در آمد و هزینه آن برابر نبوده بلکه مصرف استخراج آن بیش از میزان فائده اش بوده و از قبیل معدن نمک که همواره مورد استخراج و استفاده بوده است.

و اما معادنی که تاکنون استخراج نشده یکی معدن فیروزه است در قم و خلجستان (۳) و دوم خاک چینی است در علی آباد قم و محلات (۴) و سیم خاک لعاب چینی در نزدیکی منظریه و چهارم سولفات دوسود و

۱ - سفرنامه قم ص ۷۷.

۲ - جغرافیای کیهان ص ۴۱.

۳ - جغرافیای کیهان ص ۴۲.

۴ - جغرافیای احتسابیان ص ۳۹.

همچنین شوره (۱) و شاید اگر کنجسکاوای کنند معادن دیگری نیز کشف شود.

مدارس

بدیهی است در هر شهری که مدارس بیشتر وجود داشته باشد رونق دانش و گرمی بازار علم در آنجا بیشتر است اعم از اینکه مدارس مزبور مدارس دینی باشد که علوم عقلیه و نقلیه در آن تحصیل شود و خواه دبستانها و دبیرستانها و دانشکده ها و دانش سراها که طبق مقتضیات زمان معارف جدید در آنها تدریس میگردد.

پیش از نهضت علمی اخیر در ایران دانشگاه همان مدارس قدیمی بوده و البته در میان مستخرجین این مدارس نوابغی هم بوده اند از قبیل زکریای رازی در طب و شیخ الرئیس ابوعلی سینا در فلسفه و خواجه نصیرالدین در ریاضیات و فلسفه، فارابی معلم ثانی در فنون متنوعه و غیراینان. از این نوع مدارس در قم شش باب دائر بوده از اینقرار **اول** مدرسه فیضیه که بصحن عتیق متصل میباشد و سابقاً مدرسه کوچکی بوده و در سال ۱۲۲۳ قمری باشاره سلطان وقت آنرا بزرگ نمودند بشکل مربع مستطیل و چهل و هشت حجره در آن بساختند. در این اواخر بر روی حجرات آن حجراتی بنا کردند بطوریکه اکنون دارای حجرات فوقانی و تحتانی است، **دوم** مدرسه رضویه که آنرا مدرسه لکها (۲) نیز میگویند. این مدرسه در

۱ - جنرافای کبهان ص ۳۹ و ص ۴۲.

۲ - لکها بر وزن رکها نام طایفه ایست از هفت طایفه زندیه که جزو ایلات قم محسوب میشود و در زمان آقا محمد شاه آنان را بقم آوردند و سبب نام نهادن آن مدرسه به لکها معلوم نگردید و شاید این طایفه در آن تعمیراتی کرده اند.

بازار کهنه واقعست ، گویند بامر حضرت رضاء بنا شده است (۱). در آن هنگام که حضرت از قم بمر و میرفت فرمود این مدرسه را بنا کردند بشرحی که در فرحة الغری مذکور است این مدرسه مربع و بیست و چهار حجره دارد و در ضلع غربی آن مسجد آن است ، سوم مدرسه مؤمنیه در جنوب شرقی شهر واقع است جائی که اکنون آباد نیست .

این مدرسه در زمان شاه سلطان حسین بسال ۱۱۱۳ بنا شده و بنایش استوار و وضعش دلکش بوده است و سر دری بلند دارد و در کتیبه آن اشعاری است که ماده تاریخ بنای آنرا متضمن است و آن اینست « بهترین مدارس عالم » **چهارم** مدرسه جهانگیرخان برابر مسجد جامع و بیست باب حجره دارد ، **پنجم** مدرسه مهدیقلی خان جنب گذر عبدالله خان ، **ششم** مدرسه ح ج مولی محمد صادق جنب گذر حکیم کوچک (قاضی سعید قمی) و در سال ۱۲۷۳ قمری صدر اعظم نوری آنرا بنا نهاد و عمارت آن دو طبقه و بیست و سه حجره دارد و در قسمت جنوبی آن شبستان و جلوی شبستان ایوانیست بلند و کتیبه آن گچ بریست بخط ثلث و بقلم میرزا علی اکبر فیض .

و اما مدارس جدید از دبستانها و دبیرستانها در قم و توابع آن بقرار ذیل است :

مجموع ۲۰ دبستان	۴	شش پایه	(۱) دبستانهای دولتی
	۳	» پنج	
	۵	» چهار	
	۳	» سه	
	۵	» دو	

(۲) دبستانهای ملی | شش پایه ۳ { ۳

(۳) دبیرستان دولتی (حکمت) ۱

(۴) دبیرستان ملی (حیات) ۱

(۵) مدارس شبانه اکابر ۱۳

لکن دبیرستان دولتی بنائی مخصوص نداشته است تا در سال ۱۳۱۴ وزارت معارف در نظر گرفت دبیرستانی که از هر جهت تمام باشد در قسم بنا نماید ، این بود که در روز بیست و یکم آبان ۱۳۱۳ شمسی مطابق پانزدهم شعبان ۱۳۵۴ آقایان رئیس الوزراء و رئیس مجلس و وزیر داخله در زمینی که برای محل دبیرستان معین شده بود حضور بهم رسانیدند و مراسم نصب اولین سنگ بنا بعمل آمد، جناب آقای حکمت وزیر معارف پشت میز خطابه قرار گرفته و نطقی ایراد نمودند که خلاصه آن ذیلا ذکر میشود:

خلاصه نطق جناب آقای وزیر معارف

از آقایان محترم بسیار متشکرم که در نصب اولین سنگ بنای دبیرستان قم و اینکار خیر و مقدس شرکت فرموده اند ، دبیرستان قم که در آینده نزدیکی عمارتی باشکوه خواهد شد برای تربیت و تعلیم جوانان این شهر است که در آن تحصیل نمایند و شهر قم که یکی از شهرهای تاریخی است جای آنرا دارد که چنین دبیرستانی را هم دارا باشد و لازم بتذکار نیست که در عصر حاضر تحصیل باید در مدارس انجام شود که همه گونه وسایل در آن جمع باشد و بسیار جای تأسف بود که شهر قم که یکی از شهرهای مهم و از لحاظ سیاسی و علمی همه وقت موقعی ممتاز داشته است دارای دبیرستانی نباشد و اکنون بسی جای خوشوقتی است که باین کار مفید اقدام میشود .

شهر قم یکی از شهرهای قدیمی ایران و بنا بنوشته مورخین تجدید بنای آن منسوب به قباد ساسانی است، پس از اسلام هم شهر قم مرکز تشیع بوده بزرگان و علمائی از این شهر برخاسته اند از قبیل شیخ صدوق و ابن العمید ملقب بذوالکفایتین وزیر رکن الدوله که یکی از بزرگان ادب محسوب است، از شعرای بزرگ که خود را منسوب بشهر قم دانسته اند یکی نظامی صاحب خمسه است که میگوید:

چو در کوچه در بحر گنجه کمم ولی از قهستان شهر قمم
در هر صورت این شهر یکی از شهرهای مهم ایران است و در قدیم یکی از مراکز مهم تشیع بوده و معروف است که شیعیان قم هیچ وقت تقیه نمیکردند.

امروز که یکی از اعیاد شیعه است (۱) البته در چنین روز مقدسی پایه علم و ادب را کار گذاردن میمنت خواهد داشت، امید است امثال همان علمائی که از این سرزمین برخاسته و مشعل فروزانی در عالم دانش بوده اند نیز از این سرزمین برخیزد.

و شاید بین همین جوانانی که فعلاً می بینیم مشغول تحصیل هستند در آینده شعرائی بزرگ برخاسته و مایه افتخار شهر قم شوند:

فیض روح القدس ارباب مدد فرماید دیگرانهم بکنند آنچه مسیحا میکرد
دیرستان قم که امروز از آقای رئیس الوزراء استدعا میکنم اولین سنك بنای آنرا کار گذارند مطابق نقشه ای بنا خواهد شد که از طرف مهندس وزارت معارف ترسیم شده و شانزده هزار ذرع مساحت آن خواهد بود، از این مقدار یک هزار و دویست متر برای بنا و مقداری از آن

۱ - روز بیست و یکم آبان مصادف بود با یازدهم شعبان روز تواد حضرت حجت روز عید شیعه.

جهت میدادن ورزش تخصیص داده شده است و بطوری که در نقشه ملاحظه مینمایند بنای دیرستان دو طبقه و دارای کلیه لوازم از قبیل سالن کنفرانس و کتابخانه و غیره است که جوانان در موقع فراغت از تحصیل استفاده نمایند، اگر موفق شویم خود عمارت هم زیبا و دلکش مانند این نقشه باشد مایه خوشوقتی و سرفرازی خواهد بود.

چنانکه جناب آقای وزیر معارف فرمودند در این بنا همه گونه وسائل آماده خواهد گشت و در خرداد سال ۱۳۱۷ مراسم افتتاح آن بعمل خواهد آمد.

مساجد

در شهر قم مساجد بزرگ و کوچک بسیار است و در اینجا از دو مسجد نام میبریم یکی مسجد جامع و دیگری مسجد امام حسن ع که اولی از جنبه قدمت و نفاست بنا و دومی از لحاظ تاریخی بودن آن دارای اهمیت میباشد. اما مسجد جامع در طرف شرقی قم واقعست جائی که بیشتر آباد و مرکز شهر بوده است.

این مسجد مقصوره بلند و باشکوه دارد و ارتفاع آن تقریباً بیست و هشت متر میباشد و در دو طرف مقصوره دو گوشواره واقعست که فضای مقصوره را بیشتر وسعت و امتداد میدهد، قاعده مقصوره مربع و هر ضلعی از آن $۱۳/۲۳$ متر میباشد و همین مقدار مساحت هر یک از دو گوشواره جنبین آنست بنا بر این طول مسجد از مقصوره و دو گوشواره $۳۹/۶۹$ متر میباشد. جلوی مقصوره ایوانیست که ارتفاع آن تقریباً هیجده متر و عرض آن $۱۳/۲۳$ متر میباشد و برابر این ایوان ایوان کوچکی است که

ساختمانهای شرقی و غربی را بهم متصل مینماید و از هر طرف ساختمانها صحن مسجد را فرا گرفته است و در قسمت غربی صحن شبستانی است دارای هیجده ستون بغیر از ستونهایی که دیوار شبستان محسوب میشود. تاریخ بنای آنرا در یکی از ستونهای مقصوره نوشته اند ۵۲۹ لکن نمیتوان بر این نوشته اعتماد کرد زیرا معلوم نیست که نویسنده آن کیست و مدرکش چه بوده است و مؤلف مرآت البلدان آنرا از بناهای ابوالعدید اشعری دانسته است که در قرن سیم هجری میزیسته است لکن این گمان هم پایۀ درستی ندارد زیرا مسجد ابوالعدید اشعری میان قم و کمیدان بوده است همین جایی که مسجد امام حسن است یا در طول آن، بهر حال بنای آن قدیمی و یقین داریم که از بناهای قرن هفتم است. مؤلف مرآت - البلدان در بارۀ این مسجد مینویسد « آنچه از مسافران و سیاحان شنیده شده در هیچ شهر و بلادی مسجدی نیست که مقصوره آن باین وسعت و ارتفاع بوده باشد » خلاصه بعدها از سال ۱۲۴۶ تا سال ۱۲۴۸ تعمیرات و ساختمانهایی در آن مسجد شده از قبیل ایوان بزرگ و کوچک و کتیبه - هایی که بر جا هست بخط محمد رضای شریف قمی و محمد حسن از آن روزگار میباشد.

و اما مسجد امام حسن عسگری را احمد بن اسحق بامر آن امام ساخته است (۱).

لکن نگارنده را در این باره عقیده اینست که این همان مسجد ابوالعدید اشعری است که در سال ۲۶۵ بنا نهاده است و مسجد جامع قم بوده میان قم و کمیدان. اما حدود این مسجد و بناهای اولیه آن معلوم

نیست و از کتیبه‌ای که در محراب ایوان است و سال بنای آنرا ۱۱۲۹ نوشته است معلوم می‌گردد که در زمان شاه سلطان حسین تعمیرات و یا ساختمان - هائی در آن شده و گویند مادر شاه سلطان حسین بانی آن بوده است ، لکن بناهای فعلی از حاجی علینقی کاشانی است مگر شبستان که از حاج محمد ابراهیم قمی است .

امار نفوس قم

در دوره های سابق آمار نفوس روی اساس درستی نبوده و مورخین از روی حدس و تخمین چیزی می‌گفتند و بسا که از مبالغه و یا اغراق خالی نبوده است .

شهر قم پیش از فتنه امیر تیمور شهری معتبر و آباد بوده است و در فتنه تیمور تقریباً با خاك یکسان شده است (۱)، بعد از این فتنه بار دیگر رو بترقی گذاشت و هنوز جانی نگرفته بود که با فتنه افغانان رو برو شد و بگفته سرجان مالکم (۲) قم در فتنه افغان بکلی خراب شد و اگر چه بعد از آن قدری آبادی یافت اما هنوز مثل خرابه وسیع بنظر می‌آید . قدر یقینی اینست که قم پیش از آن دو فتنه از شهر فعلی معتبر تر و آباد تر و پر جمعیت تر بوده است لکن احصائیه صحیحی از آن دوره ها در دست نداریم .

در سال ۱۲۸۶ قمری نفوس قم یکصدست و چهار هزار نفر بوده است و در سال ۱۳۰۴ قمری سی و پنجهزار ولی اگر شماره نفوس قم را مطابق اوراق شناسنامه که اداره آمار تنظیم نموده است میزان قرار دهیم و از

۱ - هربرت آنرا چنین وصف کند « هنوز فاطمه لباس عزای خود را از تن بیرون نیاورده است برای آنکه قم تل خاکی بیش نیست » .

۲ - تاریخ سرجان ملکم ص ۲۷۶ .

شماره های دیگر که پایه درستی ندارد صرف نظر کنیم جمعیت قم تا روز آخر ماه خرداد سال ۱۳۱۶ به ۵۵۰۰۰ نفر بالغ شده است.

امامزادگان

در قم و پیرامون آن مقابر است بنام مقابر امامزادگان . امین احمد رازی در هفت اقلیم گوید در قم و اطراف آن چهار صد و چهل و چهار مقبره امامزادگان و مشایخ است و اگر بر امامزادگان مشایخ را نیز بیفزائیم چنانکه امین احمد افزوده است خیلی بیش از این مقدار خواهد بود زیرا قم همواره مرکز مشایخ حدیث و سادات جلیل القدر بوده و قبرستان قم پر است از اجساد ایشان، لکن مقابر بسیاری از آنان را که بجلالت قدر در تاریخ مذکورند نمی شناسیم مانند : حسن بن علی بن جعفر بن عبد الله بن حسن بن علی بن جعفر الصادق که از اجله فقها و محدثین بوده است و مانند ابوالحسن موسی بن احمد بن محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا که مردی فاضل و نیکو سیرت و متواضع بوده و نقابت سادات قم و کاشان و آوه بدو مفوض بوده است و غیر اینان از سادات اجلاء و مانند محمد بن حسن صفار قمی مؤلف کتاب بصائر الدرجات که از اصحاب حضرت عسکری و محدثی جلیل القدر بوده است و مانند محمد بن خالد برقی که از دانشمندان شهر و نویسندگان بزرگ است از مشایخ .

و از طرفی مقابری با گنبد و صحن و سرا می بینیم که تاریخ صاحب قبر را نمیدانیم و از ترجمه حالش بیخبریم بنا بر این امامزادگانی را که در تاریخ مذکورند و قبرشان معلوم است ذکر میکنیم .

اول حضرت معصومه ۴ بنت موسی بن جعفر علیهم السلام که بجلالت قدر موصوف است و تاریخ اورا جدا گانه مینویسیم . **دوم** موسی بن محمد بن علی الرضا علیهم السلام که اورا مبرقع (۱) لقب داده اند و مردی جلیل - القدر و از خوبان و برگزیدگان میباشد و محدث نوری کتابی تألیف نموده بنام بدر مشعشع در احوال موسی مبرقع در سال ۲۵۹ بقم آمد، عرب قم بدو پیغام فرستادند که از مجاورت ما باید بیرون روی، موسی از قم بیرون رفت و بجانب کاشان شتافت، چون بکاشان رسید احمد بن عبدالعزیز بن عجلی اورا اکرام کرد و خلعت های بسیار بوی بخشید و مقرر گردانید که در هر سال يك هزار مثقال طلا بایک سراسب مسرّج باورده دهد، ابوالعدیم حسین بن علی بن ادم و یکی دیگر از رؤسای عرب پس از بیرون رفتن موسی از قم بر رسیدند و مردم قم را بسبب بیرون کردن موسی توبیخ و سرزنش نمودند . پس از آن رؤسای عرب را بطلب موسی بفرستادند تا شفاعت کردند و اورا بقم باز آوردند و بسی اکرام و احترام کردند و از مال خود برای او خانه و همچنین ضیعه از ورثه مزاحم بن علی اشعری بخریدند و بیست هزار درهم نیز باو دادند . بعد از آن خواهرانش زینب و ام محمد و میمونه دختران حضرت جواد از کوفه بیرون آمدند و در قم باو پیوستند و موسی در قم میبود تا آنگاه که در شب چهارشنبه بیست و دوم ربیع الاخر سال ۲۹۶ از دنیا برفت و اورا در سرائی که بخود او اختصاص داشت دفن کردند و مزارش اکنون در قم با گنبد و صحن است . **سیم** ابوعلی محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا که مردی فاضل بوده و بغایت پرهیزکار و خوش محاوره و خوش منظر و

۱- موسی طلعتی زیبا و شمایل موزون داشته و بر روی خود برقع می افکنده است، بدین جهت اورا مبرقع گویند .

ستوده رفتار، ابو مسلم محمد بن بحر اصفهانی والی قم با آنکه مسلك اعتزال داشته و سنی بوده در باره ابو علی گفت من تشیه نمیکنم اورا درسکون و فضل و نشستن مگر بائمہ علیہم السلام و در حیرتم چرا شیعیان اورا امام نمیدانند. ابو علی روز یکشنبه سیم ماه ربیع الاول سال ۳۱۵ وفات یافت و در جنب قبر موسی دفن گردید. **چهارم** احمد بن قاسم بن احمد بن علی بن جعفر الصادق مردی پرهیزکار و عابد بوده و از حلیه بصرعاری و در زمینی که آنرا مالون می گفتند بدنش را بخاک سپردند و اکنون قبرش با کنبه و صحن است. **پنجم** ابو فضل سلطان محمد شریف بن ابی القاسم علی بن محمد بن حمزه القمی بن احمد بن محمد بن عبد الله الباهر بن علی بن الحسین مردی فاضل و جلیل القدر و نقیب سادات قم بوده است و قبرش در محله ای که بنام او است (سلطان محمد شریف) واقعست و اورا فرزندان و اعقابی است که در ری بمناصب عالیه رسیده اند. **ششم** علی بن جعفر الصادق که قبرش بیرون دروازه کاشان و دارای کنبه و صحن و ضریح چوبین است و رواقش از بهترین کاشیهای قرن هشتم آراسته بود و اکنون آن کاشیها در موزه آستانه است. علی بن جعفر مردی دانشمند و پرهیزکار و ثقه بوده و کتابی تألیف نموده است و زمان چهار امام را در یافته است لکن درست آنست که در عریض (عریض مانند زیر دیهی است در یکفرسنگی مدینه) مدفون باشد و آنکه در قم مدفون است دور نیست که نواده او باشد زیرا علی بن جعفر را چهارپسر بوده است: محمد و احمد الشعرائی و حسن و جعفر و از جعفر فرزندی بوجود آمد که اورا علی نام نهادند (۱). **هفتم** محمد بن موسی الکاظم علیه السلام که سیدی جلیل القدر و بفضل و صلاح معروف بوده است و قبرش جنب

قبر علی بن جعفر است و برکاشی روی قبر که اکنون در موزه است دو لوحه است یکی از علی بن جعفر و دیگر از محمد بن موسی الکاظم لکن درست آنست که محمد بن موسی الکاظم در شیراز مدفون باشد نزدیک مقبره برادرش احمد معروف بشاه چراغ . هشتم حزة بن موسی الکاظم که مؤلف تاریخ قم قبر او را نزدیک میدان زکریا بن آدم همین محلی که اکنون مشهود او است و دارای گنبد و صحن و ضریح میباشد دانسته است (۱) ، لکن درست آنست که حزة بن موسی در ری مدفون باشد قرب مقبره حضرت عبد العظیم . دهم و یازدهم و دوازدهم میمونه و ام محمد و زینب دختران حضرت جواد علیه السلام و ام محمد دختر موسی مبرقع که هر چهار تن در جنب حضرت معصومه مدفونند و زینب دختر موسی مبرقع و ام محمد دختر احمد بن موسی و فاطمه دختر محمد بن احمد بن موسی و بریهه دختر محمد بن احمد بن موسی و ام سلمه و ام کلثوم دختران محمد بن احمد بن موسی که همگان در جنب مشهود موسی مبرقع مدفونند جائی که آنرا چهل دختران گویند .

مشاهیر قم

از قم بزرگان و نامورانی برخاستند که نام بلندشان زیب محافل علم و ادب است مانند شیخ صدوق رئیس محدثین و ابن قولویه استاد فقیه یگانه شیخ مفید و برقی بارع در بیشتر علوم و فنون و حسین بن سهل فیلسوف شهیر که ابن عمید وزیر در حق او گفته است اگر از شهرها همین يك کس بیرون آمده باشد مارا بس است و خواجه نصیر الدین طوسی که در شرق و غرب مشهور است و ابن عمید وزیر رکن الدوله

دیلمی که در حق او گفته‌اند «فن انشاء به عبد الحمید آغاز گردید و باین عمید ختم شد» و پسرش ابو الفتح بن عمید ملقب بذوالکفایتین وزیر رکن الدوله و مؤید الدوله دیلمی و مؤید الدین قمی وزیر سه تن از خلفای عباسی و تاج الملك ابو الغنائم قمی وزیر ملک شاه سلجوقی و مجد الملك براوستانی وزیر برکیارق و نظامی کنجوی قمی صاحب خمس و در اینجا برای نمونه از هر طبقه بنام چند نفر اکتفا میکنیم.

فقهاء و محدثین

از این طبقه در قم بسیار بوده‌اند و از بسیاری آنان قم را کوفه خنجر نام نهادند و ما بذکر چند نفر از ایشان اکتفا میکنیم:

ابو الحسن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی که از بزرگان مشایخ حدیث و رؤسای مذهب شیعه است و در سال ۳۲۹ قمری وفات یافت و مصنفاتش بسیار است. از جمله کتاب التوحید، کتاب التفسیر، کتاب الامامة (۱).

ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی ملقب به صدوق رئیس محدثین و پیشوای فقهاء و مجتهدین است و در میان علمای قم در حفظ و غزات علم مانندش پیدا نشد (۲) و رکن الدوله دیلمی بغایت او را احترام مینمود. مردم ری درخواست کردند که جنابش در ری اقامت گزیند بپذیرفت و در ری رفت و همانجا وفات یافت بسال ۳۸۱. مصنفاتش بسیار و گویند سیصد تصنیف دارد از جمله کتاب من لایحضره الفقیه که یکی از اصول حدیث است و قبرش در ری میباشد.

۱ - نامه دانشوران ج ۱ ص ۳۰.

۲ - فهرست شیخ.

ابو عبد الله حسین بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی
برادر اعیانی شیخ صدوق و در شمار بزرگان علماء و محدثین است و او را
مصنّفانی است. از جمله کتاب التوحید و نفی التشبیه، کتاب الرد علی الواقفیه
و بعضی از کتب خود را برای صاحب بن عباد تألیف نموده است (۱).

زکریا بن آدم بن عبد الله بن سهل الاشعری القمی ترجمه اش بیاید.
ابو القاسم جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن قولویه القمی
از بزرگان حدیث و اساطین فقه بشمار است و ترجمه اش بیاید.
علی بن ابرهیم بن هاشم القمی ترجمه حاش بیاید.

ابو محمد جعفر بن احمد بن علی القمی محدثی خیر و عالمی بصیر
بوده است و مصنّفاتی دارد از جمله کتاب المسلسلات در احادیث مسلسل.
ابن شاذان محمد بن احمد بن علی القمی فقیهی نبیه و محدثی جلیل
و خواهر زاده ابن قولویه بوده و کتابی در منقبت علی بن ابی طالب تألیف
نموده و در آن صد منقبت از احادیث مخالفین آورده است و شیخ اجل
کراجکی آن کتاب را در مسجد الحرام برد و قرائت کرده و از آن
کتاب نقل مینماید (۲).

شاذان بن جبرئیل بن اسمعیل بن ابیطالب القمی محدثی بارع و
فقیهی کامل بوده است. مصنّفاتی دارد از جمله کتاب زاد المسافر و کتاب
تحفة المؤلف المأظم و عمدة المكلف الصائم (۳).

سعد بن عبد الله بن ابی خلف الاشعری القمی از صحابه امام حسن
عسگری و مردی جلیل القدر و دانشمند بوده است. مصنّفاتی دارد از

۱ - نامه دانشوران ج ۱ ص ۵۰.

۲ - تنقیح المقال ص ۳۷.

۳ - روضات الجنات ص ۳۰۷.

جمله کتاب الصّیاء فی الامامة، کتاب المنتجات. وفاتش در سال ۳۰۱ هجری است.

زکریا بن ادريس القمی مکّتی بابو جریر ترجمه اش ییاید.

محمد بن ابی القاسم القمی الملقب بما جیلویه داماد احمد بن ابی عبد الله برقی و دانشمندی بزرگ بوده است و علامه حلی درباره او گفته است «سیدنا من اصحاب القمیین» (۱) مصنفاتش بسیار است از جمله کتاب المشارب، کتاب الطب.

محمد بن الحسن الصفار القمی از صحابه حضرت عسگری و فقیهی گرانمایه بوده است و تصانیفش بسیار باشد. از جمله کتاب بصائر-الدرجات، وفاتش در سال ۲۹۰ در قم بوده است.

ابو عبد الله محمد بن خالد البرقی القمی ادیبی اریب و دانشمندی بزرگ مایه و از صحابه حضرت رضا بوده است (۲)، مصنفاتی دارد از جمله کتاب التنزیل و التعبير، کتاب التفسیر.

احمد بن محمد بن خالد البرقی مؤلف کتاب محاسن از دانشمندان درجه اول بوده است و در سال ۲۷۴ از دنیا برفت و احمد بن عیسی که فقیه و رئیس قم بود با سرو پای برهنه جنازه او را تشییع کرد. مصنفاتش زیاد است از جمله کتاب الحقایق، کتاب طبقات الرجال، کتاب العجائب، کتاب جداول الحکمة و کتاب البلدان (۳).

محمد بن علی بن محبوب القمی از ثقات محدثین است و مصنفاتی دارد از جمله کتاب الجامع و کتاب الزبرجد و کتاب الزمرد.

۱ - خلاصة الرجال ص ۷۷.

۲ - فهرست ابن النديم ص ۳۰۹.

۳ - نامه دانشوران ج ۴ ص ۱۰۶.

سید مجد الدین الحسینی القمی فاضلی مقدم و ادیبی نسابه بوده
و کتاب الانساب از مصنفات اوست.

محمد بن الحسن بن احمد بن الولید القمی محدثی جلیل القدر
و بلند مرتبه و رئیس و فقیه قمین بوده است و تصانیفی دارد از جمله
کتاب تفسیر القرآن و کتاب الجامع (۱).

محمد بن احمد بن داود بن علی القمی فقیه و پیشوای قمین بوده
و گویند در عصر او کسی در حفظ و فقه با او برابر نبود و تصانیفی دارد
از جمله کتاب الذخایر و کتاب العلل.

ابو الحسن علی بن عبیدالله الملقب بمنتهجب الدین از مشاهیر ثقات
و محدثین است و کتاب فهرست معروف از مؤلفات اوست و رافعی
شافعی از علمای عامّه نزد او تلمّذ کرده و در یکی از مؤلفاتش او را
ستوده است.

سعد بن ابرهیم القمی از فقههای جلیل القدر و مؤلف کتاب تقدیر
الدرجات است (۲).

سید صدر الدین بن السید محمد باقر الرضوی القمی عالمی
نحری و فقیهی کامل بوده و استاد اکبر نزد او تلمّذ کرده و از او تعبیر
میکند به السید السند الاستاد و از مصنفات او یکی شرح وافیّه است (۳).
محمد طاهر بن محمد حسین القمی علیه الرحمه بعداً مذکور
خواهد شد.

۱ - فهرست ابن الندیّم ص ۳۱۳.

۲ - فهرست ابن الندیّم ص ۳۱۲.

۳ - روضات الجنّات ص ۳۳۲.

فیلسوفان

الوالمحارب حنین بن سهل بن محارب القمی از بزرگان فلاسفه و حکما است و همان کسی است که ابن عمید وزیر بوجودش افتخار میکرد (۱).

خواجه نصیرالدین محمد بن محمد الجهرودی الطوسی (۲)
دانشمندی بیمانند و محقق کران سنک بود. جرجی زیدان در آداب اللغة العربیه در حق خواجه چنین نگارد: در خزانه کتب او بیش از چهارصد هزار مجلد بود. خواجه ستاره شناسان و فیلسوفان را جمع کرد و اوقافی بر آنان مقرر فرمود و چنان علم بر دست اینمرد پارسی در بلاد مغول (مراد قلمرو مملکت هلاکو است) تابیدن گرفت که گوئی نوری بود در شب تار. مصنفات خواجه بسیار است از جمله کتاب تجرید الکلام که جماعتی از بزرگان آنرا شرح کرده اند از این جماعت علامه حلی است و شیخ شمس الدین اصفهانی و مولی علی قوشجی شافعی و مولی عبدالرزاق لاهیجی قمی. ولادت خواجه در روز پانزدهم جمادی الاولی سال ۵۹۷ اتفاق افتاد و در سال ۶۷۲ وفات نمود و قبرش در روضه کاظمین است.

قاضی سعید محمد بن محمد مفید قمی از سران عرفان و سروران حکمت بشمار است و در استنباط دقائق و نکات حکمیّه و کشف اسرار مکنونه گوئی بروح القدس مؤید بوده است، مصنفاتش بسیار است از جمله کتاب اربعینیات که چهل رساله است و هر رساله چهل باب از ابواب معارف.

۱ - مجالس المؤمنین .

۲ - جهرود و طوس نوح معرب طوس نو و ولد خواجه است و اکنون آنرا طینوج خوانند در نه فرسنگی قم واقعست .

وزراء

مؤیدالدین محمد بن عبد الکریم القمی وزیر دانشمند و کار آگاه بوده و وزارت سه تن از خلفای عباسی را نموده است: الناصر والظاهر و المستنصر. در پایان امر مستنصر بر او خشمگین شد و او را با برادرش حسن و پسرش فخرالدین احمد و سایر اصحابش بگرفت و در حبس افکند. مؤیدالدین در یکی از سراهای سلطنت محبوس بود و همانجا وفات یافت (سال ۶۲۹).

ابو الفضل محمد بن الحسین المعروف بالاستاد ابن العمید القمی وزیری دانشمند و بيمانند بود و در فلسفه و نجوم و علوم ادبیه و فن ترسل مهارتی بسزا داشت و درباره او گفته اند:

«بدأت الكتابة بعبد الحميد وختمت بابن العميد» ابن عمید وزیر رکن الدوله بود، علمارا دوست میداشت و شعرارا نوازش می کرد و صاحب بن عباد بواسطه شرف صحبت او بصاحب ملقب شد.

ابو الفتح علی بن محمد بن العمید القمی پس از وفات پدر بوزارت رکن الدوله رسید و ذو الکفایتین لقب یافت. بزرگی او بمرتبه ای بود که صاحب بن عباد با همه فضل و جلالتی که داشت او را مدح گفتی و بپای خاستی و بر او بخواندی و ثعالبی در حق او گفته است: **عین الشرف لسانه و سیف الملک سنازه** یعنی زبانش چشمه بزرگی و شرف است و قلمش شمشیر پادشاهی و سلطنت. اشعار نیکو میگفت و رسائل دلپذیر مینوشت و پس از فوت رکن الدوله وزیر مؤید الدوله گردید لکن در پایان امر مؤید الدوله بر او سخت گرفت و در زندانش انداخت و همچنان در زندان میبود تا از جهان برفت.

شرف الدین ابو طاهر بن سعد القمی وزیر سلطان سنجر سلجوقی بود و مردی نیکو سیرت و دیندار و با نهایت حلم و وقار بکار وزارت میپرداخت .

تاج الملک ابو الغنائم قمی پس از خواجه نظام الملک بوزارت ملکشاه سلجوقی رسید، و زبیری با حزم و تدبیر بوده است .

مجد الملک ابو الفضل اسعد بن محمد البر اوستانی القمی براوستان دیه بوده است در نیم فرسنگی قم، مجد الملک وزیر برکیارق و مردی هنرمند بوده و میخواست است در دیوان حقوق اصلاحی کند لکن مقربان سلطان مهلتی ندادند و او را بکشتند بسال ۴۷۶ و جنازه اش را بکربلا بردند و در آنجا دفن کردند . آثار خیریه مجد الملک بسیار است .
خواجه نصیر الدین وزیر هلاکو بوده و مختصری از ترجمهٔ حالش گذشت .

شعراء

ابو محمد الیاس بن یوسف نظامی تخلص می نموده و در دیه تا (۱) از دیه های تفرش از توابع قم متولد گردید . نظامی از شعرای داستان سرای بیمانند است بلکه حکیمی بلند مرتبه است که در طی سرائیدن اشعار و داستانهای نغز مطالب بلند حکمت و فلسفه را گنجانیده و الحق خوب از عهده بر آمده است، وفاتش در سال ۵۸۷ اتفاق افتاد .

رکن الدین قمی معاصر کمال الدین اسمعیل اصفهانی و اثیر الدین اومانی است، در نظم و نثر و غزل و قصیده ماهر بوده است، این شعر مطلع یکی از قصاید اوست :

۱- خود فرماید :

ولی از قهستان شهر- قم
نظامی از آنجا شده ناچو

چو در کوچه در بحر گنجه- کم
بقم قریه هست تاء نام او

صبح بر آمد ز کوه خنجر زرد در برش گشته روان بر افق خون ز سر خنجرش
شهیدی قمی^۱ معاصر سلطان حسین بایقرا بوده است، وفاتش در
سال ۵۳۵ بوده و این بیت از او است:

زمام از دست لیلی در ربای ای ناقه کاری کن
سر خود گیر و بر مجنون سرگردان گذاری کن
صهباي قمی نامش محمدتقی و از مشتاق اصفهانی تخلص گرفته است،
شاعری غزلسرا بوده و در سال ۱۱۹۱ وفات نمود، این شعر از
او است:

مارا از یاد میتوان برد وز خاطر ما نمی توان رفت
شرر قمی نامش حسینعلی بك و فرزند آذر بیکدلی مؤلف آتشکده
است، شاعری غزلسرا بوده و این شعر از او است:
باد باید به پریشانی آنزلف نکوشد یا بعطار بگوئید که عنبر نفروشد
قمی خواهرزاده شهیدی قمی است و معاصر سلطان حسین میرزا،
این شعر از او است:

آنم که بعالم زمن افتاده تری نیست آزار من سوخته چندان هنری نیست
حیرانی قمی شاعری شیرین گفتار بوده و از جمله ندیمان سلطان
یعقوب، این شعر از او است:

زهجران تا یکی سوزد دل سرگشته و تن هم
چو شمع از آتش دل کاشکی میسوختم من هم
وحیدی قمی از جمله نادره گویان است و این بیت از او است:
شادم من غمدیده بجور و ستم او خو کرده غم او بمن و من بغم او
ذاتی قمی از صنایع شعریه بخوبی آگاه بوده و این شعر از او
است:

بکنه ذات تو هرگز نمیرسد ذاتی یکی ز ذات تو میگوید از صفات یکی
قدرت قہمی نامش سیّد علی و نسبش بموسی مبرقع منتهی میشود،
شاعری توانا بوده، وفاتش در سال ۱۳۱۶ در قم اتفاق افتاد. این رباعی
از او است :

اقبال شہان ز بخت بر کشتہ ماست

سر سبزی باغ خلد از کشتہ ماست

کردون کہ مدار عالم از گردش او است

سر بسته بگویمت کہ سر کشتہ ماست

فصل دوم

شرح احوال حضرت معصومه و تاریخچه آستانه

و وضع قدیم این بنا

سر زمینی را که آستانه حضرت معصومه در آن واقع است در قدیم الایام آنرا بابلان میگفتند و در تاریخ قم تألیف حسن بن محمد بن حسن قمی که در سال ۳۷۸ آنرا برشته تحریر کشیده است و در دو موضع نام بابلان را برده است زمین بابلان ملک موسی بن خزر ج اشعری بوده و پیش از آنکه حضرت معصومه در آن مدفون گردد بنائی نداشته است و اول بنائی که در آن شده همان مرقد مطهر است و این زمین را برای مدفن آن حضرت موسی بن خزر ج معین نمود که هم مهماندار آنحضرت و هم در عصر خود رئیس و محترم بوده است. برای اینکه درست بتاریخچه آستانه آشنا شویم لازم است اول شرح مختصری از کیفیت ورود حضرت معصومه بقم تا زمانیکه از دنیا رحلت فرموده نگاشته شود.

حضرت معصومه که فاطمه نام داشته است دختر موسی بن جعفر علیهم السلام بوده و بستودگی صفات و روحانیت و عبادت و بزرگی منزلت و تقوی ممتاز بوده است و پیش از اینکه از مادر متولد گردد چندین سال حضرت صادق ع از مقام و منزلت او خبر داد آنجا که قم را بفضیلت یاد نمود و فرمود خدایرا حرمیست و آن مکه است و رسول خدا را

حرمیست و آن مدینه است و امیرالمؤمنین را حرمیست و آن کوفه است و ما را حرمیست و آن شهرقم است. بدانید که زود باشد که بشهرقم زنی از فرزندان من فاطمه نام دفن شود و هر کسی که بزیارت او رود بهشت او را واجب شود. راوی گوید این سخن حضرت صادق^ع فرمود و هنوز موسی کاظم در شکم مادرش پیدا نشده بود و مادرش بدو حامله نگشته (۱) و شیخ اجل صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا و نیز در کتاب ثواب الاعمال سند را بسعد بن سعد میرساند و او پرسید از حضرت رضا علیه السلام از فاطمه بنت موسی بن جعفر فرمود کسی که او را زیارت کند بهشت او را باشد و در فضل و ثواب زیارتش سه حدیث دیگر است.

حضرت معصومه^ع در مدینه بود تا آن زمان که مأمون حضرت رضا را از مدینه بمر و طلمید تا ولایت عهد بدو تفویض نماید و این قضیه در سال دویست هجری روی داد. حضرت معصومه سال دیگر (۲۰۱) شور دیدار برادر بر سرش افتاد و با شوقی تمام براه افتاد و همی راه در نوردید تا بشهر ساوه رسید و در آنجا مریض و بیمار گردید، پرسید میان ساوه و قم چه مسافت است، گفتند ده فرسنگ. خادم خود را فرمود شتاب کن و مرا بقم برسان از میان پسران سعد اشعری موسی بن خزرج شبانه باستقبال آن حضرت بیرون شتافت. چون بشرف خدمت آنحضرت رسید زمام ناقه او بگرفت و بجانب شهر کشید و او را بسرای خود فرود آورد و شرط خدمت بجای آورد لکن حضرت معصومه بیمار و ناتوان بود و پس از هفده روز از این جهان در گذشت و بسرای جاودانی شتافت بسال ۲۰۱ هجری و پسران سعد را در سوک خود نشانید.

حضرت معصومه ^ع اختری بود تابان و بزیور تقوی و عفاف آراسته و درست آنست که پس از وفاتش تابنده تر و جهان افروزتر گردید و صحنه قم را از روحانیت خود عبیر افشان کرد و بر عظمت و اعتبار شهر صد چندان بیفزود .

عمرابی که حضرت معصومه ^ع در خانه موسی بن خزر ج در آن نماز خوانده بود بر جای آن مسجدی بساختند و هنوز بر جاست و سرائی که در آن نزول فرموده بود معروف است بستیه (۱).

این بود تاریخ مختصری از حضرت معصومه اکنون باید دانست که در زمینی که مدفون گردید از آن پس چه تغییری رویداده است .
پسران سعد اشعری بر سر تربت او سایبانی از بوریا ترتیب دادند، این بود تا آنگاه که زینب دختر حضرت جواد ^ع گنبدی بر سر تربت او بنا نهاد و در جنب قبر و زیر قبه حضرت معصومه دو بانوی دیگر مدفون گردید یکی امّ محمد دختر موسی مبرقع و یکی امّ اسحق جاریه محمد بن موسی و سه بانوی دیگر در جنب ایشان مدفون شد که گنبدی جداگانه بر سر تربت ایشان بنا نهادند. اول میمونه دختر موسی مبرقع، دوم امّ حبیبه جاریه ابوعلی محمد بن احمد بن موسی، سوم امّ القاسم دختر علی کوکبی (۲).
از اینها که گفته شد وضع بنای قدیمی آستانه معلوم گردید و اینکه قبل از این همه ساختمانهای باشکوه در ابتدای امر دو قبه بیش نبوده و در زیر آن دو قبه فقط شش تن مدفون بوده اند .

قبه حضرت معصومه ^ع دری داشته که بطرف رودخانه باز میشده است و این درهم کوچک و هم کوتاه بوده است، ابوالحسین زید بن احمد

۱- سنی در لغت عرب بمعنی بانو و خانم است و ستیه خانه ایست که بپانو منسوب است.

۲- ترجمه تاریخ قم ص ۲۱۴ .

بن بحر اصفهانی که در قم عامل بود در سال ۳۵۰ هجری آن در را برداشت و برجای آن دری بزرگتر نصب کرد.

بنا بر این بنای آستانه تا سال ۳۵۰ بهمان وضع نخستین بوده و فقط تغییری که در آن راه یافته است همان درِ کوچکی بوده است که برداشته اند و بزرگتر کرده اند.

در سال ۵۲۹ هجری شاه بیگم دختر عماد بیک آکه از زنان بلند همت و نیکو سیرت و ثروتمند بوده است گنبدی باشکوه بنیان نهاد (۱) و آن دو قبهٔ کوچک را بر داشت و بیک گنبد بلند تر و بزرگتر تبدیل کرد. اطلاعاتی که از وضع این گنبد داریم اینست که سطح بیرونی گنبد کاشی بوده است لکن از چگونگی کاشیهای آن اطلاع درستی نداریم و سطح درونی گنبد از طلا و لاجورد نقش و نگار بوده است و قاعدهٔ گنبد کثیر الاضلاع منظم بوده و هشت گوشه تشکیل میداده بطوریکه در چهار ضلع موازی آن چهار در از چوب گردو بوده است که باریک زرد و بخور براق کرده بودند.

یقین داریم تا پیش از طلوع خاندان صفوی و ظهور سلطنت این سلسله آستانه با همان وضعی که نگاشته گشت بوده است دیگر نه ضریحی در آن نصب بوده و نه ایوانهای باشکوهی که اکنون دیده میشود و نه صحنهای سه گانه.

در زمان سلطنت خاندان صفوی بسال ۹۰۶ بعد تعمیرات مهمی در آستانه می بینیم که در فصل سوم ذکر میشود.

فصل سوم

تاریخ اشخاصی که قسمت‌های افزوده و تعمیراتی کرده‌اند

در فصل دوم گذشت که بنای آستانه و وضع قدیم آن چگونه بوده است و گفتیم که از زمان ظهور سلسله صفوی و سلطنت این خاندان در ایران تغییرات مهمی در آستانه روی داده است .

پیش از ظهور صفویه آستانه دارای همان گنبد کاشی میبود که شاه بیگم در سال ۵۲۹ هجری قمری بنا نهاده بود، پس از آن از سال ۴۰۵ تا سال ۴۱۳ مظفر بن احمد بن اسمعیل مرقد مطهر را باخشیتهای مختلف - الشکل کاشی از مربع و کوکبی بیاراست بشرحی که در نفایس آستانه بیاید .

دیگر نه ایوان طلای شمالی بود و نه ایوان شرقی آئینه و نه مسجد بالای سر و نه دار السیاده و نه صحن عتیق و نه صحن جدید و نه صحن زنانه و نه ضریح فولادین و یا نقره و نه بقاع و مقابر سلاطین صفویه و کلیّه تغییراتی که در این آستانه بلکه کلیّه آستانهای مقدس شیعه پیدا شده از زمان صفویه بیعد بوده است که اکنون گزارش میشود .

اول کسیکه تغییری در وضع آستانه داد شاه اسمعیل صفوی بود که ایوان قسمت شمالی را در سال ۹۲۵ بساخت و با کاشیهای معرق

فیروزه فام آنرا بیاراست و صحن عتیق را شالوده ریخت و این ایوان
یگانه مدخل (راهرو) آستانه گردید.

بعد از شاه اسمعیل شاه طهماسب برای مرقد مطهر ضریحی از کاشی
بساخت و این کار بدست اعتماد الدوله که از رجال اول مملکت بوده
است بسال ۹۵۰ انجام یافت و نیز شاه طهماسب بنای تاریخی دیگر بیاد کار
گذاشت و آن بنای ایوان جنوبی مدرسه فیضیه میباشد که بصحن عتیق
چسبیده است و چنانکه گفتیم پس از بنای ایوان شمالی آستانه راهرو
حرم صحن عتیق و همان ایوان باشکوه شاه اسمعیل بوده است و شاه
طهماسب میخواست زائرین آستانه از دو ایوان باشکوه عبور نموده
وارد حرم گردند نه اینکه ایوان را برای مدرسه فیضیه ساخته باشد چنانکه
بعضی گمان برند و در جای خود گوئیم که این مدرسه کوچک بوده و
بعد ها آنرا بزرگ کرده اند و در آن ایام کنجایش چنان ایوان رفیع و با
شکوهی را نداشته است. بنای این ایوان با کاشیهای لاجوردی رنگ آن
بسال ۹۳۹ پایان رسیده است.

و شاه صفی اول صحن زنانه را که در قسمت جنوبی آستانه است
در سال ۱۰۷۷ بنا نهاد. این صحن برای مقبره شاه عباس و شاه سلیمان و
شاه سلطان حسین راه مخصوصی شد چنانکه می بینیم مدخل آنها در این
صحن واقعست و شاه عباس ضریحی از فولاد سفید ترتیب داد (۱) و مرقد
مطهر را بطوریکه ضریح کاشی را نیز فرا میگرفته بدان آرایش داد و
ضریح نقره که اکنون دیده میشود همان فولادین است فقط صفحه هائی
از نقره بر آن افزوده اند بشرحی که سپس نگاشته میگردد.

۱ - این ضریح بقدری سفید و براق بوده است که تاوریه را در اشتباه انداخته و
بدون تردید آنرا نقره انگاشته است.

و در قسمت جنوب غربی آستانه شاه صفی ثانی بنائی بیفزود، این بنا که بسال ۱۰۷۷ بسی ماهرانه ساخته شده و از بناهای تاریخی است مقبره شاه عباس ثانی میباشد چنانکه سیاح شهیر تاورنیه در موقعی که آنرا میساختند تماشا کرده و این جمله را در باره آن نوشته است (۱).

«متصل در مقبره شاه عباس کار میکنند و میخواهند آنرا يك بنای خیلی عالی بنمایند، اهالی مسجد (مقصود از مسجد آستانه است) بهن گفتند گنبد آن از طرف داخل نقره پوش خواهد شد دیوارهای داخلی آن سنك مرمر است بار تفاع ۷ ر ۳ متر و روی آنرا از گل و بوته نقش و نگار کرده اند.»

و در سمت غربی آستانه متصل بمقبره شاه عباس بنائی دیگر شاه سلطان حسین بسال ۱۱۰۷ بیفزود که مقبره پدرش شاه سلیمان در آن واقعست.

مرتضی قلیخان پسر علیخان ملقب بصفی قلیخان که از رجال دولت صفویه بوده است ایوان آستانه را مرمت نمود (۲).

اینها که نگارش یافت قسمت هائی بود که سلاطین صفویه و یا در زمان سلطنت ایشان افزوده گردیده است، اما قسمت هائیکه از این تاریخ بعد افزوده شده است بدین ترتیب میباشد:

در سال ۱۲۱۸ از طرف سلطان وقت گنبد مطهر را طلا نمودند بدین قرار که کاشی های گنبد را برداشته و بجای آن خشتهای زراندود بکار بردند و سپس مسجد بالای سر را بسال (۱۲۳۶) بنا نهادند و نیز در سال ۱۲۴۹ مقرر شده بود سقف و پایه ایوان شاه اسمعیل صفوی را

۱- تاورنیه ص ۱۴۰.

۲- آثار الشیعه ص ۲۰۹.

از خشت های زر بیارایند (۱) و لکن این مهم انجام نگرفت مگر در سال ۱۲۶۶ که آنرا پایان رسانیدند و هم در آن اوقات صحن عتیق را وسعتی دادند و در سمت شمال غربی آن بقعه ای برای مدفن فتحعلی شاه اختصاص داده شد و نیز مأذنه صحن عتیق را که در شمالی صحن عتیق واقعست بنا نهادند و آنرا با خشت های طلا بیاراستند و هم در سال ۱۲۲۱ در بطلای ضریح را پپای داشتند و نیز در سال ۱۲۲۱ کف حرم مطهر و همچنین زیر پای ضریح را سنک مرمر نمودند و نیز در سال ۱۲۲۱ دری ساختند و از شمش ها و پارچه های طلا آنرا بیاراستند و در هر مصراع اشعاری بنگاشتند و آنرا در ضلع شمالی رواق متصل بایوان طلا نصب نمودند. کیکاوس میرزا در زمانی که حکومت قم و کاشان داشت و در قم متوقف بود سقف کنبه مطهر را در سال ۱۲۱۵ مقرر نمود و سپس آنرا با آئینه بیاراست و کتیبه ای کردا کرد کنبه بنگاشت.

و نیز در سال ۱۲۷۶ ایوان شاه اسمعیل را با خشت های طلا آرایش دادند و در سال ۱۲۷۵ ضریح فولادین را نقره نمودند بدین ترتیب که صفحه هائی از نقره بر روی فولاد بکار بردند و با کتیبه ای دور تا دور آن را مزین نمودند.

شهاب الملك گلدسته های ایوان طلا را بنا نهاد و آنرا با خشتهای کاشی ترتیب داد، کامران میرزا قسمت بالای آن دو میل گلدسته را اطل نمود. میرزا شفیع در زمانی که حکومت یزد داشت از یزد سنک های مرمری برای آستانه بفرستاد و رواق را با آن سنک ها فرش کردند و سنک های قدیمی را بر داشتند و در ایوان بزرگ (ایوان طلا) بکار بردند (۲).

۱ - ناسخ التواریخ جلد قاجاریه ص ۶۷.

۲ - سفرنامه قم خطی ص ۵۱.

امین السلطان صحن جدید را بنا نهاد و شالوده آنرا آقا ابراهیم
 امین السلطان بریخت و با غرضی مثنی باین مهم دست زد و قبرستان را
 تا حدود صحن فعلی از هر طرف پی برداری نمود لکن روز کار فرصتش
 نداد و مرگش فرا رسید و این مهم بر دست فرزند ارجمند نیکو سیرتش
 امین السلطان وزیر اعظم انجام یافت. نقشه بنای این صحن را استاد حسن
 معمار قمی طرح نمود. استاد حسن در عصر خود از معماران مشهور بلکه
 از همسران و همکاران برتر بوده است. این مرد همان کسی است که
 طاق مسجد سپهسالار حاج میرزا خسینخان را در طهران بنا نمود و تیمچه
 بزرگ بازار قم را که بر چهار ستون بپا داشته و حیرت انگیز است بساخت
 و بهترین گواه استادی و مهارتش همان بناهای اوست. امین السلطان در
 طرف غربی صحن جدید و شرقی رواق ایوان باشکوه بنا نمود و سقف
 آنرا مقرنس کرد و آنرا با قطعه های آئینه بزرگ و کوچک بپاراست و
 دو اگلدسته کاشی کاری دو طرف ایوان بپای داشت و برابر این ایوان ایوان
 مقرنس باشکوهی که از کاشیهای منقش آرایش یافته بساخت و کردا کرد
 داخلی صحن حجرات بنا نهاد که بعد از آن مقابر اشراف گردید و کتیبه
 کاشی که بر آن اشعار بخط نستعلیق نوشته اند در تمام دیوارهای صحن
 وضع نمود و حوضی در وسط صحن احداث نمود و خلاصه بر شکوه و
 جلال آستانه بسی افزود. میرزا صادق خان پروانه پسر حاج میرزا خسین
 نواده دختری سید الوزراء قائم مقام فراهانی ماده تاریخ بنای آنرا چنین
 آورده [نصر من الله وفتح قریب] و در سال ۱۳۰۳ بنای آن پدایان
 رسید.

میرزا علی اصغر خان اتابک در آستانه اصلاحی نمود و کتیبه ای کردا کرد
 دیوار حرم که بران چند حدیث نگاشته اند بسال ۱۴۱۸ قمری نصب نمود.

آقای سید محمد باقر متولی فعلی آستانه ایوان صحن زنانه را بسال ۱۳۴۹ از نو تعمیر نمود و خطای اشعاری نغز بمروود و برکتیه آن نگاشته اند و هم در سال ۱۳۰۹ شمسی خزانه آستانه را تعمیر و بر سر در آن کتیبه ای از گاشی نصب نمود .

حاج مهدی سلامت دارالستاده را بمسجد بالای سر افزود و پیشتر علی که اکنون دارالستاده است خانه ای بوده است معروف بخانه جبرئیلی . نظام السلطنه حمیتقلی خان مافی در سال ۱۴۱۰ قمری و هم در سال ۱۴۱۴ در ضلع غربی حرم دو در از نقره نصب نمود و شوریده شاعر اشعاری نظم نمود و در اطراف آن کتیبه ای نگاشته اند .

عزت الدوله در سال ۱۲۹۳ قمری دری از خاتم ترتیب داد و در ضلع شمال غربی رواق متصل بمسجد زنانه برپای داشت .

میرزا نصرالله فراهانی دو در از خاتم بر آستانه وقف نمود در سال ۱۲۷۶، یکی را در ضلع غربی متصل بمسجد بالای سر نصب نمود و دوم را در ضلع جنوب غربی جائیکه بمقبره شاه عباس ثانی باز میشود برپای داشت . اینها که نگاشته گشت تعمیراتی بود که در آستانه روی داده و بطور خلاصه ذکر شد اما تغییراتی که در بناهای پیرامون آستانه رخ داده است از این قرار است :

در صحن زنانه طرف غربی در سال ۱۳۱۴ شمسی موزه آستانه بنا نهاده شد بشرحی که جدا گانه نگاشته آید .

در مدرسه فیضیه تغییراتی داده شد این مدرسه ابتدا کوچک بوده و با همه کوچکی بزرگانی از آن برخاسته اند و عالم جلیل و حکیم شهیر مولی عبد الرزاق لاهیجی روزگاری در آن مدرس بوده و بفرا یاد دادن

علوم مشغول بوده است (۱). در سال ۱۲۲۳ بفرمان سلطان وقت آن را خراب و بر جای آن مدرسه کنونی را بنا نهادند. گفتیم که ایوان باشکوه شاه طهماسب صفوی در این مدرسه واقعست بدین مناسبت درسه ضلع دیگر این مدرسه شمالی و شرقی و غربی سه ایوان بنا نهادند و با خشت - های کاشی بیازاستند لکن چیزی نگذشت که خشت های کاشی آن بریخت در صورتیکه خشت های کاشی ایوان شاه طهماسبی با آنکه چهار صد و هفده سال از عمر آن میگذرد هنوز بر جاست و از تلؤل و صفای آن کاسته نگردیده است. در اطراف ایوانها حجراتی ساخته شد و در عصر دانشمند شهیر حاج شیخ عبد الکرم حائری بشماره حجرات تحتانی حجرات فوقانی نیز در آن بساختند و از کلیه بنای مدرسه مرمت نمودند.

مدرسه دار الشفا مریضخانه آستانه و کوچک بوده است بعد ها نیز آنرا بزرگ گردانیدند و اکنون مدرسه و نشیمن گاه طلاب است.

فصل چهارم

توصیف ابنیه آستانه و اطراف آن

با صورت کتیبه ها و ذکر مکان و طول و عرض و نوع خط و مضمون آن و تاریخ نگارش و نام نویسنده و مختصات معماری و ارتفاع و عرض و طول بناها و نام معماران و کاشی سازان و شعراء .

اسلوب ساختمان ابنیه آستانه

اسلوب ساختمان کلیه ابنیه آستانه از صحن جدید و صحن قدیم و صحن زنانه و رواق و حرم مطهر و مقابر سلاطین صفویه و مسجد بالای سر بطوریکه در نقشه دیده میشود شبیه بمقطع عمودی گنبد شلجی شکل است یعنی اگر گنبد شلجی شکلی را همچون گنبد مطهر حضرت معصومه از نوک آن تا مقطع استوانه ها بدو نیمه کنند عیناً شکل ابنیه آستانه بشکل يك نیمه آن خواهد بود و البته نظری مخصوص در انتخاب این شکل داشته اند که ابنیه آستانه شباهتی کامل با گنبد مطهر داشته باشد و این قسمت یکی از شاهکار های مهندسی و مختصات معماری و شایسته توجه مخصوص و شایان تقدیر میباشد.

اکنون باید دانست که چگونه ابنیه آستانه بشکل مقطع عمودی گنبد است چنانکه در نقشه مشاهده میشود درب ورودی صحن جدید

و قسمت شرقی آن از طرف خیابان ارم نوک گنبد را تشکیل میدهد و ضلع غربی آن محل اتصال گنبد با بدنه آن میباشد و قسمت صحن قدیم و حرم مطهر و صحن زنانه بدنه آنرا تشکیل میدهد و مساحت آن از نوک ابنیه تا ساقه یعنی از درب ورودی خیابان ارم تا ایوان آئینه بیست برابر قطر و دهانه آگنبد است و بعبارت دیگر هر يك از مساحت و قطر دهانه گنبد مطهر يك بیستم (۱/۲۰) مساحت نوک تا ساقه و قطر دهانه ابنیه است.

مساحت کلیه زمینی که ابنیه آستانه از حرم مطهر و رواقها و ایوان ها و مسجد بالای سر و مقابر سلاطین صفویه و صحن قدیم و جدید و زنانه و موزه در آن قرار گرفته (۱۳۵۲۷) متر مربع میباشد، از این مقدار ۱۹۱۴ متر مربع مساحت زمینی است که زیر بنای گنبد و ایوانهای شمالی و جنوبی و شرقی و مسجد بالای سر و مقابر شاهان صفوی است.

گنبد مطهر

گنبد مطهر شلجمی شکل میباشد و قاعده آن مئمن (هشت ترك) و فاصله هر ضلعی از ضلع دیگر ۲۷۰ متر و طول هر ضلع ۳۸۰ متر میباشد. در تمام اضلاع آن دری از طلا و نقره و خاتم یا ساده بکار رفته است بشرحیکه بعد از این باز نموده میشود مگر ضلع جنوب شرقی که در آن دری نصب نیست و پیشتر شباهتی داشته که جلوی مقبره شاه صفی بوده است و اکنون آنرا بر داشته و پیش روی ایوان صحن زنانه نصب نموده اند.

ارتفاع گنبد مطهر از سطح بام شانزده متر میباشد و محیط استوانه آن از داخل ۲۸۹۶ متر و از خارج ۳۵۶۰ متر میباشد. يك

قسمت از آن از سطح بام بارتفاع (۹۰ ر.) آجری و بالا تر از آن بارتفاع يك متر کاشی خشتی فیروزه و بالا تر از آن بارتفاع ۴ متر که ساقه گنبد بآن تمام میشود طلا و بارتفاع ۶۰ ر. مقرنس طلا میباشد و کتیبه‌ای بعرض ۶۰ ر. بخط نستعلیق طلایی در ساقه آن است و گنبد نیز باخشت - های طلا آراسته شده است. بانی طلاکاری سلطان وقت بوده و سراینده اشعار کتیبه فتحعلی خان صبا و معماران استاد محمود معمار قمی و نویسنده محمد الحسینی و سال بنا ۱۲۱۸ می باشد و در میان اشعار یادیان و یامثانی و غیره نوشته شده است و اشعار کتیبه اینست .

آتش موسی عیان از سینه سیناستی یا که زرین بارگاه بضعة موساستی بضعه موسی بن جعفر فاطمه گزروی قدر خاكد در گاهش عبیر طره حوراستی نوکلی رنگین ز طرف گلشن یسین بود آیتی روشن بصدر نامه طاهاستی پرتوی از آفتاب اصطفاي مصطفی زهره‌ای از آسمان عصمت زهراستی پستی از صحن حریمش راه باطاق حرم گلین مکان عزت و آن مسکن غبراستی حاج محمد صادق اصفهانی که ناطق تخلص داشته و در فن ماده تاریخ گوئی سر آمد شعرای عصر خود بلکه شعرای هر عصری بوده شصت و دو بیت اشعار آبدار برشته نظم کشیده است که هر مصراعی از آن ماده تاریخ تذهیب گنبد مطهر است که مجموعاً یکصد و بیست و چهار ماده تاریخ است و اشعار دیگر نیز دو ماده تاریخ بنای مدرسه فیضیه گفته است که آنها هم نهایت قدرت و توانائی او را نشان میدهد، چون این اشعار در کتیبه‌ای نگارش نیافته و کمتر در دست رس است برای نمونه چند شعری از آن مذکور میگردد (۱).

۱ - نسخه از این اشعار نزد آقای عبد العلی (معاون دیوان سابق) که از ادبای قم میباشد موجود بود و ایشان برای نگارنده فرستادند.

این قبه کلبنی است بزبور برآمده
 یا پاك گوهری است پر از زیور آمده
 این دوحه ایست کامده از جنت العلی
 یا کوکبی است سعد و منور برآمده
 این قبه راست جای بجائی که پایه اش
 از اوج مهر و ماه و زحل برتر آمده
 این قبه رفیع بجائی رسانده قدر
 کز قدر با سپهر برین همسر آمده
 از دل سؤال کردم و گفتم مرا بگو
 کاین صحن از چه رو زجنان برتر آمده
 دل در جواب گفت که اینک در این سؤال
 عقل طویل قاصر و هم اقصر آمده
 بهتر بود بحسن و علو از جنان در آن
 مسکن که بذت موسی بن جعفر آمده
 معصومه که در ره ایوان اقدسش
 از قدر و صدق حور و پری چاکر آمده

حرم مطهر

گفتیم که قاعده گنبد مثنی (هشت ضلعی) است و در هر ضلعی
 از آن دری باز میشود مگر ضلع جنوب شرقی، اکنون بشرح آن
 میپردازیم اول در طلا که در قسمت شمال شرقی متصل برواق ایوان طلا
 نصب شده است بار تقاع ۳۲۰ متر و عرض ۲۸ متر صفحه زیرین آن
 را از نقره مزین نموده اند و روی آنرا با پارچه های طلا باشکال مختلف

اژدر در هم و کوکبی و مصلع منظم و غیر منظم آراسته اند و هم در آن
نامهای خدا کنده و نگاشته اند و دانش که یکی از شعرای آن دوره
بوده اشعاری نظم کرده و بران نگاشته اند . عدد اشعار بیست و چهار و
چند شعری از آن انتخاب میشود :

تبارك الله از این در که زایران را

زهر صریر شود کشف هر نهانی راز

چه در درِ حرم بنت موسی جعفر

که از شرافت او یافت بزم قرب طراز

گیل ریاض امامت که طایران حرم

حریم گلشن او را شدند زمزمه ساز

خور از رواق فلک سر نهد بیای درش

بهر سحر که کنند این رواق را در باز

بشوق آنکه در این در نهند جایگهش

چه رنجهها که طلا را رسید از دم گاز

نخست روی برین آستان نهد هر کس

که رستگاری انجام خواهد از آغاز

نگاشت خامه دانش برای تاریخش

که سوی جنت اعلی درِ جنان شد باز

سال بنا ۱۲۲۱ هجری قمری است . دوم درنقره که در ضلع شرقی

حرم واقع است با ارتفاع ۲۷۵ متر و عرض ۱۷ متر و آنرا از صفحات

نقره پوشانیده اند و هم بر روی صفحات نقره کنده کاریهای زیبا کرده اند

و در جوانب آن کتیبه ایست بخط نستعلیق که از نقره کنده اند و

نامه‌های خدای و اشعار در آن نگاشته اند. بانی آن حسینقلی خان مافی نظام
السلطنه و ناظم اشعار شوریده که یکی از شعرای زبردست شیراز بوده
و نویسنده محمد ابراهیم شهیر به میرزا محمود و عمل محمد تقی و سال
وقف ۱۳۱۰ و عدد اشعار هیجده و چند شعری از آن انتخاب میشود:
تبارك الله از این بقعه بهشت طراز

که برگزیده نشیمن سپهر را ز فراز

فضای او چو فضای ارم نشاط افزای

هوای او چو هوای بهشت غم پرداز

بخاک اوست نهان طرفه گوهری کز قدر

زهفت گوهر این نه صدف بود ممتاز

بنام فاطمه معصومه آفتاب حیا

که اخت خسرو طوس است و دخت شاه حجاز

بدور باش حیا آفتاب گردون را

ز پیش رانده همی تابچرخ چارم باز

نظام سلطنت آن میر سر فراز دری

ز نقره کرد در این کاخ دلفروز فراز

پی سرودن تاریخ این در سیمین

صلا زدند بشوریده شاعر شیراز

سرود منطق شوریده سال تاریخش

در این رواق همایون درِ جنان شد باز

۱۴۱۰

نظام السلطنه غیر از این در يك در نقره دیگری بارتفاع ۳۱۵

متر و عرض ۴ متر بر آستانه وقف نموده است و در رواقی که مابین

ایوان آئینه و حرم مطهر میباشد نصب نموده است. در روی صفحات
سیمین این در نیز نامهای خدا و اشعار بخط نستعلیق نوشته شده است
و هم کنده کاریهای زیبا دارد. ناظم اشعار شوریده شیرازی، نویسنده محمد
ابراهیم تهرانی شهر به میرزا عمود، عمل محمد تقی، عدد اشعار چهارده،
سال وقف ۱۳۱۴ و چند بیت از اشعار آن مذکور میگردد:

دری زسیم بقسم بر کشاد از نو میر

که در شرف زمین بر شد از سپهر اثر
نجسته حضرت معصومه آنکه بر مه و خور

دریده پرده و خود در هزار پرده ستیر
نعال خادم او گوشوار گوش سپهر

غبار در که او توتیای چشم بصیر
ز شرم این در سیمین شکفت می نبود

که سر بیوته خجلت فرو برد اکسیر
سرود منطق شوریده سال تاریخش

دری زسیم بقسم بر کشاد از نو میر

۱۳۱۴

برسنگ مرمر پائین در نقره این دو شعر بخط نستعلیق نوشته شده است:
ای سجده گاه خلق جهان آستان تو باریده فیض حق بجهان ز آسمان تو
در حادثات هر دو جهان انس و جان همه بنهاده سر بدر که دار الامان تو
سیم در خاتم بار تفاع ۲۵ متر و عرض ۱۵ متر که در ضلع شمال
غربی و بمسجد زنانه گشوده میشود. این دراز دو در دیگر خاتم که
در دو ضلع دیگر حرم مطهر است بهتر و خاتم کاری آن مهمتر است
و اطراف آن کتیبه ای دارد. واقف عزت الدوله، ناظم اشعار و فاء عمل استاد

حیدر شیرازی، سال وقف ۱۲۹۳، عدد اشعار هشت و چند شعری از آن
گزیده میگردد:

حبذا زین بقعة عالی که از مجدو شرافت
قبلة ابدال گشت و کسبة آمال آمد
خوابگاه بضعة موسی بن جعفر کز فروغش
جلوة موسی عیان از چشم اهل حال آمد
عصمت کبری و ناموس نبی همنام زهرا
کاسمانی از حیا و عزت و اقبال آمد
گفت مصراعی وفا از طبع و شد تاریخ این در
کاین درو در که مطاف عزت و اقبال آمد

۱۲۹۳

چهارم و پنجم درهای خاتمی که بمسجد بالای سر و مقبره شاه
عباس ثانی گشوده میشود و ارتفاع و عرض این دو در نیز مانند ارتفاع
در خاتم مسجد زاننه است و اطراف کتیبه ایست، در قسمت بالای آن نوشته
شده است السلام علیک یا ابا عبد الله و علی الارواح التي حلت بفنائک
تا آخر سلامی که در زیارت عاشوراست. بعد از آن بیست و دو شعر از
از اشعار محشم کاشانی بخط نستعلیق در اطراف آن نوشته شده است،
مطلع اشعار اینست:

باز این چه شورش است که در خلق عالم است
باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است
و بیت آخر آن اینست:

نوبت باولیا چو رسید آسمان طپید زان ضربتی که بر سر شیر خدا زدند

واقف میرزا نصر الله فراهانی در ماه ربیع الثانی ۱۲۷۶ قمری .

ششم و هفتم درهائی که در دو طرف راست و چپ در نقره است و ساده و بدون کتیبه است . ازاره قاعده گنبد مطهر از داخل حرم سنگ مرمر است بارتفاع ۱/۷۵ متر و بالای ازاره مرمر کتیبه ایست از کاشی معرق و زمینه آن لاجوردی است و کتیبه آن بخط ثلث بعرض ۰/۵۳ و با مرگب سفید و زرد احادیث ذیل بر آن نوشته شده است :

بسمه تیمنا بذکره روی عن الامام الذی هو بالحق ناطق ابی عبد الله
جعفر الصادق علیه الصلوة و السلام مسنداً الی رسول الله ﷺ اذا کان
یوم القيمة نادى مناد ايتها الخلائق انصتوا فان محمداً یکلمکم فینصت-
الخلائق فیقول النبیؐ یا معشر الخلائق من کان له عندی ید او منة او
معروف فلیقم حتی اکافیه فیقولون بآبائنا و أمهاتنا ای ید او منة او
معروف لنا الیک و المنة و المعروف لله و لرسوله علی جمیع الخلائق
فیقول بلی من آوی احدى من اهل بیتی و رواهم و کساهم من عری
واشبع جائعهم فلیقم حتی اکافیه فیقوم اناس قد فعلوا ذلك فیأتی الندامن
عند الله یا محمد یا حبیبی قد جعلت مکافاتهم الیک الجنة فاسکنهم من حیث
شئت فیسکنهم الجنة - قال النبیؐ شیعة علی هم الفائزون قال النبیؐ
مثل اهل بیتی کمثل سفينة نوح من ركب فیها نجى و من تخلف عنها
غرق صدق رسول الله قال النبیؐ و انی اوشک ان ادعی فاجیب و
انّی تارک فیکم الثقلین کتاب الله جبل ممدود من السماء الی الارض و

عترتی و اهل یتیمی فانظروا کیف تخلفوننی فیہما صدق - قال النبی ﷺ
 الجنة حرمت علی ظلم اهل یتیمی و اذانی و عترتی و من اصطنع صنیعة
 الی احد من بنی عبدالمطلب ولم یجازه علیہا فانا اجازیه علیہا اذا
 لقینى یوم القیمہ صدق - قال النبی ﷺ و الذی نفس محمد بیدہ لو ان
 عبد اجاء یوم القیمہ بعمل سبعین نبیاً ما قبل الله ذلك منه حتی یلقیہ
 بولایتی و ولایة اهل یتیمی - وقال النبی ﷺ انا و اهل یتیمی شجرة فی -
 الجنة و اغصانہا فی الدنیا فمن شاء اتخذ الی ربہ سبیلاً صدق رسول الله
 قال رسول الله اربعة انا لهم شفیع یوم القیمہ و لو اتونی بذنوب اهل -
 الارض المکرم لذرتی و القاضی لهم حوائجهم و الساعی لهم فی -
 امورهم عندنا اضطرّوا الیہ و المحب لهم بقلبه و لسانہ .

این کتیبه در ضلع شمالی دیوار خزینہ سابق تمام میشود و بعد از آن
 است (حسب الامر حضرت میرزا علی اصغر خان صدر اعظم اتمام یافت ۱۳۱۸) .
 بالای کتیبه مرمر تا زیر سقف بار تفاع ۳ متر آئینه کاری پس از آن
 کتیبه ایست بخط ثلث بعرض ۶۰/۱۰ که بر آن سوره هل اتی نوشته شده
 است، پس از آن پنج آیه از آخر سوره حشر که ابتدایش اینست
 لا یستوی اصحاب الجنة و اصحاب النار الخ ، بعد از آن يك آیه از آخر
 سوره انا فتحنا که اولش اینست محمد رسول الله الی آخر و بعد از آن است
 صدق الله العلی العظیم و صدق رسوله النبی الکریم و نحن علی ذلك

من الشاهدین والشاکرین بانی مقرنس آئینه کیکاوس میرزا سال بنا ۱۲۵۱.
در دو طرف راست و چپ ضلع شمال غربی متصل با سطوانه درب
طلا در داخل حرم کتیبه ایست مشتمل بر نام بانی آن کیکاوس میرزا و
تاریخ بنا که سنه ۱۲۵۱ می باشد.

ضریح مطهر

مرقد مطهر با خشت های مختلف الشکل کاشی از مربع مستطیل
و مضلع کوکبی و نیم کوکبی ۱/۲۰ متر و طول ۲/۹۵ متر و عرض
۱/۲۰ متر زمینه لاجوردی و نقره و قهوه و فیروزه ای آراسته شده و
کاشیهای اطراف مرقد خشتی لب بر گردان و کاشیهای بدنه مرقد کوکبی
و نیم کوکبی است و بانی کاشیهای مرقد مظفر ابن احمد بن اسمعیل است.
کاشی ساز و نویسنده آن محمد بن طاهر بن ابی الحسین و نویسنده دیگر آن
ابو زید است. خطوط آن کوفی و نسخ و برجسته و ساده است و تاریخ
آن از سال ۶۰۵ تا سال ۶۱۳ می باشد و کاشیهای روی مرقد مطهر پانزده
پارچه، طول هر خشتی ۰/۵۹ و عرض آن ۰/۴۰ می باشد و بر آن پنج
کتیبه است. کتیبه اول بخط نسخ برجسته شجرفی آیه الکرسی است، دوم
بخط نسخ طلائی آیات متعددی از قرآن، کتیبه سوم بخط کوفی برجسته
شجرفی آیات مختلفه قرآن، کتیبه چهارم بخط نسخ طلائی سورة تبارک -
الذی بیده الملك، کتیبه پنجم آیه ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات الا ینه، در
پائین کتیبه پنجم بخط نسخ برجسته شجرفی نوشته شده است کتبه و عمله
محمد بن ابی طاهر بن ابی الحسین و در وسط یک مربع الشکلی نوشته
شده است الملك لله الواحد القهار و در کاشیهای اطراف مرقد مطهر از
بالا تا پائین سور قرآن یسن والرحمن وتبارک و هل اتی وسورة قدر نوشته

شده است با خطوط نسخ برجسته شجر فی وساده و در کاشیهای کو کبیء نیم کو کبی احادیث بسیاری بخط نسخ طلائی و شجر فی و سفید نوشته شده است و تیمناً چند حدیث ذکر میشود قال النبی ^ص من کف لسانه عن اعراض الناس اقاله الله عثرته يوم القيامة - من فرق بين والدته وولدها فرق الله بينه و بين الجنة - حسن السؤال نصف العلم - الزنا يورث الفقر الله تعالي عون العبد مادام العبد في عون اخيه.

مرقد مطهر یا ضریح محاذات ندارد بلکه درست ما بین دو زاویه شمالی و جنوبی ضریح است و این انحراف از جهت آنست که ضریح کاملاً مسامت قبله نیست، در پشت ضریح تفره ضریح کاشی است و زمینه آن لاجوردی است و کتیبه ای دارد بخط ثلث، بانی کاشیهای ضریح شاه طهماسب صفوی است بسال ۹۵۰، نویسنده آن علی الحسینی و کتیبه اینست :

الاهمّ صلّ علي النبي محمد المصطفى و صلّ علي الامام عليّ - المرتضى (جمله بعد از این در پشت درب طلا واقع شده) .
و صلّ علي الامام زين العابدين عليّ و صلّ علي الامام الباقر و صلّ علي الامام الصادق جعفر و صلّ علي الامام موسي و صلّ علي الامام عليّ الرضا و صلّ علي الامام محمد التقي و صلّ علي الامام عليّ النقي و صلّ علي الامام الحسن العسكري و صلّ علي الامام الهمام المهديّ - الهادي محمد صاحب الزمان و خليفة الرحمن القائم بالحق الداعي

الی الصدق المطلق صلوات الله علیه و علیهم اتفق عمارة هذه الروضة
 المنورة المقدسه التي شرفها سمی بنت النبی فاطمه بنت مولانا و
 سيدنا ابي ابراهيم موسي بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسين اخوه
 الحسن بن علي بن ابي طالب^ع و عمّة محمد التقي و علي التقي و الحسن .
 الزكي و محمد المهدي صاحب العصر و الزمان و خليفة الرحمن^(۱)
 باسط مهاد الامن و الامان ماحي الكفر و الطغيان ناشر العدل و
 الاحسان هادي الخلائق الي اشرف الاديان السلطان بن السلطان
 ابو المظفر طهماسب بهادر خان خلد الله تعالي ملكه و سلطانه و افاض
 علي العالمين بدوام احسانه و ابد ضلال معدلته علي مفارق المسلمين
 الي يوم الدين كتبه علي الحسيني سنه ۹۵۰.

بعد از ضريح كاشي خشتی فیروزه ضريح نقره است بار تقاع ۲/۱۰
 متر (دو متر و ده سانتیمتر) و طول ۵/۲۵ متر و عرض ۴/۸۳ متر. این
 ضريح فولادین بوده و روی آنرا با صفحات نقره آراسته اند و دارای
 جدارهای مشبك و غير مشبك میباشد. جدارهای مشبك آن میان جدارهای
 ساده واقع شده و مفاصل آنها مانند سیب کروی است. اما در جدارهای ساده
 آن روی صفحات نقره صفحه های سیمین مضلعي بکار برده اند که بر آنها
 نامهای خداوند یا دیان و یاسبحان و یا منان و غیر آنها نوشته شده است
 و بالای آن کتیبه ایست بخط نستعلیق که از نقره بیرون آورده اند و
 بر آن اشعاری نوشته شده است. ناظم اشعار کتیبه بالای سر خادم و ناظم

۱ - ظاهر عبارتني از کتیبه اقتاده .

اشعار کتیبہ پائین پانچم، عدد اشعار چهل و سال بنا ۱۲۷۵ میاشد و از اشعار از هر قسمت بیستی چند گزیده میگردد :

کتیبہ اول بالای سر

یارب این بخلسد برین یا جنت المأوستی
یا همایون بارگاه بضعة موسی استی
این مهین بانو که در درج شرافت اختری است
نسل پاک زاده انسیة الحور استی
فاطمه اخت الرضا سلطان دین روحی فدا
خاک درگاه تو از عرش علا اعلاستی
مرجع اهل زمان و شافع یوم المعاد
خواهر سلطان دین و ثانی زهراستی
گویاید تا بینند این همایون بارگاه
آنصکه منکر بر وجود جنت دنیاستی
چون بدیدی این بنارا عقل گفتی کاسمان
صورتی در زیر دارد آنچه در بالاستی
در پی تاریخ این استاد بخادم زد رقم

جنت عدن این بنا (لاقره) او ادناستی

کتیبہ دوم پائین پا

این مرقد منوره و این ضریح پاک (مصراع دوم افتاده است)
بر خاک بانو نیست که از فرش در گهش در عرش افتخار نماید بسیط خاک
هر کو بدل نکارد تخم ولای تو بی شبهه تخم اوز حرام است شبهه ناک
چون شد محیط گوهر خاتون تاج بخش از جود شاه تاج بخش این درج تابناک

محرم کهنه داعی مداح بر سرود بادا همی ز جود ملک این ضریح پاک
ضریح نقره را روی پایه هائی از سنک مرمر بقطر ۳۰. نصب
نموده اند و اشعاری در آن کسند، ناظم اشعار فتحعلی خان صبا، عدد
اشعار بیست، سال بنا ۱۲۴۰ و چند شعری از آن گزیده میگردد:

تبارك الله از این بارگاه عرش آهنگ

نه بلکه عرش بر فرشت آبگینه و سنک
ز شرم قبه زرینت عرش را گویند

که شد به پرده این نه رواق سیمین رنگ
بلی چو دردل تو گوهر گران سنگی است

سزد بدارد اگر باوی آفریش سنک
همان خجسته کهر نیست موسی جعفر

که آمد از کهر آرا چنین بفرو به هنگ
ز نه رواق فلک هفت بانوی عذرا

بدامن شرفش افتخار را زده چنگ
باستانش همواره خسروان زمین

بسجده خاصه شهنشاه آسمان اورنگ
فشاند ز رو کهر خوار تر ز خار و زخاک

بخاک کردش رشک نگار خانه تنک
بسنگ مرمر آراسی آن حرم پایان

که ماند آینه چین ز شرم او در رنگ
نوشت کلک صبا از برای تاریخش

به بوم این حرم از شاه آسمان قر سنک

ایوان طلا

ایوان طلا در صحن عتیق واقع شده و از بناهای شاه اسمعیل صفوی است و از کاشیهای معرق لاجوردی که در نهایت خوبی و نفاست است بنا شده است. ارتفاع آن ۱۴٫۸۰ متر و عرض آن تا دار الحفظ ۸٫۷۰ متر و سقف آن مقرنس و با خشتهای طلا آراسته اند. بانی ایوان شاه اسمعیل صفوی، سال بنا ۹۲۵ و طلاکاری ایوان در سال ۱۲۷۶ شده. طاق بند جلوی ایوان بعرض ۱/۲۰ متر کاشی معرق زمینه لاجوردی و مابین آن و سقف طلا کتیبه ایست بخط ثلث و مر ب سفید و زمینه لاجوردی که بر آن سطور ذیل نوشته شده است، نویسنده ولی الحسینی

الحمد لله الذی هدانا لهذا و ما کنّا لنهتدی لولا ان هدانا الله
اما بعد فقد اتفق بناء هذه العمارة الرفیعة والروضه المنیعة المقدسه
في زمن خلافة السلطان الاعدل الاعدل خلیفة الله في العالم مالک -
الرقاب مولی الملوك العرب و العجم حامی الايمان ماحی اثار الکفر
و الطغیان ناشر العدل و الاحسان باسط الامن و الامان هادی الخلائق
الی اشرف الادیان المخصوص بعناية الملک الدیان السلطان بن -
السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادر خان اللهم خلد
ميامن معدلته و آثار رحمته علي مفارق المسلمين و ابد و شید قواعد
ارکان خلافته و سلطنته الي يوم الدين باعلاء كلمة الحق و ترویج
مذهب المعصومین بالنبی العربي ابی القاسم محمد خاتم النبیین و

سید المرسلین و سید الاولین و الاخرین صلی الله علیه و عترته
 الطاهرین و سلم تسلیماً ابداً سرمداً الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً
 و باطناً فی تاریخ شهر رجب المرجب سله خمس و عشرين و تسعمائه
 هجرية نبویه کتبه ولی الحسینی.

زیر ابروی ایوان طلا کتبه ایست بخط ثلث، نویسنده نور اصفهانی
 و عمل حسن القمی و کتبه اینست:

قال الله تبارك و تعالی الله نور السموات و الارض تا آخر آیه نور
 پس از آنست فی بیوت اذن الله ان ترفع و يذكر فیها اسمه تا آخر آیه،
 بعد از آنست صدق الله العلی العظیم و صدق رسوله النبی الکریم و نحن
 علی ذلك من الشاهدين و الشاکرین عمل حسن القمی کتبه
 نور الاصفهانی و نیز در وسط آیات در محل تلاقی دوطاق نوشته شده
 است: عمل استاد محمد معمار قمی ۱۲۲۵، کاتبه رضا الرضوی عمل استاد
 حسن قمی.

معلوم میشود که در تاریخ ۱۲۲۵ از ایوان شاه اسمعیل مرمتی شده
 و معماران استاد محمد و استاد محمود بوده اند و نویسندگان یکقسمت
 نور اصفهانی و قسمت دیگر رضای رضوی بوده است.
 در پیشروی ایوان طلا بخط نستعلیق از طلا نام سلطان وقت و
 سال ۱۲۷۶ نوشته شده.

بدنه ایوان کاشی معرق، زمینه فیروزه بار تفاع ۱/۸۰ متر و دارای

کتیبه ایست از کاشی معرق زمینه لاجوردی بخط ثلث که حدیث ذیل
نوشته شده است.

روی الزمخشری فی تفسیره الموسوم بالکشاف والتعلی فی
تفسیره الموسوم بکشف البیان عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
قال الاومن مات علی حب آل محمد مات شهیداً الاومن مات علی
حب آل محمد مات مغفوراً الاومن مات علی حب آل محمد مات
مؤمناً متکماً الاومن مات علی حب محمد و آل محمد بشره ملک -
الموت ونکیر ومنکر بالجنة الاومن مات علی حب محمد و آل محمد
زف اسی الجنة الاومن مات علی حب محمد و آل محمد فتح الله له
فی قبره بابین الی الجنة الاومن مات علی حب محمد و آل محمد جعل الله
قبره مزار ملائكة الرحمة الاومن مات علی بغض آل محمد جاء يوم -
القيمة مکتوب بین عینیه ایس من رحمة الله الاومن مات علی بغض
آل محمد مات کافراً الاومن مات علی بغض آل محمد لم یشم رائحة
الجنة صدق. بعد از آنست: اللهم صل علی المصطفی محمد والمرتضی
علی و البتول فاطمه و السبطین الحسن و الحسین و زین العابدین علی
و الباقر محمد و الصادق جعفر و السکاظم موسی و الرضا علی و النقی
محمد و النقی علی و الزکی الحسن و الحجة القائم مهدی صاحب الزمان
الائمة الهدی و مصابیح الدجی بهم اتولی و من اعدائهم ابدی.

جرزها باد و ایوان جنبین آن کاشی معرق، زمینه لاجوردی و منتهی الیه
ایوان طلا متصل بحرم مطهر دار الحفظ است و دارای کتیبه ایست بخط
ثلث و بر آن حدیث ذیل نوشته شده است :

قال مصنف عیون اخبار الرضا فیما جاء عن الرضا فی زیارة
فاطمة بنت موسی بن جعفر علیهم السلام حدثنا ابي ومحمد بن موسی بن
متوکل قال حدثنا علی بن ابراهیم بن هاشم عن (این قسمت از کتیبه
در موقع نصب در طلا از میان رفته است) عن ابي الحسن الثالث عن -
الرضا سئل من زیارة فاطمة بنت موسی بن جعفر ^ع فقال من زارها
فله الجنة صدق ابن رسول الله و صلى الله علي محمد خاتم النبیین و آله
الطیبین و عترته الطاهرين .

اطراف در طلا سنگهای مرمر بکار رفته است و اشعاری بر آن کنده اند،
ناظم اشعار فتحعلی خان صبا ، سال بناه ۱۲۲۱، عدد اشعار ده و چند شعری
از آن کزیده میگردد :

این آستان بضعه موسی بن جعفر است

کز افتخار روی سلاطین بر این دراست

این آستان وان حرم آمد که جبرئیل

در بام عرش پایه آن چون کبوتر است

لَبَّيْكَ زائران و خروش معلّمان

صدره ز صوت شهر جبریل خوشتر است

این زیب و فقر که زیب و فقر از این حرم گرفت

هم از ارادت ملک داد گستر است

میخی فتاده کوبه تك از لعل پاره اش

زان دیده ستاره بدین در مسمر است

كلك صباش از پی تاریخ زد رقم

کردل مدام چهر سلاطین بر این دراست

ماده تاریخ فوق با سال بنا مطابق نیست و شاید تغییری در آن

راه یافته باشد و درسنگ مرمر پائین در بخط نسبتعلیق این دوبیت
نوشته شده است:

این در که بر این در گه بسی شبه و نظیر

آید ز گشودن زوی آهنگ صریر

گوئی ملکی بود که از بهر طواف

چون بال گشاید زند از شوق صفیر

گلدسته های ایوان طلا که در جنبین ایوان واقع است ارتفاع

آن از سطح صحن ۳۲۲۰ متر و قطر آن ۱۵ متر و بشکل استوانه

میباشد و از کاشیهای گره سازی بشکل مار پیچ بنا شده است و در وسط

پیچها الله و حمد و علی بخط کوفی است. زمینه کاشیها فیروزه، زیر طارمی

چوبی (مآذنه) مقرنس کاشی است و سر مآذنه ها طلا کاری است. بانی

گلدسته ها شهاب الملك و بانی طلا کاری کامران میرزا است.

ایوان آئینه

ایوان آئینه از شاهکار های ابنیه و از ایوانهای باشکوه میباشد و

گذشته از زیبایی بنا استادان فن و معماران هنرمند مهارتهائی در آن

بکار برده اند و میتوان گفت ساختمان آن از زیر تا بالا از مختصات

معماری است. ارتفاع این ایوان از سطح صحن ۱۴۸۰ متر و عرض آن

۷/۸۷ متر و طول آن ۹ متر میباشد. دارای چهارستون سنك سیاه بارتفاع ۱۱ متر که جلوی ایوان نصب شده است و دوستون دیگر که در عمارت تالارچه دو طبقه جنبین ایوان است. از اره ایوان بارتفاع ۸ ر ۱ متر سنك مرمر است. بدنه ایوان با آئینه تزیین شده است و سقف آن مقرنس آئینه دو قطعه شلجمی شکل است. زیر سقف مقرنس کتیبه ایست از سنك مرمر که بخط ثلث بر آن نوشته شده است: الله نور السموات و الارض آلايه. بعد از آن نام سلطان وقت و بانی آن نوشته شده. کاتب کتیبه رجبعلی خادم مشهدی و تاریخ کتیبه سال ۱۳۰۳ میباشد. در دو طرف شمال و جنوب ایوان دو کفش کن و دو تالارچه فوق آنها ساخته شده است. عرض هر يك از آنها ۳ر۶۵ متر میباشد و چهار ستون سنك سیاه که دو ستون آن در زیر و دو ستون در بالا قرار گرفته است بارتفاع ۵ر۴ متر جرزها و پشت بغل و طاق بند و بدنه کفش کن ها تازیر طاق کاشی معرق زمینه لاجوردی میباشد. پشت بغل تالارچه و کتیبه آن سنك تراش است و سقف تالارچه و کفش کن ها گره سازی است از چوب و آئینه. بانی میرزا علی اصغر خان اتابك و معمار استاد حسن معمار قمی و نجار ملا حسین نجار باشی و بنا استاد ابراهیم میباشد.

مابین ایوان آئینه و حرم مطهر رواقی است بطول ۶۰ ر ۱۴ متر و عرض ۳ر۷۰ متر. این رواق نیز مانند ایوان آئینه از سنك مرمر و آئینه تزیین شده است و در ب نقره نظام السلطنه در این رواق نصب شده است. از اره آن بارتفاع ۱ر۱۵ متر سنك مرمر و بالای آن تازیر سقف آئینه کاری و سقف آن مقرنس آئینه است و در قسمت فوقانی این رواق بالاخانه ایست که هشت ستون آئینه در آن بکار رفته است.

گلدسته های ایوان آئینه که بلند ترین گلدسته های آستانه است از دو جنبه اسلوب ساختمان و ارتفاع آنها دارای اهمیت میباشد. ارتفاع آنها از سطح بام ۲۸ متر و محیط آن ۳۳۰ متر و اسلوب ساختمان باشکال مختلف میباشد. يك قسمت از آن از سطح بام بارتفاع ۳ متر مصلع هشتن (هشت ترك) بعد از آن بارتفاع ۵۰ متر مقرنس بعد از آن بارتفاع يك متر مدور، بعد از آن بارتفاع ۲۵۰ متر هشتن (هشت ترك) و بعد از آن تازی طازمی چوبی بشکل استوانه وزیر طازمی گنبدی ایست بخط كوفی بارتفاع ۸۰ ر، و بعد از آن بارتفاع يك متر مقرنس و بدنه آنها از سطح بام تا سر میله تمام كاشی كاری و از جنس كاشی گره سازی وزمینۀ آن فیروزه ایست، بانی امین السلطان و معمار استاد حسن معمار قمی است.

مسجد بالای سر

مسجد بالای سر دو قسمت میباشد يك قسمت آن که دارالسیاده است بطول ۱۸۰۸ متر و عرض ۱۴۶۰ دارای سه ستون آجری و بدنه آنها را کچ اندود کرده اند و عرض ستونها مختلف میباشد. عریض ترین آنها ۲۵ متر، ازاره آن سنك سفید و كاشی خشتی، بدنه و سقف آن كچی است و در ضلع جنوبی آن پهلوی مقبرۀ شاه سلیمان صفوی عمارتی است بطول ۱۱۴۱ متر و عرض ۶۱۰ متر که پیشتر مدرس آقای حاج شیخ عبد الكریم بوده و اکنون مدفن ایشان است. سقف آن یزدی بندی و بدنه و سقف كچی است و بانی آن حاج مهدی سلامت میباشد و قسمت دیگر مسجد بالای سر آن است که بحرم مظهر متصل میباشد بطول ۸۷۰ متر و عرض ۶/۷ متر، سقف آن مقرنس كچی است و زیر طاق بنسب كتیبه ایست بخط نستعلیق که از كچ بریده اند. ناظم اشعار اشرافی، عدد

اشعار ۳۲، سال بنا ۱۲۳۴ و چند شعری از آن گزیده میگردد:

تا کند در بزم گردون گردش این زرینه جام
دور گردون باد یارب شاه عالم را بکام
آنکه آمد در حریم احترامش مهر و ماه
این یکی رومی کنیز و آن یکی زنگی غلام

حضرت معصومه بنت موسی جعفر که هست

آفتاب آسمان حضرت خیر الانام
در جوار مرقد پاکش همایون مسجدیست
کاهل طاعت راست روز و شب دران مسجد مقام
الغرض چون شد مقیم این کعبه اهل صفا
در جوار این همایون مرقد عرش احترام
کلك کوهر زای اشراق از پی تاریخ او
زد رقم گامد مقیم این حرم بیت الحرام
در محراب مسجد روی خشت کاشی دو شعر ذیل نوشته شده است
بخط نستعلیق:

از حکم تقی شاه سلیمان اقبال (۱)

بر پا چو شد این مسجد فردوس مثال
گفتم پی تاریخ که باد این مسجد
تا روز جزا قبله ارباب کمال

۱ - گویا درست این مصرع نگارش نبافته است و بر جای از حکم تقی شاه سلیمان اقبال چیز دیگر بوده است

مقابر سلاطین صفویه

مقبره شاه عباس ثانی در ضلع جنوب غربی حرم مطهر واقعست و دری نیز از حرم بآن گشوده میشده است. اسلوب ساختمان مقبره بشکل کثیر الاضلاع منظم و دوازده ضلعی است و ارتفاع آن ۱۲ متر و طول و عرض آن هر يك ۸۱۰ متر میباشد. سطح زمین مقبره از کاشی خشتی ساده فیروزه است. ازاره آن بارتفاع ۳۷ متر سنك مرمر میباشد که بر روی آن گل و بوته نقش کرده اند و در نهایت نفاست است وزیر طاق بند کتیبه ایست از سنك مرمر و بخط نسخ بران کنده اند: بسم الله الرحمن الرحيم يسبح لله مافی السموات و الارض تا آخر سوره جمعه. پس از آن است کتبه محمد رضا الامامی سنه ۱۰۷۷ و صندوق قبر از مس ساخته شده است و پارچه های فولاد کثیر الاضلاع منظم و غیر منظم با میخ های طلا بر آن کوبیده اند و بر آن نقش و نگارهای زیبا کرده اند. این صندوق بر روی پایه هائسی از سنك مرمر نصب شده است و بر آن اشعاری بخط نستعلیق کنده اند. اشعارش سست و برای نمونه چند بیتي مذکور میگردد:

جمشید باخلاص ز شاه اسلام چون منصب تولیت گرفت از انعام
 بر مرقد باک پدر آن زبده ناس یعنی صفی ثانی افلاک اساس

صندوق چو ساخت عقل تاریخش گفت صندوق مزار شاه عالم عباس
 بقعه شاه سلیمان صفوی در شمال موزه و جنوب دار السیاده واقع شده است بطول ۸۱۰ متر و عرض ۱۰۵ متر و مقبره دارای صندوق چوبین و کسند کاری است. ازاره هر دو بقعه بارتفاع ۱۳۰ متر سنگ مرمر میباشد و روی سنك های مرمر را با گل و بوته تزین کرده اند و در چهار زاویه چهار ستون سنك مرمر است که حجاری شده است و در بالای سنگ های مرمر ازاره کچ بری کرده اند، عرض

کچ بریها ۷۲/۰ میاشد و کچ بریها را رنگ آمیزی کرده اند، زیر طاقبند کتیبه ایست که از کچ بریده اند، عرض کچ بری کتیبه ۴۷/۰ و بخط ریحان بر آن نوشته اند: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سُبْحَ اللَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ تا آخر سوره حشر، بعد از آن کتیبه ابوطالب الحسین الخطیب القمی فی سنه ۱۱۰۷.

بقعه شاه صفی در ضمن توصیف صحن زنانه مذکور میگردد.

صحن عتیق

صحن عتیق که سابقاً یگانه بنای بیرونی حرم مطهر بوده و ایوان شاه اسمعیل در جنوب آن واقعست فضای آن طولاً ۳۵/۷۰ متر و عرضاً ۳۴/۷۰ متر میاشد. دیوارهای این صحن بارتفاع ۵۵/۰ از سنگ و بقیه آن کاشی کاری است. در ضلع مقابل ایوان طلا ایوانیست بطول ۸/۷۵ و عرض ۲/۵ متر و ارتفاع ۱۳ متر. ازاره آن ۱/۵۰ متر کاشی خشتی و بدنه آن کچی و سقف آن مقرنس آویزی میاشد. در زیر سقف مقرنس کتیبه ایست کاشی زمینه لاجوردی بطول ۱۲ متر و عرض ۳۰/۰ متر که بخط نستعلیق اشعاری بر آن نوشته شده است. بانی سید حسین متولی باشی، شاعر آقای مجید قمی متخلص بسید، نویسنده میرزا عمو، سال بنا ۱۳۰۱ هجری قمری، عدد اشعار هفت و جبهه و ابروی ایوان کاشی خشتی لاجوردی است، سر در ایوان سنگی از مرمر میاشد بطول ۱/۲ متر و عرض ۵۳/۰ که بر آن صورت و قفنامه قنات ناصری را بخط نستعلیق کنده اند، عدد سطور ۱۶ سطر، سال وقف ۱۲۷۸، نویسنده ابوالفضل بن فضل الله و در بام ایوان مذکور مأذنه ایست بشکل هرم مربع القاعده که آنرا باخشتهای طلا تزئین کرده اند و در ضلع شرقی ایوان ساعتی بزرگ نصب کرده اند، بانی میرزا علی

مشكوة الملك و بر سر در آن بخط نستعلیق نام سلطان وقت نوشته شده است. ایوان مذکور مدخل صحن عتیق از مدرسه فیضیه است و مدخل آن بطول ۵/۶۰ متر و عرض ۳/۵۰ متر میباشد و در زوایه جنوب غربی صحن عتیق يك هشتی واقع است بطول ۱۴/۱۰ و عرض ۷/۲۰، این هشتی راهرو مدرسه محمد شاه است که در قسمت غربی صحن عتیق افتاده است و از آن هشتی دو در بدار السیاده و مسجد بالای سرگشوده میشود و مدرسه محمد شاه دارای هشت حجره و هشت دالان راهرو میباشد و در ضلع شرقی آن وسط صحن حوضی بنا شده است و فضای مدرسه طولاً ۱۶/۶۰ متر و عرضاً ۱۲/۸۰ متر میباشد و در ضلع شمال شرقی آن فضائی است بدون بنا که درب آب انبار صحن عتیق میباشد و در ضلع غربی صحن عتیق بقعه ایست که مقبره محمد شاه در آنست بشکل هشت ضلعی که چهار ضلع جهات اصلی آن ۳/۵ متر و چهار ضلع جهات فرعی آن ۱/۹ متر میباشد. طول بقعه ۶ متر و عرض آن ۶ متر و راهروی که بمقبره مهد علیا متصل است این بقعه کثیرالاضلاع را بیضی مانند نموده است و سقف بقعه محمد شاه مقرنس آئینه و بدنه آن گچ بری است و در وسط بقعه مقبره واقع شده است و سقف مقبره مهد علیا گچ بری و آئینه است و بدنه گچ بری و در ضلع شمالی غربی صحن بقعه دیگری است که مقبره فتحعلی شاه در آن واقع است. طول آن ۶/۲۰ متر و عرض آن ۵/۵۰ متر میباشد. این بقعه نیز کثیرالاضلاع هشت ضلعی است که چهار ضلع شمالی و جنوبی و شرقی و غربی آن بطول ۳ متر و چهار ضلع جهات فرعی آن بطول ۲ متر میباشد. ازاره آن سنك مرمر و بدنه و سقف گچ بری است و در ضلع شمال شرقی صحن عتیق مقبره مستوفی الممالك است آنهم

کثیر الاضلاع هشت ضلعی که جهات اصلی آن بطول ۳ متر و جهات فرعی آن بطول ۲ متر میباشد و طول بقعه ۶ متر و عرض ۵/۵۰ متر، ازاره آن سنگ مرمر و بدنه و سقف کچ بری است و بر سر در مقبره مستوفی الممالک زیر طاق بند ایوان کتیبه ایست بخط نستعلیق که اشعاری بر آن نوشته شده که مطلعش این است :

تبارك الله از این روضه بهشت سرشت

که سرزند زسرف خاکش از سرشت بهشت

و در ضلع شرقی صحن عتیق راهروییست که مدخل صحن جدید بصحن عتیق میباشد، طول آن ۹/۱۰ متر و عرض ۶/۹۲ و سقف آن یزدی بندی با آجر و کاشی است.

صحن جدید

صحن جدید از بناهای باشکوه آستانه و باالسوب دلپذیری ساختمان شده است یعنی از دربهای ورودی خیابان موزه بطور هشت ضلعی منظم مستطیل است. اضلاع شرقی و غربی آن هر يك ۷۶/۶ متر و اضلاع شمالی و جنوبی آن هر يك ۴۶/۸ متر میباشد و چهار ضلع آن که در جهات فرعی واقعند هر يك بطول ۳/۷ متر میباشد و از درب ورودی خیابان ارم شکم دریدگی پنج ضلعی که اضلاع شمالی و جنوبی آن ۱۰ متر و دو ضلع فرعی آن ۵/۸ متر میباشد و دارای چهار ایوان میباشد شرقی و غربی و شمالی و جنوبی که شرح هر يك جدا گانه میآید مگر ایوان غربی که آئینه است و شرحش گذشت و اطراف صحن را سی و يك حجره و ایوان زینت بخشیده است. طول هر يك از ایوانها ۳ متر و عرض ۲ متر میباشد مگر هشت ایوان که هر کدام دارای دو ستون و دو نیم ستون سنگ سیاه

میباشد بارتفاع ۳ متر و طول هريك از این ایوانهای هشت گانه ۶/۱۰ متر و عرض ۳/۲۰ متر میباشد. ازارة كليۀ ایوانها از سنگ سیاه است بارتفاع ۰/۵۵ و ازارة پایه های صحن نیز از سنگ سیاه میباشد بارتفاع ۱/۵ متر و بدنه و سقف ایوانها و جرزها کاشی کاری است باشکال مختلف و سردرب ایوانهای چهار گانه را میله ها و کلدسته های بزرگ و کوچکی قشنگ و زیبا کرده است و در وسط قسمت شرقی صحن حوضی بنا شده است بشکل بیضی و طول آن ۱۹٫۵ متر و عرض آن ۱۲٫۶۰ متر میباشد .

اما ایوانها آنکه در جهت شرقی واقع شده است برابر ایوان آئینه بسیار مهم و از صنایع بزرگ معماری بشمار میرود و مخصوصاً مقرنس آویزی کاشی آن که خیلی مهم و جالب توجه میباشد . طول این ایوان ۷٫۸۰ متر و عرضش ۷٫۳۰ متر و ارتفاعش ۱۳٫۶۰ متر میباشد، سقف مقرنس کاشی کاری و طاق بند و جرزها کاشی گره سازی زمینه فیروزه و زرد دارای حاشیه کاشی کاری بسیار دلپذیر و کتیبه آن نیز کاشی است ، زمینه لاجوردی، بانی امین السلطان، معمار استاد محمدباقر قمی، نویسنده رجبعلی خراسانی، سال بنا ۱۳۰۳ و کتیبه اینست :

روی في السماء و العالم من البحار انه لما اخرج المأمون
علي بن موسي الرضا عليه السلام من المدينة الي المروسة ماتين
خرجت فاطمة اخته في سنة احدى و ماتين بطلبه فلما وصلت الي
ساوة مرضت فسئلت كم بيني و بين قم قالوا عشرة فراسخ فأمرت
خادمها فذهب بها الي قم و انزلها في بيت موسي بن خنرج بن
سعد و الاصح انه لما وصل الخبر الي آل سعد اتفقوا و خرجوا

الي ان يطلبوا منها النزول في ارض قم فسبق بينهم موسي بن
 خزر ج فلما وصل اليها أخذ بزمام ناقنها وجرها الي قم و أنزلها
 في داره فكانت فيها ستة عشر يوما ثم قبضت الي رحمة الله و
 رضوانه فدفنها موسي بن خزر ج بعد التغسيل و التكفين في ارض
 له وهي التي الان مدفنها و بني علي قبرها من البواری سقفا الي
 ان بنت زينب بنت الجواد عليه السلام قبة عليها وروی في البحار
 ان زيارتها تعادل الجنة قد تم في سنه ۱۳۰۲ كتبه خادم الروضة
 الرضويه رجب علي.

و در دو طرف اين ايوان دو دالان بنا شده است که راهرو صحن
 از خيابان ارم ميباشد و در بالای دالانها دو غرفه ساخته اند و در بالای
 ايوان ساعتی نصب نموده اند و بر سر درب ورودی محاذی خيابان ارم
 کتيه ايست کاشی که بخط نستعلیق اشعاری از پروانه بران نوشته شده
 است، بعضی از اشعار اين است:

برای دختر موسی بن جعفر از سر صدق

سپهر سوده بخاک درش هماره جبین

امین سلطان علی اصغر ابن ابراهیم

عیان نمود بسطح زمین بهشت برین

چو شد تمام بتاریخ گفت پروانه

بنای صحن (ریخته است)

و پائین تر از آن کتیبه ایست کاشی که بران اشعار ذیل نوشته شده است، ناظم اشعار سیّد غمخوار، نویسنده میرزا آقای تبریزی:

ز بهر حضرت معصومه ساخت اندر قم امین سلطان این صحن آسمان مقدار
سرود سیّد غمخوار بهر تاریخش ز بعد هجرت احمد هزار و سیصد و چهار
و در ذیل آن بخط نستعلیق نوشته شده است نمقه میرزا آقا.

و در دو طرف شمالی و جنوبی شکم دریدگی پنج ضلعی متصل
بقسمت هشت ضلعی منظم مستطیل دو گلدسته بشکل هشت ترک ساخته
شده است، ارتفاع آن از سطح صحن ۱۳۵ متر و محیط آن ۹۹۰ متر
و قطر آن ۳ متر میباشد و بدنه آن تازیر طارمی چوبی از کاشی گره
سازی است:

ایوان شمالی که درب صحن از خیابان آستانه میباشد با ارتفاع
۱۲۸۰ متر و طول ۷ متر و عرض ۴۰ متر و بدنه و جرزها کاشی گره
سازی و سقف رسمی با کاشی هفت رنگ است. در زیر طاق بند کتیبه ایست
کاشی و بخط ثلث حدیث ذیل بران نوشته شده است، بانی امین السلطان،
نویسنده رجبعلی خراسانی، سال بنا ۱۳۰۳ و حدیث اینست:

روی عن عِدَّة من اهل الری انهم دخلوا علي ابی عبد الله
عليه السلام و قالوا نحن من اهل الری فقال مرحبا باخواننا من
اهل قم فقالوا نحن من اهل الری فاعاد الکلام قالوا ذلك مراراً
فاجابهم بمثل ما اجاب به فقال عليه السلام ان لله حرماً وهو مكة
و ان الرسول حرماً وهو المدينة و ان لامير المؤمنين حرماً وهو
کوفه و ان لنا حرماً وهو قم و ستدفن فيها امرئة من اولادی

تسمي فاطمة من زارها و جبت له الجنة و روى ان رسول الله
 صلي الله عليه وآله وسلم لما اسرى رأى ابليس باركا بهذه البقعة
 فقال له قم يا ملعون فسميت بذلك و روى عن ابي عبد الله جعفر بن
 محمد الصادق عليه السلام انه قال اذا اصابكم بليّة و عناء فعليكم
 بتم فانه مأوى الفاطميين و مستراح المؤمنين و روى عن ابي الحسن
 علي بن موسى الرضا عليه السلام انه قال ان للجنة ثمانية ابواب لاهل
 قم واحد منها قد فرغ من التسويد الخادم المشهدي رجب علي في
 سنة ١٣٠٣.

در جبهه ايوان كتيبه ايست كه اشعار ذيل بخط نستعليق بر آن
 نوشته شده است، ناظم اشعار ميرزا صادق خان پروانه، نويسنده ميرزا آقاي تبریزی.
 كشت امين شه و صدر مهين باني اين صحن خوش و دلغريب
 صادق پروانه بتاريخ گفت نصر من الله و فتح قريب
 در نيم ستونهاي دو طرف نوشته شده است بسم الله الرحمن الرحيم
 انا فتحنا لك فتحاً مبيناً، تاريخ ١٣٠٢.

در كتيبه سردرب همين ايوان از خارج صحن بخط نستعليق اشعار
 ذيل نوشته شده است، ناظم اشعار پروانه، نويسنده ميرزا آقاي تبریزی:
 بنا نهاد بتوفيق كردگار اين صحن

وزير اعظم علي اصغر ابن ابراهيم

چو بهر دختر موسى بن جعفر از سر صدق

امين سلطان آراست اين ستوده حريم

برای مصدر تاریخ گفت پروانه

سیاق کعبه ثانی ز پور ابراهیم

۱۳۰۳

ایوان جنوبی که مدخل صحن جدید است از خیابان موزه در ارتفاع و عرض و طول و کاشی کاری مانند ایوان شمالی است جز اینکه در کمر بند ایوان کتیبه است بخط ثلث که حدیث ذیل بران نوشته شده است ، کاتب رجبعلی مشهدی ، سال بنا ۱۳۰۳ :

روی عن انس بن مالك قال كنت ذا يوم جالسا عند النبي
صلي الله عليه وآله اذ دخل علي بن ابي طالب عليه السلام فقال
يا ابا الحسن الىّ الىّ ثم اعتقه وقبل ما بين عينيه وقال يا علي ان الله
عزاسمه عرض ولايتك علي السموات فسبقت اليها السماء السابعة
فزينها بالعرش ثم سبقت اليها السماء الرابعة فزينها بالبيت المعمور
ثم سبقت اليها السماء الدنيا فزينها بالكواكب ثم عرضها علي
الارضين فسبقت اليها مكة فزينها بالكعبة ثم سبقت اليها المدينة
فزينها بي ثم سبقت اليها الكوفة فزينها بك ثم سبقت اليها قم فزينها
بالعرب وفتح الله لهم بابا من ابواب الجنة و روى صفوان قال
كنت عند ابي الحسن عليه السلام فجري ذكر قم و اهله و ميلهم
الي المهدي فترحم عليهم و قال رضي الله عنهم ثم قال ان للجنة
ثمانية ابواب واحد منها لاهل قم و هم من خيار شيعتنا من بين

سایر البلاد خمر الله تعالی و لایتنا فی طیتهم و روی عن الصادق علیه السلام انه قال ان لعلی قم ملکاً رفرف علیها بجناحیه الا یریدها جبّارٌ بسوءٍ الا اذابه الله کذوب الملح فی الماء قد فرغ من التحریر فی شهر ربیع الثانی الخادم رجبعلی.

در سردر ایوان اشعاری از میرزا صادق خان پروانه بخط نستعلیق نوشته شده است که ماده تاریخش این است:

سرود صادق پروانه بهر تاریخش بین بملک قم اینک در بهشت بپای
۱۳۰۳

در ایوان مدخل صحن عتیق جدید کتیبه ایست کاشی زمینه لاجوردی و حدیث ذیل بخط ثلث بر آن نوشته شده است، بانی سید حسین متولی باشی، نویسنده علی اکبر فیض، سال بنا ۱۲۹۶.

روی صاحب کتاب المناقب الفاخرة فی العترة الطاهرة بسنده عن ابن عباس رضي الله عنه قال رسول الله صلى الله عليه وآله انا مدينة العلم و علي بابها فمن اراد العلم فليأت الي الباب ثم قال يا علي انا مدينة العلم و انت الباب كذب الذي زعم ان يصل الي المدينة لا من الباب بني هذه نظام المجد تاج الحاج ميرزا سيد حسين متولي باشي حرره ميرزا علي اكبر الفيض في سنة ۱۲۹۶، سعی و اهتمام ميرزا علی محمد باتمام رسید.

در سردر ایوان مدخل صحن زنانه کتیبه ایست کاشی و حدیث

ذبل بخط ثلث بران نوشته شده است، بانی اتابك نویسنده رجبعلی مشهدی،
سال بنا ۱۳۰۳.

روی فی البحار عن واسط بن سلیمان عن ابی الحسن علی بن
موسی الرضا انه قال ان الجنة ثمانية ابواب ولاهل قم واحد منها
فطوبی لهم ثم طوبی وروی رجل من اهل الری قال قال ابو الحسن
علی بن محمد بن علی بن موسی علیهم السلام بما سمی قم لانه لما
وصلت السفينة اليه في طوفان نوح قامت وهو قطعة من بيت
المقدس وروی عن الائمة لولا القميون لضاع الدين كتبه الخادم
المشهدی رجبعلی ۱۳۰۳.

گردا کرد صحن جدید کتیبه ایست از کاشی بطول ۲۵۸ و ۸
بخط نستعلیق بعرض ۶۰. اشعاری بران نوشته شده است، يك مصراع
با مركب سفید و يك مصراع با مركب زرد و استادان خط برانند که
از بهترین خطوط نستعلیق میباشد. نویسنده میرزا آقای تبریزی، ناظم
اشعار میرزا فتح الله کاشانی متخلص به شیبانی و اشعار کتیبه دو قسمت
میباشد یکی نویسه و آن ۵۳ بیت است و دیگری رائیه که سی و شش
شعر میباشد و از هر قسمت چند بیتی مذکور میگردد:

زمین شد از دو بنا رشك آسمان برین

یکی بنای خلیل و یکی بنای امین

خلیل رحمن گشت آن بدان بنای قدیم

امین سلطان گشت این بدین بنای متین

بدان نماز برد هر که راست دين درست
 بدین نیاز برد هر که راست رأی رزین
 روزگار بناها بسی نها دستند
 ولی نه چونین محکم نهاد و خوب ائین
 رواق طاقش بر آسمان نهاد اساس
 زمین خاکش بر فرق فرقد و پروین
 چنین اثر نه بخلدخ درست و نی بطراز
 چنین اثر نه بچین ایدرونه درما چین
 گر این بنا نگرد سخت شرمسار شود
 کسیکه کرد ابا صوفیه به قسطنطین
 بدین بنا که ز آب و گل این وزیر نهاد
 بیاد رفت همه نام آذر بر زین
 دران بنا سخن از آفتاب و آذر بود
 در این بنا همه شب ذکر مالک الارضین
 کجا به بانی او این بنا که ماند بجای
 فلك درود فرستد ملك کند تحسین
 بنا مگو که عروس است کاسمان بلند
 بهشت طرفه نگاری است میکند کابین
 دو صف فرشته شب و روز اندر او پیدا است
 صفی بسوی یسار و صفی بسوی یمین
 بنای او چو باخر رسید و گشت تمام
 خدای حافظ آن کرد جبرئیل امین

بدین دلیل همی تا جهان بجای بود
 بیای خواهد بود این بنای نغز چنین
 در این کتیه هم از بهر طبع شییانی
 کشد برشته سر کلکش این لئال ثمین
 که نه بنائی به زین کسی تواند کرد
 نه هم ثنائی از این گونه محکم و شیرین
 و نیز چند بیت از قافیه دوم مذکور میگردد:
 چو مرد پر هنر افتاد و بخت بودش یار
 چنین بماند از او در جهان چنین آثار
 کجا بدرگه او بر نهد فرشته جبین
 کجا بسایه او آسمان برد ز نهار
 بروز کار نگرده عزیز هر که نکرد
 بدست خویش همی خوار درهم و دینار
 کسیکه درهم و دینار خوار مایه گرفت
 از او بجای بماند چنین اثر بسیار
 کدام اثر که همه روز جبرئیل امین
 به پر خویش برد گردش از درو دیوار
 کدام اثر که غباری کز او بلند شود
 بدیده بر کشد از فخر گنبد دوار
 بنامکوی که یک لخت از بهشت برین
 فرو کشیدش اندر زمینش داده قرار
 رواقهاش چو افلاك بی فساد و خلل
 عماد هاش چو البرز محکم و ستوار

نه جنت است چه جنت مقام رحمت حق

نه کعبه است چه کعبه است قبله ابرار

بیاك تربت زخت رسول کرده است این

علی بن ابراهیم فخر آل تبسار

اگر به مملکت ایدون امین سلطان است

امین یزدان است او بحکمت و اسرار

ایا کسی که بر این کاخ بگذری روزی

یکی برحمت از این رفتگان بیاد بیار

هزار و سیصد و سه چون گذشت از هجرت

بآخر آمد این قصر و این بلند حصار

در پایان اشعار نوشته شده است (بسی و اهتمام مقرب الحضرة

العلیه آقا میرزا عبد المولی باتمام رسید راقمه میرزا آقا).

بانی کلیه ابنیه صحن جدید میرزا علی اصغر خان اتابك امین السلطان،

مباشر ساختمان میرزا عبد المولی و معمار ابنیه استاد حسن معمار قمی و

کارگران مهم کاشی کاری و ساختمان استاد محمد باقر قمی و حاج غلامعلی

و استاد محمد ابراهیم و استاد محمد شیرازی، نویسنده خطوط نستعلیق

میرزا آقای تبریزی و خطوط ثلث رجبعلی خراسانی و ناظم اشعار میرزا

فتح الله شیبانی کاشانی و میرزا صادق خان پروانه فرزند حاج میرزا حسین

نواده دختری سیّد الوزراء قائم مقام فراهانی .

صحن زنانه

صحن زنانه در ضلع غربی صحن جدید و در قسمت جنوبی

حرم مطهر واقع شده است . فضای آن طولاً ۲۴ متر و عرضاً

۱۹/۶۰ متر میباشد. این صحن ساده و جرزه‌های آن آجری و بدنه آن کچی است و ایوانی در آن بنا شده است بطول ۸/۶۰ متر و عرض ۷/۷۰ متر جرزه آجر تراشی و در وسط ایوان کتیبه ایست بخط نستعلیق که اشعار ذیل بر آن نوشته شده است و در وسط اشعار بخط نسخ یا دافع البلیات یا غافر الخطیئات نوشته شده است، بانی تعمیر ایوان سید محمد باقر متولی و شاعر خائف میباشد و اشعار اینست:

خسرو پهلوی رضا شه راد چون به تخت شهنشهی بنشست
سمی پنجمین امام هدی تولیت آن سَمی پاك سرشت
دید درگاه بنت موسی را از مرور زمانه ریخته خشت
کرد تعمیر جمله طاق و رواق نام نیکی برای خویش بهشت
سال تاریخ آن ز خائف جست بجنابش چنین جواب نوشت
قبر را بوس و سر بسای و بکو زائر قبر او رود به بهشت
۱۳۴۶

ایوان مذکور برواق جنوبی حرم متصل است، رواق تاستون متصل بحرم بطول ۸/۷۰ متر و عرض ۵/۷۰ متر میباشد. ازاره آن بارتفاع ۱/۸۰ متر سنك مرمر است و بالای ازاره کتیبه ایست از کاشی معرق زمینه لاجورد و دنباله کتیبه حرم مطهر است که شرح گذشت و بالای کتیبه تاسقف کاشی معرق و اسلوب ساختمان بند رومی و اسلیمی و رسمی سازی است. از این رواق دری بمقبره شاه عباس ثانی باز میشود و برابر آن دری است که بخزانة سابق آستانه گشوده می شده است و بر سر در خزانه اشعار ذیل بخط نستعلیق روی کاشی نوشته شده است:

بعهد پهلوی آن خسرو سپهر سریر

مهین شهنشه کیتی ستان کشور گیر

بسال شمسی بعد از هزار و سیصد و نه

شد این خزانہ بدستور تولیت تعمیر

مطاف اهل یقین منظر خدای اینجاست

خزانہ حرم و خانه خدای اینجاست

ز فیض حضرت معصومه بضعة موسی

همان زمین که کند فخر بر سما اینجاست

مقبره شاه صفی در همین رواق بوده لیکن صندوق آنرا برداشته اند

و اکنون با سطح زمین رواق برابر است .

از صحن زنانه جنب ایوان راهروی است که مدخل مقابل سلاطین

صفویه است و هم اکنون مدخل موزه آستانه از صحن مذکور است و

کتیبه ای دارد از کاشی لاجوردی که بخط نستعلیق بامر کب زرداشعاری

بر آن نوشته شده است و اشعار بردو قافیه میباشد لیکن قسمتی از این

اشعار مربوط بدوره صفویه است و قسمتی مربوط بدوره بعد است و شاید

قسمت دوم در جائی دیگر بوده و در اینجا بکار برده اند . عدد اشعار

قسمت اول ۱۲ بیت و عدد ابیات قسمت دوم هفت بیت میباشد و قسمتی

از ابیات ذیلاً نقل میشود :

هذه جنّات عدن فادخلوها خالدین

زائرانرا از صریر در رسد بر گوش جان

خشت ایوان بلندش غیرت خورشید و ماه

صحن ایوان رفیعش مهبط کرویّیان

ز التفات پادشاه صورت و معنی صفی

شد سر افراز مهم تولیت جمشید خان

شد تمام از معجز اقبال شاهی این بنا
 تا مگر همچون حرم گردد مطاف انس و جان
 کرد بنیان اساسی بارگاهی کز شکوه
 باد یارب تا ابد از عمر و شاهی کامران
 این رقم زد از پی تاریخ معمار قضا
 مهبط صفح آتشی مرقد صاحب قران

موزه

موزه آستانه دو قسمت میباشد: يك سالون بطول ۱۷/۶۰ متر و عرض ۴/۹۰ متر و سالون دیگر بطول ۱۶/۲۰ و عرض ۵/۵۰ متر میباشد. ازاره آن کاشی خشتی، سقف و بدنه کچی و از صحن زنانه دری بدان گشوده میشود چنانکه مدخل آن طرف شمالی صحن و درب آن در بقعه شاه سلطان حسین می باشد و غیر از این در درب مخصوص دیگری از خیابان موزه دارد که ازاره آن از سنک و بدنه و سقف آنرا از خشتهای کاشی تزیین کرده اند و در کمر بند ایوان آن کتیبه و اشعار ذیل نوشته شده

توانا بود هر که دانا بود

وزارت معارف و اوقاف

در روزگار شهریاری اعلیحضرت همایون شاهنشاهی رضا شاه کبیر ساختمان موزه آستانه مقدسه معصومه در ۴ آبان ماه شمسی ۱۳۱۴ انجام یافت و اشعار ذیل با کاشی در سردر مرقوم شده:

در زمان شهنشاه ایران	پهلوی وارث کی و جمشید
موزه شد بشهر قم بر پا	که در ایران کسش نظیر ندید
کوشش حکمت آن مهین دستور	کشت درهای بسته را چو کلید

ز افتتاحش به نیمه شعبان
 سال شمسی این کشایش را
 چون رشید از فرشتگان پرسید
 یکی از انمیان برون شد و گفت
 موزه آستانه گشت پدید
 ۱۳۱۴ کاشی ساز خاک نگار مقدم (رجوع بفصل مخصوص موزه شود) .

مدرسه فیضیه

مدرسه فیضیه پیشتر مدرسه کوچکی بوده که بعدها بر وسعت
 آن افزوده شده است . طول آن ۷۰/۶۰ متر، و عرض آن ۵۰ متر میباشد
 و در قسمت جنوبی آن ایوان باشکوهی است بطول ۱۱/۲۰ متر
 و عرض ۴ متر و ارتفاع ۱۲/۵۰ متر، جرزها و کتیبه و طاق بند کاشی
 معرق زمینه لاجوردی و سقف ایوان مقرنس گچی و ازاره آن با بدنه
 بارتفاع ۱/۵۰ متر کاشی خشتی و کتیبه آن کاشی معرق لاجوردی بخط
 ثلث، بانی ایوان شاه طهماسب صفوی، معمار استاد سلطان قمی، سال بنا ۹۳۹
 میباشد و صورت کتیبه این است

بسمه تیمناً بذکره

قد اتفق بناء هذه العمارة الشريفة والعتبة السيدة العلیة
 الفاطمية في زمان دولة سلطان اعظم السلاطين برهان اكلام
 خلف الخواقين خليفة الانبياء والمرسلين والائمة الطاهرين المعصومين
 مشيد مباني الشريعة المصطفوية مؤسس اساس الملة الرضوية
 رافع الوية العدل وحسان السلطان بن الا لسلطان بن السلطان
 ابوالمظفر شاه طهماسب بهادرخان ايد الله تعالي بالنصرة والتأييد

سلطنته و شوکه و بالخلود والتأیید لازال مستناً له في هزمه عما
 افاد الدين المبين فقامو المابزر امارته من التشریف في اعلاء معالم
 الشرع المبين محمد وآله اجمعين تسعاً تقاوة اكابر السادات بالتقواء
 والاشراف امير الدين بالشرف الموسوی في سنه ۹۳۴ (۱).

در بالای طاق نوشته شده عمل تقی سلطان قمی و در ذیل آن
 اشعار است لایق و در اضلاع شمالی و شرقی و غربی آن سه ایوان
 دیگر است و هر يك بارتفاع ۱۲/۵ متر و طول ۹ متر و عرض ۶ متر
 میباشد. بدنه تازیر سقف کاشی خشتی زمینه زرد و سقف ایوان شرقی و
 شمالی مقرنس کچی و سقف ایوان غربی کچی ساده و در عقب ایوان
 غربی مسجدی است و در قسمت فوقانی مسجد مدرسه واقع شده بطول
 ۹ متر و عرض ۶ متر و کتیبه ای از کاشی خشتی داشته و اشعاری بر آن نگاشته
 است که اکنون خشت های آن ریخته و اشعار غیر منظم است. در دور
 تا دور مدرسه چهل و يك حجره بنا شده، ارتفاع هر حجره از سطح زمین
 تا بام ۴ متر میباشد، جرزها آجر تراش و جبهه ایوانهای حجرات کاشی خشتی
 زمینه لاجوردی است و در زمان آقای حاج شیخ عبدالکریم حائری در قسمت
 فوقانی حجرات حجراتی ساخته شده است و اکنون تمام مدرسه دو طبقه است.

دار الشفاء

دار الشفاء پیشتر مریضخانه آستانه و کوچکتر از بنای فعلی بوده
 است. فضای حالیه آن طولاً ۷۰/۵ متر و عرضاً ۳۲ متر میباشد و سی و
 دو حجره در آن بنا شده است. ایوانی در قسمت جنوبی آن است که

۱ - جمله های آخر کتیبه ظاهراً مفلوط است.

از آنجا بمدرسه فیضیه متصل میگردد. ارتفاع آن ۱۲ متر و طول آن ۱۳ متر و عرض آن ۴ متر میباشد. بدنه آن کاشی خشتی زمینه زرد و جرزهای آن آجری و سقف مقرنس بوده است دارای کتیبه ای میباشد بخط نستعلیق و اشعار ذیل بر آن نوشته شده است:

این همایون در که فرخ پی کردون همال

در که علم است و باب فضل و کریاس کمال

این مقرنس طاق چبود این منور شمسه چیست

آسمانی با شکوه و آفتابی بی‌زوال

این حرم حرمت حریم این عرش فرشا بارگاه

کشت بنیاد از مثال پادشاه بی مثال

باد یارب بخت بیدارش چو حی لاینام

باد یارب ملک و اقبالش چو ملک لایزال

در قسمت علیای آن سنک مرمر کبود رنگی مشتمل بر تاریخ آن،

در قسمت شمالی دار الشفا ایوانیست بعرض ۱ متر و طول ۱۱/۵ متر و ارتفاع ۸ متر، جرزها آجری و اطراف جرزها کاشی گره سازی و سقف آن با آجر و کاشی و دارای کتیبه کاشی می باشد بخط ثلث و حدیث نبوی که زغشری در کشف و ثعلبی در کشف العیان نقل کرده است بر آن نوشته شده است و حدیث مذکور را در جزو کتیبه های ایوان طلا نوشتیم تاهر کس خواهد بآن رجوع کند.

در زاویه شرقی آن آب انباری است که در سال ۱۰۵۵ بنا شده

است. سر درب آن با ارتفاع ۸ متر و طول ۶ متر و عرض ۲/۷۰ متر میباشد سقف آن مقرنس و کتیبه آن کاشی خشتی بخط ثلث، بانی آن میرزا تقی اعتماد الدوله از وزرای سلاطین صفویه بوده است. نویسنده محمد رضای امامی اصفهانی، سال بنا ۱۰۵۵ و صورت کتیبه اینست:

في أيام الدولة السلطان الاعظم والخاقان الاكرم ومروّج
مذهب الانمّة المعصومين عليهم السلام السلطان بن السلطان بن
السلطان و الخاقان بن الخاقان ابو مظفر شاه عباس
الثاني الصفوي الموسوي الحسيني بهادر خان خلد الله ملكه
وسلطانه توفيق اتمام يافت.

عمارت اين بر كه خادم الامراء غدوم الفقراء توفيق آثاري ايران
مديري اعتماد الدوله العليّة العاليه الخاقانيّة ميرزا محمد تقی المشهور
بالساور تقی خالصاً الى الله تعالى في شهر ربيع الاول سنه خمسة وخسين
بعد الالف، كتبه محمد رضا الامامي الاصفهاني ونيز اشعار ذيل بخط نستعليق
بركاشي نوشته شده است:

زين بر كه دستور كه بادا جاويد

برياد حسين هر آنكه يك قطره چشيد

فسي الحال ز بهر سال تاريخش گفت

لعنت بيزيد باد و بر كور يزيد

ميرزا تقی از بهر صفی شاه جهان این بر كه نمود خير بر عالميان

جستم زخرد حساب تاريخش گفت این بر كه بنا کرده وزير ايران

در سال ۱۲۴۰ تقی خان بروجردی بر كه مذکور را مرمت نموده

و در سنگی كه در قسمت فوقانی سردرب بر كه نصب نموده هفت عدد

شعر بر آن كنده است و سه شعر از آن مذکور میگردد:

مظهر لطف حق تقی خانا در بروجرد و در زمانه وحید

بانی کارهای خیر و صواب ایزدش داده است بخت سعید

جرعه آب خورد وانگه گفت سب و لعنت به شمرباد و یزید

فصل پنجم در ذکر نفایس آستانه

اعم از آنچه در موزه است و آنچه در داخل ضریح
و رواقها است با ذکر تاریخچه واقف

باید دانست که از میان تمام اشیاء آستانه و موزه اشیائی نامبرده
میشود که کاملاً جنبه نفاست را دارا میباشد و برای سایر اشیاء موزه باید
بگر اور های آخر کتاب مراجعه شود.

(الف) قالیه‌ها و قالیچه‌ها

۱ - قالی بزرگ ابریشمین مقبره شاه عباس ثانی دو تخته که با هم
تشکیل کثیرالاضلاع دوازده ضلعی منظم را میدهند که فاصله هر ضلع از
ضلع مقابل ۸/۲۲ متر است. قسمت وسط آن بطول ۲/۶ متر و عرض ۱/۲۱
متر جای صندوق مقبره خالیست. زمینه متن کرم نقره رنگ و دارای چهار
حاشیه است: حاشیه اول عنابی، حاشیه دوم نقره، حاشیه سوم عنابی، حاشیه
چهارم زنگاری با نقش درختان سرو و کاج و گل‌های مختلف. بافته آن
استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی بسال ۱۰۸۲.

۲ - قالیچه ابریشمین روی صندوق مقبره شاه عباس بطول ۲/۸۷ متر
و عرض ۱/۷۱ متر که با گلابتون و ابریشم بافته شده است دارای گل‌های
برجسته مختلف. یک ترنج در وسط و چهار کلدان کل زمینه متن کرم و

حاشیه آبی آسمانی. بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی (۱).

۳ - قالیچه ابریشمین هشت ضلعی بطول ۱/۹۰ متر و عرض ۸۰ سانتیمتر زمینه متن نخودی دارای شش سرو و نقش شش مرغ و شاخهای گل مختلف و حاشیه باریک برنگ زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، سال ۱۰۸۲، واقف شاه سلیمان صفوی.

۴ - قالیچه ابریشمین هشت ضلعی بطول ۱/۹۰ متر و عرض ۱/۱۳ متر، زمینه متن آبی دارای پنج سرو کوچک و شاخه های گل مختلف و زمینه حاشیه زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۵ - قالیچه ابریشمی هشت ضلعی بطول ۱/۸۹ متر و عرض ۱/۳۰ متر زمینه متن آبی آسمانی، دارای نقش چهار سرو و دو صورت آدم و چهار ماهی و هشت مرغ که در دهان دو ماهی از آنها دو عنکبوت میباشد و هفت پروانه و یک درب عمارت و شاخه های گل مختلف، زمینه حاشیه رنگ زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۶ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۹۳ متر و عرض ۷۰ سانتیمتر زمینه متن آبی دارای نقش پنج سرو و ده مرغ و شاخه های گل مختلف و زمینه حاشیه زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان.

۷ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۹۳ متر و عرض ۷۳ سانتیمتر، زمینه متن آبی دارای نقش سه سرو و شاخه های گل مختلف و زمینه حاشیه زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۱ - قالیچه مزبور بامر دربار شاهنشاهی به نمایشگاه لندن ارسال و حائز درجه یک در دنیا گردید (روزنامه اطلاعات).

۸ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۹۳ متر و عرض ۷۱ سانتیمتر، زمینه آبی دارای نقش پنج سرو و نه مرغ و چهار ماهی و شاخهای گل مختلف، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۹ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۸۷ متر و عرض ۶۹ سانتیمتر زمینه متن آبی دارای نقش شش سرو و دو مرغ و زمینه حاشیه زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۱۰ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۹۱ متر و عرض ۶۹ سانتیمتر زمینه متن آبی دارای نقش پنج سرو و دو مرغ و شاخه های گل مختلف زمینه حاشیه زرد و قرمز، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۱۱ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۹۱ متر و عرض ۷۴ سانتیمتر زمینه متن آبی آسمانی دارای نقش سه سرو و شاخه های گل مختلف زمینه حاشیه زرد و قرمز و گلهای آبی، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۱۲ - قالیچه ابریشمین بطول ۱/۸۶ متر و عرض ۶۹ سانتیمتر زمینه آبی آسمانی دارای نقش هشت سرو و دو پروانه و شاخه های گل مختلف حاشیه زرد و قرمز با گلهای آبی، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

۱۳ - قالیچه جانمازی ابریشمین بطول ۱/۳۸ متر و عرض ۱/۰۵ متر زمینه متن لاکی دارای نقش شاخه و گلهای مختلف و در وسط قالی اسماء الله و آیات قرآن، قسمت حاشیه طرف پائین زمینه سبز با نقش گل و بوته و قسمت حاشیه بالا زمینه قرمز مشتمل بر آیات قرآن، بافنده استاد نعمت الله جوشقانی، واقف شاه سلیمان صفوی.

(ب) کاشیها

۱۴ - کاشیهای مرقد مطهر حضرت معصومه م که از سال ۶۰۵ تا سال ۶۱۳ ساخته شده است و از چند قسمت مرکب میباشد. روی مرقد مطهر را پانزده پارچه خشت کاشی بطول ۲/۹۵ متر و عرض ۱/۲۰ متر فرا گرفته است که طول هر يك از خشت ها ۰/۵۹ سانتیمتر و عرض ۰/۴۰ سانتیمتر میباشد. بدنه قبر را سه قسم کاشی پوشانیده است: کاشیهای خشتی لب بر گردان که با شکل مخصوصی بکاشیهای روی قبر متصل میگردد و کاشیهای تمام کوکبی و نیمه کوکبی که زیر کاشیهای خشتی قرار گرفته است و کاشیهای خشتی که زیر کاشیهای کوکبی است.

ارتفاع قبر مطهر ۱/۲۰ متر میباشد و این اندازه کاشیهای مذکور است. کتیبه های آنها مختلف میباشد بعضی دارای کتیبه برجسته شجرفی بخط نسخ بوده و بعضی کتیبه برجسته شجرفی بخط کوفی و برخی دارای کتیبه طلائی بخط نسخ میباشد و زمینه آنها نیز مختلف میباشد از لاجوردی و قلم طلا و قهوه و نقره و نقوش آنها نیز یکسان نیست، بعضی برجسته و بعضی ساده میباشد و کتیبه ها عبارت از سوره یسن و سوره الرحمن و سوره تبارك و سوره هل اتی و آیات مختلفه قرآن و بعضی احادیث است. بانی آن مظفر بن احمد بن اسمعیل و نویسنده و سازنده آن محمد بن ابی طاهر بن ابی الحسین و نویسنده دیگر آن ابوزید است.

کاشی های علی ابن جعفر

۱۵ - کاشی های محراب علی بن جعفر مرکب از چهل و پنج پارچه کتیبه چهارده پارچه و نیم خشت مثلث دو تکه خشت نازك هشت دانه و نیم کاشی با خط کوفی یکدانه خشت بزرگ که دور آن سوره اذا جاء

نصر الله نوشته، یکدانه خشت بزرگ که دور آن اللهم صل علی محمد المصطفی نوشته، یکدانه خشت کاشی گل برجسته، یکدانه محراب شکسته، ۱۶ قطعه که خطوط آنها برجسته و ثلث و زمینه آنها لاجوردی و طلائی میباشد که از تاریخ ۷۱۰ تا ۷۴۰ هجری در کاشان توسط استاد جمال نقاش ساخته شده است.

۱۶ - کاشی های ازاره علی بن جعفر هشت ترك دارای نقش حیوانات و طیور و گل و بوته طلائی است که استاد جمال نقاش در کاشان ساخته است.

۱۷ - کاشی های کتیبه علی بن جعفر که در کارخانه سید رکن الدین در کاشان توسط استاد جمال نقاش ساخته شده است، زمینه لاجوردی، دارای گل و بوته طلائی، خشت ها مربع ۳۲ سانتیمتر در ۳۲ سانتیمتر، دارای حاشیه ای باندازه هشت سانتیمتر که بگل و بوته طلائی مزین میباشد.

۱۸ - کاشی های روی قبر علی بن جعفر که اندازه خشت آن ۷۵ در ۷۰ سانتیمتر میباشد، زمینه لاجوردی دارای اشکال ترنج و شاخه های افشان حاشیه ده سانتیمتر آیه الكرسي نوشته شده برجسته و در طرف راست لوحه محمد بن موسی الکناظم است و طرف چپ لوحه علی بن جعفر است.

کاشی های امام زاده اسماعیل

۱۹ - کاشی امام زاده اسمعیل که در سال ۶۶۱ هجری ساخته شده بشکل کوکبی زمینه قهوه طلائی دارای گل و بوته و سه سوار مغول، حاشیه دوسانتیمتر، زمینه سفید، اندازه خشت ۳۰ در ۳۰ سانتیمتر میباشد و از کاشی های امام زاده اسمعیل سه خشت دیگر در موزه آستانه میباشد

یکی زمینه آن فیروزه دارای نقش يك اژدهای برجسته و دوم زمینه
بنفش دارای صورت شکار و سه مرغ و سیّم زمینه قهوه طلایی با نقش
اژدهای برجسته .

(ج) زریها

۲۰ - پرده زری زمینه اطلس عنابی دارای گل های برجسته بطول

۳ متر و ۱۵۰ سانتیمتر و عرض ۱/۵ متر .

۲۱ - زری اطلس کهنه متن بوته برجسته زمینه مینائی طول ۱/۷۶ متر .

۲۲ - زری مرغی گلدار زمینه صورتی طول ۱ متر و عرض ۰/۶۷

سانتیمتر عمل احمد .

۲۳ - زری گلدار زمینه قهوه دارای گلهای زرد طول ۱/۳۵ متر

عرض ۶۷ سانتیمتر .

۲۴ - پرده زری عمل سیفی در وسط صورت يك سرو و يك درخت

زمینه زربفت طول ۲ متر عرض ۵۹ سانتیمتر .

۲۵ - قسمتی از زری نقشه چین کار استادان اصفهان دارای گل و

بوته و نقش دو عقاب و يك اژدها در وسط طول ۶۵ سانتیمتر عرض

۵۳ سانتیمتر .

(د) قرآنها

۲۶ - قرآن مجید خط میر سنجری بخط ثلث، جلد سوخته اعلا، کاغذ

ترمه، ورق اول مذهب با طلاء لاجوردی و شنجر ف، خطوط وسط هر ورق

بخط ثلث با آب طلا نوشته شده، حاشیه اوراق با تذهیب مینا و طلا

منقش گردیده، طول هر ورق ۳۵ سانتیمتر، عرض ۲۵ سانتیمتر، واقف

فخر الملوك، سال وقف ۱۲۳۰ وقف بر آستانه حضرت معصومه .

۲۷- قرآن خطی جلد سوخته از طرف رو و روغنی و از طرف پشت سوخته، ورق اول هر سورة مذهب باطلا و لاجورد خیلی عالی در تمام صفحه ها بین سطور سه سطر باطلای اشرفی و خط ثلث نوشته شده، این قرآن شبیه بخط یاقوت است ولی تاریخ ندارد، عدد اوراق ۳۲۱ ورق، طول ۳۶ سانتیمتر، عرض ۲۱ سانتیمتر، واقف شاه سلیمان صفوی، سال وقف ۱۰۸۵.

۲۸- قرآن خطی جلد روغنی زمینه عنابی وسط ترنج، اغلب سرسوره ها بخط کوفی نوشته شده است، این قرآن خیلی قدیمی است، تاریخ کتابت آن ۵۹۰ می باشد، کاتب ابن مقله بن سلیمان محمود و دارای مهر شاه سلطان حسین صفوی، جلد عوض شده و تازه است و دور جلد خط ثلث قدیم و کوفی بخط احمد نیریزی است، سال ۱۱۱۸، عدد اوراق ۲۸۰، طول ۲۸ و عرض ۱۶ سانتیمتر است.

۲۹- قرآن خطی جلد سوخته اعلا، کاغذ ترمه ورق اول و دوم تذهیب خیلی عالی، سوره حمد و اول سورة بقره با مرکب سفید روی طلای اشرفی نوشته شده است، سایر صفحات و اوراق قرآن تمام حاشیه ها زر افشان با طلاست، هر صفحه ده سطر دارد، یک سطر با مرکب مشکي يك سطر باطلای اشرفی، عدد اوراق ۳۵۱، کاتب حاج غیاث الدین محمد بن احمد الحسینی التبریزی، تاریخ کتابت ۹۹۲، طول ۳۰ و عرض ۲۰ سانتیمتر می باشد، واقف فاطمه مادر شاه سلیمان صفوی، سال وقف ۱۰۹۸.

۳۰- قرآن خطی جلد سوخته اعلا کار قدیم، دور جلد آیه الکرسی تمام اوراق تذهیب شده با آب طلای اشرفی در کاغذ خان بالق و حاشیه آن لاجوردی و طلا، هر صفحه سه سطر بخط درشت ثلث که دو سطر

بالاوپائین خط لا جور دی و خط وسط طلای اشرفی، کاتب یاقوت، عدد اوراق ۳۷۲، طول ۳۲ و عرض ۲۰ سانتیمتر، واقف شاه سلیمان، سال وقف ۱۰۷۷.

۳۱- قرآن خط کوفی روی پوست آهو صفحه اول قرآن پشت صفحه تذهیب و نقاشی کار خیلی قدیم، سرسوره نقاشی قدیم باطلای اشرفی، عدد اوراق ۲۳۹ و صفحه آخر با طلا منقش می باشد و این علائم قدمت آنرا میرساند ولی جلد قدیمی قرآن نیست فعلاً جلد چرمی دارد بعلاوه تمام قرآن يك ورق خط کوفی در روی پوست که از طرف عرض پوست نوشته شده در جوف قرآن است و بقیه اوراق حاضر نیست، طول هر ورق ۲۵ سانتیمتر، عرض ۱۹ سانتیمتر، کتابت قرن سیم است.

۳۲- قرآن کوفی خیلی اعلا کار قدیم يك ورق از آن تذهیب خیلی قدیمی دارد و روی يك صفحه آن پنج سطر که بخط سبز و قرمز و ماشی در روی جلد نوشته شده، این يك ورق بر اوراق دیگر ترجیح دارد، کلیه اوراق موربانه خورده، طول يك صفحه درست ۲۲ و عرض ۱۸ سانتیمتر است.

(ه) اشیاء متفرقه

۳۳- صندوق خاتم مقبره شاه صفی که دور آن با خط ثلث برجسته سورة یسن است و هنرها در ساختن آن بکار رفته است و فعلاً در موزه و جزو نفایس است.

۳۴- قندیل طلای مرصع بجواهرات دارای شش ترك پائین و شش ترك بالا و چهارده ترك وسط و مکل بدانه های یاقوت و زمرد درشت وریز و الماس، وزن يك من و یکچهارک که از طرف سلطان وقت در سال ۱۲۴۲ وقف شده.

۳۵ - قدیل طلای مینا کاری برجسته اعلا مصور با گسل و بوته، ارتفاع آن ۲۱ سانتیمتر است.

۳۶ - شمشیر و غلاف آن - دسته شمشیر شیر ماهی و طلا کوب و ته غلاف چهار انگشت باز از طلای مثبت ساخته شده، بند غلاف در يك رشته متصل به دوبست، دارای دوازده دانه یاقوت وزمرد که در طلای مینا نصب شده، بند چرم، دارای شیر و قلاب طلا در وسط بند و بازو بند یشم مرصع بیاقوت و دارای ۶۶ دانه یاقوت درشت و روی تیغه بسم الله تعالی، واقف حسینعلی خان قاجار، سال وقف ۱۲۱۶ .

۳۷ - سپر مرصع روی پوست مثبت بگللهای برجسته و دارای يك حاشیه و وسط سپر دارای يك گل چهار پر که دور آن نیز حاشیه دارد و شش دانه قبه طلا که روی آنها مینا بوده و ریخته و قدر کمی باقی است، واقف حسینعلی خان قاجار.

۳۸ - ساعد بند فولاد دولنگه دست راست روی ساعد بند پنج ترنج دارد و دست چپ روی ساعد بند هفت جفت ترنج برجسته، واقف حسین علیخان قاجار .

۳۹ - تبرزین که سر آن فولاد و پائین و بالای آن روی طلا مینای برجسته وسط دسته تیماج سیاه که روی آن مفتول طلا بشکل مار پیچ پیچیده شده است و در جلو تبرزین دانه های یاقوت بوده که حالیه خرد شده است، واقف حسینعلی خان قاجار .

۴۰ - قمه دسته قمه شیر ماهی روی تیغه با طلا نقش غلاف قمه طلای مینای برجسته و منقوش، واقف حسینعلی خان قاجار .

۴۱ - شمشیر مرصع - دسته شمشیر دارای ۱۳۴ تخمه است که عبارت از الماس و یاقوت درشت و ریز و زمرد است و متن دسته

طلای مینا و مرصع بدانه های مزبور است، غلاف شمشیر دارای دویسته
 طلای مینای مرصع پشت دو صورت مینا دارای ۲۴ دانه یاقوت کوچک
 و چهار دانه یاقوت درشت و دودانه زمرد درشت، بند غلاف دارای
 ۷۴ عدد یشم و روی یشمها یاقوت ریز هر کدام نه دانه و دو عدد از
 یشمها بزرگتر و هر یک دارای بیست و چهار دانه یاقوت میباشد و دارای
 یکدانه شیر قلاب طلا که در منتهی الیه بند غلاف است و در پائین
 غلاف طلای مینا با گل و بوته میباشد، تیغه شمشیر فولاد و بخط طلا
 وقف صاحب الزمان دارد، واقف حسینعلی خان قاجار.

۴۲ - بخورسوزنقره مشبك متعلق بقرن هفتم هجری، ارتفاعش ۴۵
 سانتیمتر.

۴۳ - شمعدان برنجی دو شاخه که شاخه های آن از سر و گردن
 دواژدها تشکیل یافته متعلق بسال ۱۰۷۷ هجری، ارتفاعش ۲۷ سانتیمتر.
 ۴۴ - چراغ برنجی روغنی متعلق بقرن دهم هجری، کبوتریست که
 در داخل آن غزن روغن قرار داده اند، پس از سوختن روغن از لوله ای
 که در سینه کبوتر است مجدداً روغن بطرف زیر پای کبوتر ریخته و
 سوختن را ادامه میدهد، طول ۱۸ و عرض ۱۶ سانتیمتر است.

۴۵ - رحل روغنی دارای نقاشی بسیار عالی مرکب از اقسام حیوانات
 و پرندگان، زمینه مشکی، ارتفاعش ۴۸ و عرض ۱۷ سانتیمتر است.

۴۶ - درب طلا که صفحه زیرین آن نقره و روی نقره پارچه های
 طلا با نقش اثر در درهم کوبیده اند و نیز صفحه های طلا با شکل مختلف
 مضلع کوبی و غیر کوبی که در آنها نامهای خداوند و اشعار نوشته و
 کنده شده است متن و حاشیه آن جای داده اند، طول آن ۳/۲۰ متر

عرض ۱/۴ متر که از طرف سلطان وقت وقف شده و سال وقف ۱۲۲۱ هجری قمری است.

۴۷ - درب نقره که سرپای صفحه سیم است و در وسط قسمت فوقانی و تحتانی هر مصراع مانند بیضی شکل بیرون آورده اند و اطراف آن کتیبه و اشعاری بخط برجسته نوشته اند، واقف حسینقلی خان مافی (نظام السلطنه)، سال وقف ۱۳۱۰ هجری قمری میباشد.

تنبیه چنانچه مذکور گردید اشیاء نفیسه آستانه منحصر باشیاء نامبرده نیست و اشیاء مزبوره بلحاظ اهمیتی که از حیث نفاست یا قدمت در درجه اول بوده اختصاص بذکر یافت و برای سایر آثار نفیسه باید بگراورها و شرحیکه زیر هر یک نوشته شده مراجعه نمود.

فصل ششم

اسامی رجالیکه در اطراف آستانه مدفونند

پیشتر گفتیم که در آستانه حضرت معصومه^ع تغییراتی روی داده و بتدریج بر بناهای آن افزوده شده است و قطعی است که در این تغییرات قبور بسیاری از اعظام از طبقه دانشمندان و رجال بزرگ از میان رفته است و تعیین آرامگاه آنان دشوار میباشد از آنجمله قبر محمد بن حسن صفار قمی مؤلف کتاب بصائر الدرجات میباشد که فقیه و محدث بارعی بوده و از صحابه حضرت عسگری است و از آنجمله قبر ابو عبدالله محمد بن خالد برقی است که در علوم غریبه نیز احاطه داشته و مؤلفاتش بسیار است و از آنجمله قبر حکیم بلند پایه و دانشمند گرانمایه مولی عبد الرزاق لاهیجی ملقب به قیاض صاحب تألیفات رشیه مانند شوارق الالهام در شرح تجرید الکلام و گوهر مراد و غیر اینها و از آنجمله قبر مشید کاخ عرفان و حکیم کوچک قمیان قاضی سعید قمی و غیر اینان از فقها و ادبا و شعرا و وزراء که قبورشان مجهول میباشد و از بزرگانی که قبورشان معلوم است بعضی از آنان را یاد میکنیم تا رشته نگارش بطول نیانجامد.

ابوالحسن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی پدر بزرگوار رئیس محدثین شیخ صدوق میباشد، قبرش در قسمت شرقی قبرستان واقعست

جائیکه بابن بابویه معروفست و دارایی صحن کوچک و گنبد شلجمی شکل کاشی کاری و بقعه و ضریح چوبین میباشد. ابوالحسن از فقهای معتبر قم بشمار میرفته و عهد همایون حضرت عسگری را دریافته و توقیعی از آن حضرت بافتخار وی رسیده است و دارای مصنفاتی میباشد از آن جمله: کتاب التوحید، کتاب الامامة، کتاب التبصرة من الحيرة، کتاب الاملاء، کتاب المنطق، کتاب التفسیر، کتاب الاخوان، کتاب الطب، کتاب المعراج، وفاتش در سال ۳۲۹ هجری اتفاق افتاد.

ابوالقاسم جعفر بن محمد بن موسی بن قولویه در زمان غیبت صغری متولد گردید و در فقه و حدیث مهارتی بسزا داشت و شیخ مفید که از اعظام فقهای امامیه است فقه را از وی آموخت. مصنفاتش بسیار است از جمله کتاب تاریخ شهر و حوادث، کتاب قضا و آداب احکام، کتاب الشهادات، کتاب کامل الزیارة، وفاتش در سال ۳۶۹ واقعه شده و قبرش در شرقی شیخان جائی که اکنون حاشیه باغ ملی است میباشد.

علی بن ابرهیم بن هاشم القمی از فقهای شهیر شیعه امامیه است و کتبی تصنیف فرموده است از جمله کتاب تفسیر القرآن، کتاب قرب الاسناد، کتاب التوحید والشرك، کتاب الشرايع، کتاب المغازی و سال وفاتش معلوم نیست و قبرش نزدیک قبر ابن قولویه و در شمال آن میباشد.

زکریا بن آدم بن عبدالله بن سعد الاشعری القمی از اصحاب کبار حضرت رضا علیه السلام است و در نزد آنحضرت منزلتی داشت و دو کتاب تصنیف فرمود یکی در حدیث و دیگر در مسائلیکه از حضرت رضا شنیده است، سال وفاتش معلوم نیست و قبرش در شیخان زیر قبه کوچکی که بنام اوست میباشد.

قطب‌الدین سعد (۱) بن هبة الله الراوندي فقیهی بزرگمایه بوده است و پدر و جد و اولاد او همگان در شمار علماء و محدثین اند و مصنفاتی دارد از جمله کتاب الخرائج و الجرائح، کتاب الایجاز، کتاب المغنی در ده جلد، کتاب خلاصة التفاسیر، کتاب المستقصی، کتاب ضیاء الشهاب، کتاب حل العقود فی شرح الجمل والعقود، کتاب غریب الاحکام، کتاب منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغه، کتاب تهافت الفلاسفه، کتاب نفثة المصدور، کتاب فقه القرآن، کتاب قصص الانبیاء، کتاب البحر، وفاتش در چهاردهم شوال سال ۵۷۳ واقعه شد و قبرش در قسمت جنوبی صحن جدید میباشد و مزاری مشهور است.

ابوجریر زکریا بن ادريس محدثی بارع و جلیل القدر است و از حضرت صادق و حضرت کاظم و حضرت رضا علیهم السلام احادیث فرا گرفته است و کتابی تصنیف نمود و قبرش در غربی شیخان واقعست.

ادم بن اسحق بن ادم الاشعري القمي از فقها و محدثین بزرگ امامیه است و کتابی تصنیف فرمود و قبرش در غربی شیخان واقعست.

محمد طاهر بن محمد حسين القمي از فقههای مشهور قم میباشد و معاصر فیض و فیاض بوده و با فرق صوفیه سخت تعصب می ورزیده است و با علمائیکه نماز جمعه را ترك می کردند پیوسته در کشاکش بوده است و با مولی خلیل قزوینی داستانها دارد و بعضی از مصنفاتش مذکور می گردد: کتاب اربعین در فضائل امیر المؤمنین، کتاب بهجة الدارین، کتاب حکمة العارفين، کتاب شرح تهذیب الحدیث، کتاب حجة الاسلام فی اصول الفقه و الکلام، کتاب الفوائد الدینیة فی الرد علی الحکماء و

۱- در تمام کتب رجال سعد بن هبة الله ضبط شده است مگر در نسخه اقال که سعید است و گویا اشتباه از ناسخ باشد.

الصوفيه ، قبرش در قم در زاویه شمالی بقعه زکریا ابن آدم است .

میرزا حسن فرزند مولی عبد الرزاق لاهیجی از علمای جلیل -
القدر است و در قم تدریس مینموده و از مصنفاتش یکی شمع الیقین
است در امامت و دیگری جمال الصالحین در ادعیه و قبرش در جنوب
شرقی قبرستان قم واقعست .

ابوالقاسم بن محمد حسن الجیلانی مشهور بمیرزای قمی محقق
گرانمایه و فقیهی بلند پایه بوده است و از فنون ادبیه نیز بهره کافی داشته
و از اخلاق ستوده اش داستانها گویند . ریاست شیعہ بوی رسید و الحق
بجای بود و مصنفاتش بسیار است از جمله قوانین الاصول و کتاب غنایم
در ابواب عبادات و کتاب مناهج و کتاب جامع الشتات در اجویه مسائل
و دیوان شعر فارسی و عربی در حدود پنجهزار بیت و منظومه‌ای در علم
معانی و بیان، ولادتش در سال ۱۱۵۲ و وفاتش در سال ۱۲۳۱ واقع شد
و در ماده تاریخ وفاتش گفته شده است : از این جهان بجنان صاحب قوانین
رفت و بر روی لوحه قبرش ماده تاریخ وفاتش غزال است .

(نقطه مشکین گشا از ناف مشکین غزال)

حاج شیخ عبد الکریم حائری دانشمند شهیر قرن اخیر و مفتی
دیار شیعہ بود، ولادتش در سال ۱۲۷۶ هجری قمری در قریه مهجریزد
واقعشد و پس از تحصیل و تکمیل علوم عربیه و ادبیه بعتبات رفت و از
دروس اساتید بزرگ بهره‌ای بسزا گرفت و از آن پس چندی در کربلا
تدریس مینمود و در سال ۱۳۳۲ آغاز جنگ عمومی بایران بازگردید و
در سلطان آباد عراق زیستن نمود و حوزه علمیه تأسیس فرمود و در
سال ۱۳۴۰ بعزم زیارت بقم آمد و بر اثر درخواست علماء در قم توقف

نمود و حوزه علمیه را وسعت داد و فضلاء و دانشمندان گردش انجمن شدند و مقارن این تاریخ قم یکی از بزرگترین شهرهای علمی و دینی گردید و اخلاقش ستوده و صفاتش پسندیده بود و مریضخانه‌ای در قم تأسیس نمود و از مصنفاتش که بطبع رسیده یکی درر الاصول است و دیگری کتاب صلوة و وفاتش در شب شنبه هفدهم شهر ذی القعدة سال ۱۳۵۵ قمری واقع شد و عالم جلیل سیّد صدر الدین صدر در ماده تاریخ و وفاتش کفته است (لدى الکريم حل ضيفاً عبده) و قبرش در بقعه‌ای که در طرف جنوبی دارالسیاده است میباشد و چنانکه پیشتر گفتیم علاوه بر مشاهیر مزبور اشخاص جلیل القدر دیگری نیز در قم بخصوص در شیخان مدفون میباشد.

و اما شاهانی که در قم مدفونند شش تن میباشد چهار کس از شاهان صفوی و دو تن از سلاطین قاجار بترتیبی که نکاشته میگردد :

شاه صفی اول پسر صفی میرزا پسر شاه عباس بزرگ و نامش سام میرزا بوده و چون او را بسلطنت بر داشتند نام شاه صفی بر خود نهاد و در سن هفده سالگی بسلطنت رسید و در سال ۱۰۵۲ در سن سی و یک سالگی وفات نمود و جنازه اش را بقم حمل کردند و در ضلع جنوبی حرم مطهر دفن نمودند و چون قبرش در مدخل حرم مطهر از طرف صحن زنانه بود صندوق قبرش را بر داشتند و اکنون قبرش باسطح رواق مساوی است و صندوق قبرش که کنده کاری و منتهی مهارت را در آن بکار برده اند در موزه آستانه میباشد.

شاه عباس ثانی پسر شاه صفی است و در سن ده سالگی بسلطنت رسید و در سال ۱۰۷۷ در خسرو آباد دامغان وفات نمود و جنازه اش را

بقم حمل نمودند و در ضلع جنوب غربی حرم جائی که اکنون بقعه مخصوص اوست دفن نمودند.

شاه سلیمان پسر شاه عباس ثانی است و در سال ۱۱۰۵ در سن چهل و نه سالگی از دنیا برفت و جنازه اش را بقم آوردند و در بقعه ای که در جنوبی مسجد بالای سر و شمالی موزه آستانه است بخاک سپردند. **شاه سلطان حسین** پسر شاه سلیمان است که در سرای سلطنتی بدست اشرف افغان کشته شد و جنازه اش را بقم حمل کردند و در بقعه ای که در طرف شرقی بقعه شاه سلیمان است دفن نمودند.

فتحعلی شاه قاجار در سال ۱۲۵۰ در سن شصت و هشت سالگی در اصفهان وفات نمود و جنازه اش را بقم حمل کردند و در طرف شمال صحن عتیق در بقعه مخصوص دفن نمودند.

محمد شاه قاجار در سال ۱۲۶۴ در تجریش وفات یافت و جنازه اش را بقم حمل کردند و در قسمت غربی صحن عتیق در بقعه ای که جنب راهرو مدرسه محمد شاه است دفن نمودند و اما رجال و بزرگان دیگر از طبقه وزراء و سفرا و حکام که در پیرامون آستانه مدفونند بدون رعایت ترتیب از اینقرار است:

علی اصغر اتابک پسر محمد ابراهیم امین السلطان که صدارت اعظم ایران در زمان ناصر الدین شاه و مظفر الدین شاه بوی مقوض بوده و صحن جدید قم از آثار خیریه او است، در سال ۱۳۲۵ قمری وفات یافت و قبرش در بقعه ای که جنب ایوان آئینه است میباشد.

کامران میرزا فرزند ناصر الدین شاه که نیابت سلطنت و نیز حکومت طهران را داشته است در سال ۱۳۴۷ قمری وفات یافت و در بقعه فتحعلی شاه واقع در صحن عتیق مدفون گردید.

حسن مستوفی فرزند کاظم که مستوفی دیوان و از مشاهیر این فن است، وفاتش در سال ۱۲۶۰ واقع شد و ماده تاریخ فوتش این مصراع است (طوبی و تبارک لك بالجنة مأواك) و قبرش در صحن عتیق در بقعه ای که در قسمت شمالی است واقع میباشد.

عین الملک داماد محمد شاه بوده و گویند وقتی شغل وزارت را نیز داشته است، سال وفاتش بطور تحقیق معلوم نیست و از روی قرائن ۱۲۸۷ میباشد و قبرش در صحن عتیق در بقعه ای که روی آب انبار واقع شده میباشد.

محمد حسن حاجب الدوله فرزند محمد رحیم خان که امیر نظام و وزیر دربار ناصر الدین شاه بوده است، وفاتش در سال ۱۳۰۵ قمری واقع شد و قبرش در صحن جدید در بقعه طرف غربی ایوان آئینه است بنام بقعه حاجب الدوله.

احمد مشیر السلطنه وزیر دربار و پیشکار ولیعهد مظفر الدین شاه در تبریز بوده است و چندی نیز وزیر خزانه بوده و در سال ۱۳۳۰ وفات یافت و قبرش در صحن جدید در بقعه ای که طرف جنوبی است واقع میباشد، مشیر السلطنه از مردان نیکو سیرت بوده و از آثار او یکی بنای مدرسه و مسجد مشیر السلطنه است در تهران و دیگر طبع کتب از قبیل مرآة العقول و معتبر محقق و املاکی بر مدرسه و مسجد مذکور وقف نموده است.

فرخ امین الدوله وزیر ناصر الدین شاه بوده و در سال ۱۲۹۰ قمری وفات یافت و ماده تاریخ فوتش این مصراع است (فر فرخ زداو باوج جنان) و قبرش در صحن عتیق در بقعه ایست که در قسمت غربی واقع میباشد.

عبد الصمد عز الدوله فرزند محمد شاه ثانی که شغل سفارت داشته و مرد ادیبی بوده و زبان عربی و انگلیسی را خوب می دانسته است، وفاتش در سال ۱۳۴۸ بوده و قبرش در صحن عتیق در بقعه محمد شاه است .

جهانگیر ناظم الملك بیشتر عمر را در سفارت و قونسکری گذرانیده است و بخوبی از عهده برآمده وزمانی نیز کفیل وزارت خارجه بوده و چندین کتاب تصنیف نموده است از جمله حقیقت نامه که در استانبول بطبع رسیده و وصیت نامه و دیوان شعری دارد، مردی پاکدل و نیکو سیرت و دانشمند دوست بوده است، وفاتش در سال ۱۳۵۲ قمری واقع شد و قبرش در بقعه جنوبی رواق شرقی است متصل بحرم مطهر .

منوچهر معتمد حاکم اصفهان بوده و در زمان محمد شاه در جنگ خوزستان فرمانده بوده است، وفاتش در سال ۱۲۶۳ و در صحن عتیق در بقعه طرف غربی مدفون است .

نقی رکن الدوله فرزند تقی و نواده محمد شاه ثانی است و نایب - الایاله خراسان و فارس و طبرستان و لرستان بوده و در سال ۱۳۳۵ قمری وفات نمود و قبرش در صحن عتیق در بقعه محمد شاه میباشد .

ملك منصور شعاع السلطنه فرزند مظفر الدین شاه حاکم شیراز بوده است، وفاتش در سال ۱۳۳۹ واقع شد و قبرش در کفش کن صحن جدید جنب بقعه اتابك میباشد .

مهدی اعتضاد الدوله فرزند سپهسالار حکومت قم و کاشان و ساوه را داشته و در سال ۱۳۰۷ در کاشان فوت کرده است و قبرش در صحن عتیق در بقعه جنب مسجد بالای سر واقع شده است .

ابراهیم معتمد السلطنه پسر قوام الدوله حکومت تبریز و قزوین

را داشته است و در سال ۱۳۳۵ فوت کرده و قبرش در صحن عتیق در بقعه طرف شرقی است.

اسدالله نظام الدوله فرمانفرمای فارس بوده و در سال ۱۳۱۹ فوت نموده است و قبرش در صحن جدید در بقعه قائم مقام ترك جنب كفش كن جنوبی ایوان آئینه میباشد.

علینقی بهاءالملک فرزند امان الله از ایل قرأگوزلو است ، در اوائل جوانی داخل در خدمت دولت گردید و مورد لطف ناصرالدین شاه گشت و موفق بدریافت مأموریتهای بزرگ گردید و بارها مأموریت اروپا یافت و در سال ۱۳۳۲ در پاریس وفات یافت و قبرش در صحن جدید میباشد .

باقر سعد السلطنه حکومت قزوین و زنجان را داشته و در سال ۱۳۲۵ فوت کرده است و قبرش در صحن جدید در بقعه طرف شمالی است. **عبد الرحیم قائم مقام ترك** نائب الحکومه تبریز بوده و در سال ۱۳۱۹ قمری فوت کرده است و قبرش در صحن جدید در بقعه جنب كفش كن جنوبی ایوان آئینه است.

محمد اقبال الدوله پسر هاشم امین الدوله حکومت کرمان را داشته و در سال ۱۳۴۲ وفات نموده است و قبرش در صحن عتیق در بقعه امین الدوله است .

زین العابدین امیر افخم همدانی حکومت شهرهای بزرگ را کرده و در صحن عتیق در بقعه جنب بقعه عین الملك مدفون است .

فصل هفتم

تشکیلات قدیم و جدید آستانه

و اسامی موقوفات فعلی و بودجه سال ۱۳۱۶

ابنیه آستانه پیش از دوره صفویه توسعه نداشته و موقوفات آنهم خیلی کمتر از موقوفات فعلی آن بوده باین مناسبت تشکیلات مفصلی هم نداشته و مطابق مدار کیمکه موجود است عده خدام در اوائل دوره صفویه پنجاه نفر و کار این عده پاسبانی حرم و انتظام داخلی آستانه بوده است.

سلاطین صفویه که از دو نقطه نظر «یکی جنبه مذهبی و دیگر از نقطه نظر مقابری که در پیرامون آستانه داشتند» توجه خود را بر فرونی ابنیه و توسعه تشکیلات آستانه معطوف داشتند و بناهای مجلل و با عظمتی ایجاد نمودند که فعلاً بعض از آنها جزء آثار تاریخی و از جنبه صنعت معماری اهمیت فوق العاده دارد.

برای توسعه تشکیلات آستانه شاه طهماسب صفویه یکی از پسران (۱) میر سید حسین خاتم المجتهدین (۲) را بتولیت آستانه حضرت

۱ - میرزا سید حبیب الله جد حاجی سید محمد باقر متولی باشی فعلی.

۲ - خاتم المجتهدین اصلاً جبل العاملی و بدعوت شاه طهماسب صفوی بایران آمد و پادشاه صفوی او را بغاتم المجتهدین ملقب گردانید و چون از علمای درجه اول آن زمان و مورد توجه پادشاه و مردم بود و همچنین خود و پسرانش بصحت عمل و درست کاری معروف بودند سه پسر او بتولیت آستانه حضرت معصومه و حضرت عبد العظیم و مقبره شیخ صفی منسوب گردیدند.

از اینقرار که میرزا حبیب الله بتولیت آستانه حضرت معصومه و میرزا سید هدایت بتولیت آستانه حضرت عبد العظیم و میرزا سید حسن بتولیت مقبره شیخ صفی معین شدند.

معصومه منصوب و از اصفهان بقم اعزام داشت، تولیت مزبور مطابق مقتضیات زمان و احتیاجات آستانه هفتاد نفر بر عدهٔ خدام افزود و مشاغل آنها را بطریقی که ذیلاً شرح داده میشود تعیین کرد:

۱- **مستوفی** - مسئول تنظیم حساب در آمد و هزینه آستانه و مصرف آن و نگاهداری سوابق خدام بوده،

۲- **مشرف** - مسئول نگاهداری و تنظیم دو دفتر بوده یکی ثبت اسناد آستانه و دیگر ثبت تعداد و مشخصات هدایا،

۳- **خازن** - مسئول نگاهداری نفایس آستانه بوده است،

۴- **ضابط** - اثاثیه خارج از خزانه را که در حرم یا بیوتات دیگر بوده یا مورد احتیاج کشیک خدام میبود مسئول نگاهداری و ضبط آنها بوده است،

۵- **سر کشیک** - مسئول انتظام داخلی آستانه بوده است،

۶- **خطیب** - هر شب با حضور خدام خطبه‌ای شامل حمد و ثنای پیغمبر و دعای سلطان وقت قرائت مینموده است،

۷- **خادم** - تحت نظر سر کشیک عهده دار پاسبانی آستانه و سر کشیک مسئول تولیت وقت بوده.

در قرن اخیر بار دیگر ابنیه آستانه توسعه پیدا کرد و قسمتهائی بر آن افزوده گشت و چون عدهٔ خدام برای نگاهبانی آستانه کافی نبودند شصت نفر دیگر بر یکصد و بیست خادم اضافه شد و مانند سابق در سه کشیک مشغول انجام وظیفه بودند و حقوق خود را نیز مانند دورهٔ صفویه که حقوق نقدی آنها حد اقل پنج ریال و حد اکثر صد ریال بوده از در آمد مستغلات در یافت میکردند و چون غالب موقوفات موقوفات

مزروعی و جنسی بود لذا به تناسب حقوق نقدی بین آنها تقسیم میشد و هر زمان که در آمد آستانه زیاد میگردد آن زیادی نیز به تناسب حقوق اولیه که آنرا (بنچه) میگفتند بین خدام تقسیم میشد فقط فرقی که در قرن اخیر پیدا شد مبلغ مهمی از در آمد موقوفات بمصرف تعمیر ساختمان های آستانه و تبدیل روشنائی شمع بچراغ و بمصارف تشریفاتی دیگر میرسیده و در این موقع حقوق خدام هشت برابر (بنچه) گردیده و ثابت ماند. بطوریکه گذشت برای نگاهداری ابنیه و انتظامات داخلی آستانه عده خدام بتدریج زیاد شد و متجاوز از یکصد و هشتاد نفر گردید، علت آنهم نبودن امنیت و انتظام مملکتی بوده که ناچار بایستی این قبیل اماکن باعده زیاد اداره و نگاهداری شود.

ولی اکنون که در پرتو توجهات اعلیحضرت همایون شاهنشاه پهلوی کشور ایران دارای امنیت کامل گردیده و در هریک از شئون ملی اصلاحات اساسی بعمل آمده لازم بود نسبت بامور آستانه نیز تجدید نظر شده تشکیلات آنرا مطابق روح عصر و زمان بر اساس متینی منظم و استوار نمود. این بود که در سال ۱۳۱۴ بر حسب دستور وزارت معارف و اوقاف آقای فیوضات رئیس اداره کل اوقاف بقم آمده و با مساعدت و موافقت تولیت آستانه اساس نامه جدیدی تهیه و پس از تصویب مقام وزارت تشکیلات آستانه بر طبق اساس نامه مزبور و آئین نامه داخلی که ذیلاً درج میشود تنظیم و نسبت بهر قسمتی اصلاحات لازمه بعمل آمد که از جمله ساختمان یکباب دبیرستان و تأسیس موزه است بشرحیکه در فصل بعد مذکور میگردد.

صورت اساسنامه

بتاریخ هیجدهم اردی بهشت ۱۳۱۴

برای اینکه در عصر سلطنت با عظمت اعلیحضرت شاهنشاه پهلوی ارواحنا فداه انتظام امور آستانه مقدسه حضرت معصومه سلام الله علیها افزون گردد و اوضاع این مطاف از حیث روشنائی و نظافت و حفظ و نگاهداری اشیاء نفیسه و غیره مانند سایر امور مملکتی و شئون ملی اصلاح شود و رونق بسزا گیرد مواد ذیل مابین وزارت جلیله معارف و اوقاف و تولیت محترم آستانه مقدسه منعقد و برقرار گردید:

(۱) تولیت آستانه مکلف است نظامنامه داخلی آستانه را راجع بتعیین تکالیف خدام و کارکنان آن تهیه و تدوین نموده بتصویب وزارت اوقاف برسانند.

(۲) تعیین خدام و کارکنان آستانه (بجز مدیرموزه که از طرف وزارت اوقاف تعیین و اعزام خواهد شد) بعهده تولیت آستانه است که سواد مصدق سجل هریک از آنها را بایک قطعه عکس و سواد ابلاغ انتصاب بخدمت و تعیین شغل و حقوق آنان بمرکز خواهند فرستاد.

(۳) اجاره رقبسات موقوفات آستانه بطریق مزائده و با اطلاع و تصویب وزارت اوقاف صورت خواهد گرفت.

(۴) در مقابل هر نوع عایدات مربوطه بآستانه قبض چاپی صادر و وجه در بانک ملی گذارده خواهد شد.

(۵) حقوق اعضاء و کارکنان آستانه مقدسه ماه بماه طبق بودجه مصوّب و مطابق مقررات از طرف تولیت آستانه پرداخت و يك نسخه از لیست ماهیانه که بامضاء صاحبان حقوق رسیده بداره اوقاف و نسخه دیگر بوزارت اوقاف ارسال خواهد شد.

(۶) مخارج بنائی و قنائی و اعتبارات بااطلاع و نظارت وزارت اوقاف انجام خواهد یافت.

(۷) دفاتر محاسباتی و اثاثیه و موزه و دفتر حضور و غیاب کارکنان آستانه و دفتر بانك و دفتر چك و غیره مطابق نمونه ای خواهد بود که بتصویب وزارت اوقاف رسیده باشد.

(۸) تولیت مسئول اجراء این مواد میباشد.

(۹) این اساسنامه که شامل نه ماده است بتصویب وزارت اوقاف رسیده و بموقع اجرا گذارده خواهد شد . محمد باقرالحسینی
وزیر معارف و اوقاف و علی اصغر حکمت

آئین نامه داخلی آستانه مقدسه

فاطمیه علیه الاف التحیه

ماده ۱ - کلیه امور آستانه مقدسه طبق اساسنامه مصوب با تولیت

آستانه و نظارت و وزارت اوقاف اداره و بچهارشعبه تقسیم میشود:

الف - دفتر آستانه ،

ب - موزه ،

ج - کشیک خدام ،

د - نظایف .

دفتر آستانه از سه نفر تشکیل میشود: معاون تولیت - مدیر دفتر

و محاسب - مباشر تعمیرات و وصول عایدات .

۳ - معاون تولیت کلیه وظایف تولیت آستانه را عهده دار است .

وظایف دفتر

۴ - نظارت در کلیه امور آستانه و حسن انتظام آن و اجرای اساسنامه

و نظامنامه داخلی .

۵ - نگاهداری دفاتر منظم جمع و خرج و اجرای بودجه مصوب

سالیانه و تهیه صورت حساب و بودجه آستانه و تقدیم بمقام وزارت
جليلة اوقاف .

۶ - تنظیم دفتر کل اموال منقول (اشیاء عتیقه ، فرش ، نذورات

تقدیمی بآستانه) .

- ۷ - ازدیاد عوائد بامزائده مطابق قوانین موضوعه در رقبات موقوفه آستانه و غیره با نظارت وزارت اوقاف و سعی و اهتمام در صرفه جوئی نسبت بمخارج اعتباری.
- ۸ - تشکیل دوسیه پرسنلی برای خدام کشیک و مستخدمین آستانه.
- ۹ - وصول عوائد آستانه و تمرکز دادن در بانك و تهیه اسناد خرج از لیست حقوق و مخارج اعتباری طبق نمونه .

موزه

- ۱۰ - موزه آستانه مقدسه دارای یک نفر مدیر خواهد بود که از طرف وزارت جلیله اوقاف انتخاب و طبق دستور انجام وظیفه خواهد نمود.
- ۱۱ - کشیک موزه با شش نفر پلیس خواهد بود که جزء خدام آستانه معین و هر کشیکی عبارت از دو نفر پلیس خواهد بود.

کشیک آستانه

- ۱۲ - کشیک خدام نود نفر در سه کشیک تقسیم میشوند و هر کشیک دارای یک نفر سر کشیک . یک نفر ضابط و بیست و شش نفر خادم و دو پلیس میباشد که بر حسب پیشنهاد تولیت آستانه و تصویب وزارت اوقاف منصوب خواهند شد.
- ۱۳ - سر کشیک مسئول انتظام کشیک و اجرای اوامر تولیت آستانه و مقررات جاریه کشیک است و باید مراقبت نماید خدام انجام وظیفه نمایند و راپورت اتفاقات را بدفتر آستانه بدهد.
- ۱۴ - دفتر حضور و غیاب را سر کشیک باید در موقع ورود و خروج در کشیکخانه محفوظ نگاهداشته از یک ربع بغروب برای ورود

الی غروب کشیک و همچنین موقع خروج جهة امضاء حاضر داشته باشد،
جسور و غیاب خدام را بدقتیر اطلاع دهد و هر گاه خادمی در مدت کشیک
غفلت یا تقصیر در وظایف خود نماید راپورت نماید .

۱۵ - ضابط در وظایف سر کشیک مساعدت و در غیاب سر کشیک
تصدی وظایف او را خواهد داشت .

۱۶ - خدام در تمام مدت کشیک مسئول حفظ اثاثیه منقول و غیر
منقول آستانه مقدسه خواهند بود و تحت نظر سر کشیک حرم مطهر و
بیوتات آستانه را مراقبت نموده در گردش رفاهیت زائرین را تهیسه و
تذکرات مفیده برای جلوگیری از دستبرد و غیره بآنان خواهند داد .

۱۷ - خدام در مدت خدمت و کشیک ملبس بلباس متحد الشکل
خواهند بود که با تصویب وزارت اوقاف از طرف تولیت آستانه معین است
با نشان مخصوص (در غیر کشیک اختیاری است) .

۱۸ - خدام حق ندارند بزائرین تکلیف زیارت و ذکر مصیبت بنمایند
در صورتیکه زائر بشخصه میل داشته باشد و اظهار نماید قبول تقاضا
مینماید و در غلهای معینه که محل آسایش و زیارت دیگران نباشد قرائت
مینمایند .

۱۹ - هر يك از خدام که اتفاقات ضروری و مرض و غیره غیبت
موقت آنان را ایجاب نماید باید بدقتیر آستانه با ذکر علت موجه از قبیل
تصدیق طبیب منتخب از طرف آستانه درخواست مرخصی بدهند در
صورت موافقت کتباً مرخصی داده خواهد شد .

۲۰ - هر خادمی که بدون عذر موجه از کشیک غیبت نماید تا سه
مرتبیه بتناسب از حقوق آنان کسر میشود در صورت تکرار و همچنین

بدون اجازه مرخصی كشيک را ترك گویند بدشخیص دفتر آستانه محكوم
بجریمه نقدی و انفصال موقت خواهند شد .

تنظيف

۲۱- تنظیف و پاکیزه نگاهداشتن حرم مطهر و بیوتات آستانه
مقدسه (مساجد اطراف حرم مطهر ، مقابر سلاطین صفویه ، موزه
صحنها و مدرسه فیضیه) با دوازده نفر فراش است که یک نفر از آنان
سمت فراشباشی خواهد داشت .

۲۲- هر شب برای حفظ اثاثیه مقابر و بستن و باز نمودن دربهای
صحن سه نفر از فراشان صحن بنوبه كشيک خواهند داد و تمام روز و
شب موقع باز بودن دربها کلیه فراشها باید حاضر و مراقب نظم و آسایش
زائرین و عابرین باشند و را پورت اتفاقات را توسط فراشباشی بدفتر
آستانه بدهند .

خاتمه

۲۳- چون خدمت مقدس آستانه مبارک که حضرت معصومه صلوة الله
علیها از نقطه نظر مذهبی و روحانیت محض انجام میشود خدام باید این
مطاف را مبارك دانسته با پاکی نظر و صحت عمل مشرف و مفتخر باشند،
هرگاه حرکت ناشایسته و خلافی که منافی مقام عالی خدمت آستانه
مقدسه باشد از آنان بظهور برسد بانفصال موقت و اخراج دائم محكوم
تولیت آستانه مقدسه قم میشوند .

بودجه آستانه در سال ۱۳۱۶

(الف) اسامی موقوفات و درآمد آستانه در سال ۱۳۱۶

ردیف	شرح	محل رقبه	درآمد رقبات		متمفرقه		جمع کل	
			ریال	د	ریال	د	ریال	د
	املاک مزروعی							
۱	اجاره باغ معصوم آباد و اراضی	قم	۸۰۲۷	۵۰				
۲	اجاره اراضی مراد آباد	»	۱۵۰۰					
۳	اجازه مبارک آباد	»	۵۵۰					
۴	مزرعه قهیمان و اراضی باغچه	»	۶۴۵۰					
۵	مزرعه زبدان و اراضی باغچه	»	۳۳۰۰					
۶	ارضی باجک	»	۱۱۵۰					
۷	ارضی طبشقران	»	۲۰۰					
۸	ارضی زاویه و قلندور	»						
۹	قنات شریف آباد	»	۲۹۵۰۰					
۱۰	قنات والیجرده	»	۱۲۰۰۰					
۱۱	قنات علی آباد سراجیه	»	۱۵۵۰۰					
۱۲	قنات ۴ دانگه	قهستان قم	۹۵۰۰					
۱۳	قنات زالون آباد	قم	۴۰۰۰					
۱۴	فردو	قهستان قم	۶۰۰					
۱۵	شش دانگ از هشت دانگ قنات							
	گسارزان	ساوه	۱۶۵۰۰					
۱۶	۱۵ طاق از ۱۶ طاق تبرئه	عراق						
۱۷	چرخستانک و دره شیراز	بروجرد	۳۲۵۰۰					
۱۸	یکدانگ لکان	»						
۱۹	سه دانگ شیرویرجون	زنجان	۲۵۰۰					
۲۰	شش دانگ برهان آباد	کرمان	۵۰۰۰					
۲۱	د	بروجرد	۱۰۲۰۰					
	خمسه							
							۱۵۹۰۲۷۵۰	

(الف)

اسامی موقوفات و درآمد آستانه در سال ۱۳۱۶

ردیف	شرح	محل رقبه	درآمد رقبات		مقرر قه		جمع کل	
			ریال	د	ریال	د	ریال	د
	مستقلات							
۲۲	حمام و خانه و کارازود کاکین	قم	۵۳۰۰۰					
۲۳	کاراز میرزا ابو القاسمی	»	۱۰۸۰۰					
۲۴	حمام غیاثیه	»	۲۵۰۰					
۲۵	تنمه اجاره حمام خواجو	همدان	۱۸۰۶۵				۶۶۳۱۸۰۶۵	
	مقرر قه							
۲۶	درآمد از ندور شمع				۱۲۶۵۰			
۲۷	درآمد از کفشخانه				۲۱۰۰۰		۳۳۶۵۰	
۲۸	درآمد از محل آبونمان							
	جراغ	صاحبان مقار و غیره			۶۰۰۰			
۲۹	اعتبار بقاع سلاطین صفویه	اداره مالیه قم			۱۵۰۰			
۳۰	درآمد فروش کارت موزه				۴۰۰۰			
۳۱	سید حسین لسانی بابت محکومیت عدلیه						۲۳۱۷۴۵۰۰	
۳۲	اداره شهرداری بابت خسارت معصوم آباد				۱۸۵۰			
۳۳	تنمه درآمد فروش اشیاء و بقایای مستاجرین آستانه							
	از سال ۳۱۵۰ بابت محکومیت متصرفین اراضی خیابان حضرتقی							
۳۴							۱۷۶۵۲۴۵۰	۲۰۰۰۰
							۴۳۵۵۲۰۶۵	۲۱۰۱۷۴۵۰
							۴۱۸۷۷۹۴۰	
							۱۶۷۴۱۲۵	
از طرف تولیت آستانه قم - رئیس معارف و اوقاف قم - رئیس کل اوقاف - از طرف وزیر معارف و اوقاف								

ردیف	شرح	مصارف ملکی و ملکی		هزینه لازم		جمع کل
		ریال	د	ریال	د	ریال
۱	اعتبار هزینه ملکی و ملکی و حق النظاره از قرار ۲۵٪	۵۶۳۳۶				۵۶۳۳۶
۲	اعتبار ثبت اسناد و املاک آستانه و مخارج محاکمه و حق الوکاله و کیل آستانه			۲۰۰۰۰		
۳	تعمیر حوض و صحن بیوتات آستانه			۶۰۰۰۰		
۴	اعتباری برداری محل جدید موزه و کاشیکاری سر درب موزه و قیمت آلبوم و کارت و منفرد موزه و غیره			۱۰۰۰۰		
۵	هزینه تعلیماتی			۱۲۰۰۰		
۶	عشر حق التولیه			۲۱۸۳۳۴۰		
۷	حقوق سالیانه مدیر دفتر و محاسب (یک نفر)			۷۲۰۰		
۸	» » مباشر آستانه			۲۴۰۰		
۹	» » مدیر موزه			۹۴۸۰		
۱۰	» » دفتردار موزه آستانه			۲۴۰۰		
۱۱	» » امان الله شهاب			۳۰۰۰		
۱۲	» » یاسبان موزه و مستخدم ۴ نفر			۴۲۶۰		
۱۳	» » ۹۸ نفر یاسبان و قراء و سر کشیک			۳۴۹۲۰		
۱۴	» » ۱۴ نفر فراش و فراشباشی			۱۷۶۴۰		
۱۵	اعتبار روشنایی حرم مطهر و بیوتات و مقابر سلاطین صفویه			۲۰۰۰۰		

ردیف	شرح	مصارف ملکی و ملکی		هزینه لازم		جمع کل	
		ریال	د	ریال	د	ریال	د
۱۶	اعتبار شام سه کشیک			۱۸۰۰۰			
۱۷	اعتبار ملبوس ۱۴ نفر فراشها (سالیانه یکدست)			۱۷۵۰			
۱۸	اعتبار ملبوس چهار نفر یاسبان و مستخدم موزه			۱۵۶۰			
۱۹	اعتبار حقوق مر ترقه و وراث و خدام			۶۰۰۰			
۲۰	اعتبار فرع دفتر آستانه در بانک ملی و مصارف متفرقه دفتر آستانه			۱۰۰۰۰			
۲۱	قرضه دفتر آستانه با اداره معارف قم جهت ساختمان دبیرستان					۳۶۲۴۴۳۴۰	۱۰۰۰۰۰۰
		۵۶۳۳۶		۳۶۲۴۴۲۴۰		۴۱۸۷۷۹۴۰	

تولیت آستانه قم - رئیس معارف و اوقاف قم - رئیس کل اوقاف - از طرف وزیر معارف و اوقاف

فصل هشتم

ساختمان موزه و کیفیت افتتاح آن

و بناهای آن در ۱۳۱۴ و ترتیب اداره آن

پیش از آنکه موزه فعلی آستانه تأسیس گردد اشیاء نفیس و گران بهای آستانه در يك اطاق متصل برواق بنام خزانه مضبوط بود و خدام آستانه آن را پاسبانی میکردند و بطوریکه در فصل هفتم ذکر شد یکی از وظایف حتمیه خدام آستانه در هر کشیک حفظ و حراست کلیه اشیاء آستانه بود. اشکالی که تشکیلات سابق داشت این بود که اشیاء و نفایس مزبور بهیچوجه مورد استفاده عموم قرار نمیگرفت. برای آنکه در هر سال فقط يك یا دوبار در خزانه باز میشد آنهم برای گردگیری و بازرسی و شاید علت بزرگ این کار این بوده است که نه امنیت کامل برقرار بوده و نه وسائل علمی برای نگاهداری و محفوظ بودن آنها از تباهی موجود بوده است، تا در این عصر فرخنده اعلیحضرت همایون پهلوی که هم امنیت کامل برقرار و هم وسایل علمی برای حفاظت آنها فراهم میبود بر حسب دستور وزارت معارف و اوقاف و استقبال تولیت آستانه محلی مناسب در نظر گرفته شد و در اردی بهشت ماه ۱۳۱۴ شمسی در قسمت غربی صحن زنانه بر طبق نقشه مهندس اعزامی وزارت معارف دو

سالن برای این منظور ساخته و پرداخته گردید و راستی پس از تشکیلات جدید آستانه این دوم قدمی بود که در راه اصلاح آستانه برداشته شد. پس از آنکه بنای سالن موزه انجام یافت اشیاء نفیسه از محل سابق بانجا برده شد و در روز بیستم ابان ماه ۱۳۱۴ هیئت دولت مرکب از آقایان رئیس الوزراء و آقای وزیر معارف و آقای وزیر داخله و جمعی از محترمین و رؤسای عالی رتبه برای افتتاح موزه آستانه در صحن زنانه حضور بهم رسانیدند و دو ساعت و نیم بعد از ظهر گشایش رسمی بعمل آمد باین طریق که جناب آقای حکمت وزیر معارف قبلا نطق افتتاحیه موزه را ایراد فرمودند:

نطق جناب آقای وزیر معارف

امروز برای بنده این افتخار جمع و حاصل گردیده است که در دو مورد که هر دو پیوستگی با دانش و تمدن دارد یعنی راجع بحضور و شرکت در نصب اولین سنگ بنای دبیرستان و راجع بافتتاح موزه از آقایان تشکر کنم.

لازم بذکر نیست که وجود موزه تا چه اندازه در عالم علم و تمدن اثرات نیک داشته است.

اولین موزه بزرگ و معروفی که میتوانیم در تاریخ سراغ بگیریم موزه اسکندریه بوده است که کتابخانه بزرگی هم داشته و بعد از بین رفته است.

بعدا در قرون متأخر فکر تشکیل موزه پیدا شد و دو موزه یعنی از قرن پانزدهم بعد موزه های مهمی در فرانسه و انگلستان تشکیل گردید. همانطوری که کتابخانه هم برای اهل علم و دانش لازم میباشد

موزه هم برای اهل صنعت و هنر لازم است. تشکیل موزه در این مملکت تا بحال صورتی چنانکه باید نداشته است ولی بطور کلی خزائن سلاطین که آثار نقاشی و صنعت در آن حفظ میشده صورت کوچکی از موزه را داشته و در اثر تصادفات و پیش آمده ها از بین میرفته است ولیکن آنچه که در مقابر و آرامگاه مردم بزرگ و معابد وجود داشته بمناسبت عقاید مذهبی باقیمانده است.

از جمله آنها آثاری است که در آستانه قم موجود و مدت ها متروک بود و اخیراً اقداماتی بعمل آمده که آثار مزبور جمع آوری و صورتی چنانکه شایسته است بدان داده شود.

امروز آقای رئیس الوزراء موزه آستانه قم را افتتاح میفرمایند، مقداری از آثار برای تکمیل موزه قم از تهران ارسال گردیده است و امیدواریم افتتاح موزه در قم نظایر و امثال پیدا کند که در سایر شهر ها هم موزه تأسیس کنیم تا اهل دانش و صنعت و سیاحان جهان از آن استفاده کنند. اگر اجازه فرمائید آقای فیوضات مختصری راجع باشیاء موزه توضیح دهند و بعداً افتتاح شود، سپس آقای فیوضات رئیس اداره کل اوقاف گزارش ذیل را ایراد نمودند:

آقایان عظام اگر چه تاریخ بخوبی نشان میدهد که ایران از قدیم مهد تمدن بوده پادشاهان توانا و دانشمندان بزرگ، شعراء و حکمای نامی در این مملکت بوجود آمده و هر يك بنوبت خود بعالم انسانیت و تمدن خدمات مهم و بر جسته کرده اند معذلك ممكن است در نتیجه عدم اطلاع و کوتاه نظری و یا اعمال غرض نوشته های تاریخ را با تردید تلقی کنند و آنها را حمل بر مدیحه سرائی و مبالغه نمایند، خوشبختانه مدارك قوی و ادله و براهین قاطع در دست است و ثابت میکنند که نویسندگان و مورخین

آنطور که باید و شاید از عهده توصیف و معرفی نوابغ و مشاهیر ایران بر نیا مده اند و آن ادله عبارتست از ابنیه و آثار تاریخی و اشیاء و دفاین و صنایع نفیسه که از قرون گذشته از نیاکان ما بیادگار مانده است. باینکه ابنیه و آثار تاریخی ایران در اثر حوادث و زلزله ها و در نتیجه حمله های اسکندر و عرب و مغول دستخوش دستبرد ها شده و خرابی زیاد دیده حتی طعمه حریق گشته باز امروز هر سیاح و مستشرقی از هر کدام از سر حدات وارد خاک ما میشود آنقدر ابنیه و آثار تاریخی از قبیل طاقستان در غرب، مسجد گوهر شاد در شرق، تخت جمشید و بازار گاد در جنوب، مسجد کبود و مقبره شیخ صفی را در شمال می بیند که خیال میکند ایران موزه دنیا است و چون باصفهان رسیده چشمش بمسجد شیخ لطف الله و مسجد شاه و مسجد جامع و چهل ستون و سایر ابنیه با عظمت تاریخی میافتد بی اختیار میگوید «اینجا موزه ایران است» و وقتی در شهرها و قصبات دیگر تفریح میکند و از سنگهای مرمر نفیس ابرقو و کچج بریهای زیبای جامع اردستان و کاشیکاریهای ظریف مسجد نطنز و صد ها بلکه هزاران نظیر این بنا های بسی نظیر را مشاهده نموده با نهایت خضوع و خشوع در اعماق قلب خود اذعان و اعتراف مینماید که در هر گوشه از زوایای این مملکت « آثار پدیداست صنادید عجم را ».

آقایان محترم همه میدانند که در اثر غفلت و جهالت ملت و در نتیجه ضعف و بیعلاقگی دولت های وقت روز بروز این ابنیه و آثار تاریخی رو بخرابی میرفت و اگر چند سال بدینمحوال میگذشت شاید اثری از اغلب آنها باقی نمی ماند و همچنین بقیة السیف قالیهای پر بها یا پارچه های زیبا، کتب خطی و سایر اشیاء نفیس ... از این مملکت

بر می بست و بموزه های اروپا منتقل میشد تا اینکه خداوند خواست عظمت و سعادت این ملت نجیب را تجدید فرماید وجود مبارك اعلی حضرت همایون شاهنشاهی را بر انگیخت که با عزم خستگی نا پذیر و اراده توانا و نظر بلند و قدمهای سریع بترمیم و خرابیهای گذشته و تأمین سعادت نسل آینده اقدام فرمودند و از یمن نیات ملوکانه و از برکت توجهات شاهانه دولت شاهنشاهی موفق شد با یکدست بتریت جوانان و تجهیز آنان با علوم امروزه پرداخته از یکطرف محصلین باروپا اعزام دارد و از طرف دیگر دانشکده و دبیرستانها و دبستانها و دانشسرا های مقدماتی دخترانه و پسرانه در مملکت تأسیس کند و برای مؤسسات معارفی و دبیرستانها ساختمانها نماید و با دست دیگر بترمیم و تعمیر ابنیه و آثار تاریخی که اسباب افتخار ایران و ایرانیان است پردازد بطوریکه از پارسال بتعمیرات طاق بستان و مسجد شیخ لطف الله و مسجد شاه و مدرسه چهارباغ اصفهان و مقبره شیخ صفی در اردبیل و همچنین تعمیرات سایر ابنیه تاریخی و اماکن مقدسه شروع شده و برای حفظ و جمع آوری اشیاء عتیقه و صنایع نفیسه نیز وزارت معارف و اوقاف با جدیت تمام مشغول اقدام است که شش باب موزه در ایالات و ولایات تأسیس نماید. امسال موزه قم و شیراز، سال آینده اصفهان و اهواز و سال بعد دو موزه دیگر باز میشود تا اشیاء گرانبها که برای ما یادگار رسیده با اسلوب صحیح حفظ و مورد استفاده علمی واقع گردد. ضمناً سیاحان و دانشمندان سایر ممالك بتوانند از دیدن آنها بهره مند شوند. خوشبختانه در هذه السنه در ضمن اصلاحات امور آستانه حضرت معصومه و موقوفات آن که تفصیل آن در ضمن راپورت سالیانه اوقافی بعرض آقایان خواهد رسید که چه قدمهای بلند برداشته شده از جمله عایدات آن از ۲۰۰۰۰ ریال به ۲۵۰۰۰۰ ریال رسیده موفق شد

که با اعزام مأمورین لایق موزه قم تأسیس شود. با اینکه خیلی وقت نیست از او اخراجی بهشت ماه شروع با اصلاحات امور آستانه شده و در ظرف این پنج ماه چندین مرتبه آقای گدار مدیر عتیقات و همچنین آقای دکتر فرهمندی رئیس اداره عتیقات و موسیو سیرو به قم آمده و بالاخره بنحویکه امروز مشاهده خواهند فرمود وزارت معارف توانسته است اشیاء گرانها مخصوصاً قالیهای بی نظیر آستانه را که در نمایشگاه لندن جلب دقت متخصصین را نموده و سایر اشیاء خزانه را با اسلوب معمولی امروزه دنیا در معرض تماشا و مورد استفاده علاقه مندان قرار بدهد و علت این پیشرفت سریع در اصلاحات امور آستانه مخصوصاً تأسیس موزه همانا جدیت و اهتمام آقای مصباح معاون تولیت بوده که با کمال عشق و علاقه در اجرای نیات و دستورهای وزارت معارف کوشیده است. رجاء واثق دارم که جناب آقای وزیر معارف که همواره از خدمتگذاران مملکت تشویق و قدر شناسی میفرمایند آقای مصباح را نیز مورد تقدیر قرار خواهند داد. بعد از راپورت فوق آقای رئیس الوزراء و سایر آقایان برای افتتاح موزه و بازدید آن دعوت گردیدند. در این موقع قیچی طلائی را که در سینی گذارده شده بود از طرف مدیر موزه آستانه جلوی آقای رئیس الوزراء آوردند و موسیو گدار مدیر فنی عتیقات قیچی مزبور را تقدیم آقای رئیس الوزراء نمود و ایشان نوار سه رنگی که جلوی درب موزه کشیده شده بود در میان کف زدن حضار پاره کردند و برای بازدید موزه جمعیت وارد سالونها که در پرتو الکتریک زیبایی بیشتری پیدا کرده بود و مملوّ از اشیاء نفیس و تاریخی بود گردیدند.

پس از خاتمه بازدید موزه آقای رئیس الوزراء و آقای رئیس مجلس و سپس آقایان وزراء و سایر محترمین در دفتر مخصوصی که از طرف موزه در

دسترس آنها گذارده شده بود هر يك چند كلمه بمناسبت روز جشن افتتاح موزه آستانه یاد داشت نمودند، ساعت چهار و ربع بعد از ظهر مراسم افتتاح موزه خاتمه پذیرفت .

در این روز که موزه آستانه افتتاح گردید دو کار مهم دیگر انجام یافت: یکی نصب سنگ بنای دبیرستان پس از خطابه جالب توجهی که آقای وزیر معارف ایراد فرمودند (رجوع شود بصفحه ۱۲) در محل دبیرستان و دیگر افتتاح بیمارستان فاطمی .

در این مدت موزه آستانه پیشرفت کاملی نموده است زیرا گذشته از اشیای نفیسی که در آستانه موجود بود بتدریج اشیاء گرانبهای دیگری بر آن افزودند.

تولیت آستانه باتصویب مقام وزارت زمینی را که جنب موزه بود خریداری و شروع بساختن آن نمودند .

و اما ترتیب اداره موزه طبق نظامنامه ایست که از طرف وزارت معارف و اوقاف معین شده است و ذیلاً مذکور میگردد :

نظامنامه موزه آستانه قم

وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه نظامنامه موزه آستانه قم را طی مواد ذیل تصویب مینماید:

۱ - تشکیلات

ماده ۱ - اداره موزه بایک نفر مدیر خواهد بود که بپیشنهاد اداره کل عتیقات و اداره کل اوقاف از طرف وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه منصوب میشود .

ماده ۲ - موزه دارای اعضای خواهد بود از قبیل دفتر دار و

متخصص عتیقه شناس و پاسبان که نسبت باحتیاجات و توسعه موزه با اطلاع متولی و پیشنهاد مدیر موزه و موافقت اداره کل اوقاف و اداره عتیقات از طرف مقام وزارت منصوب میشوند.

تبصره - مدیر موزه تعلیمات فنی را از وزارت معارف دریافت خواهد نمود ولی نسبت بامور مالی و مخارج جاری آن اداره کل اوقاف با موافقت اداره کل عتیقات اقدام خواهد نمود.

ماده ۳ - بودجه موزه جزو بودجه آستانه هر ساله از طرف متولی تنظیم و بعد از تصویب وزارت اوقاف بموقع اجرا گذارده خواهد شد.

۲ - وظائف

ماده ۴ - مدیر موزه نظارت کلی بر امور داخلی موزه داشته و شخصاً مسئول حفظ و صیانت دارائی موزه و اجرای مقررات این نظامنامه خواهد بود.

ماده ۵ - مدیر موزه مسئول نگاهداری دفاتر ذیل خواهد بود:

- ۱ - دفتر دارائی موزه که کلیه آثار ثبت شده در آن وارد میشود،
- ۲ - دفتر هدایا که کلیه اشیائیکه هدیه میشود در آن وارد میگردد اعم از آنکه بآستانه هدیه میشود یا مستقیماً بنام موزه تقدیم گردد،
- ۳ - دفتر مراسلات وارده و صادره.

ماده ۶ - مدیر موزه موظف است که لا اقل هر سه ماه یکبار راپورتی از وضع موزه و عایدات و مخارج آن و صورت اشیائیکه جدیداً بدارائی موزه اضافه یا از آن خارج گردیده تهیه و دو نسخه از آن را بوزارت معارف و اوقاف برای ضبط در اداره کل عتیقات و اداره کل اوقاف ارسال و يك نسخه از آن را بمتولی آستانه تسلیم نماید.

۳ - انتظامات داخلي

ماده ۷ - عجالاً موزه هفته‌ای دوروز پنجشنبه و جمعه از دو تا پنج بعد از ظهر برای واردین باز خواهد بود.

ماده ۸ - ورود بموزه برای عموم آزاد است ولی هر کس وارد میشود مکلف است لا اقل يك کارت پستال از اشیاء موزه که قیمت حد اقل آن دوریال است خریداری و قبض دریافت دارد، همان قبض بمنزله جواز ورود است که در موقع ورود از طرف پاسبان مسئول معاینه و علامت خواهد شد.

تبصره - عایداتی که از محل فروش کارت پستال و عکس و آلبوم و اشیاء موزه حاصل میشود جزو عایدات اختصاصی موزه محسوب خواهد گردید و در دفتر عایدات ثبت خواهد شد.

ماده ۹ - بلندحرف زدن - آب دهان ریختن - سیگار کشیدن - توقف خارج از مدت مناسب در موزه - کلیه حرکاتی که باعث اختلال نظم موزه و پریشانی حواس واردین بشود ممنوع است و متخلف فوراً از موزه خارج و لسی الاقتضاء بادره شهر بانی جلب و بر طبق نظامات جاریه مجازات خواهد شد، همچنین اطفال خردسال که سن آنان از هفت سال کمتر است حق ورود بموزه را ندارند.

ماده ۱۰ - وارد شدن با لباس کثیف یا وارد کردن اشیائی که باعث آلودگی موزه بشود ممنوع است و متخلف جریمه خواهد شد.

ماده ۱۱ - دست زدن بآثاری که در موزه ضبط است ممنوعست و متخلف جریمه خواهد شد.

ماده ۱۲ - محصلین دبستانها با معرفی مدیر مدرسه و با سرپرستی

یکنفر از آموزگاران محصلین دبیرستان ها و دانشکده ها با ارائه کارنامه
مجاناً حق ورود بموزه را خواهند داشت .

۴ - هدایا

ماده ۱۳ - کلیه اشیاء و آثار که بآستانه و یا بموزه آستانه اهدا شده
و میشود با ذکر صفات و مختصات آن باید در دفتر هدایای موزه وارد شود .

ماده ۱۴ - متولی آستانه موظف است کلیه هدایائی که بترتیب
مذکور در ماده فوق بعمل میآید فوراً برای ثبت در دفتر هدایا با اطلاع
و بنظر مدیر موزه برساند و در صورت تخلف مدیر موزه مکلف است
فوراً با اطلاع اداره اوقاف برساند و اداره کل اوقاف مکلف است که برطبق
نظامنامه تولیت آستانه را تعقیب نماید .

ماده ۱۵ - هر ساله در ماه خرداد کلیه اشیائی که بترتیب مذکور
در ماده ۱۳ بآستانه یا بموزه آستانه وقف یا هدیه شده در هیئتی مرکب
از یکنفر عتیقه شناس نماینده اداره کل عتیقات و رئیس معارف و اوقاف
شهر قم و متولی آستانه یا نماینده او و مدیر موزه مورد رسیدگی واقع
شود و اشیائی که دارای حیثیت تاریخی یا علمی یا صنعتی باشند و قابل ثبت
بعنوان آثار ملی هستند انتخاب و بوزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
برای تشخیص صدور اجازه ثبت مطابق قانون ۱۲ آبان ۱۳۰۹ پیشنهاد
میشود، پس از صدور اجازه از طرف وزیر اشیاء مزبور آثار ملی تشخیص
داده شده و وقف موزه آستانه میگردد.

ماده ۱۶ - اشیاء و هدایائی که قابلیت ثبت ندارند با پیشنهاد هیئت
مذکور در ماده ۱۵ و اجازه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
تحت نظارت متولی آستانه و مدیر موزه و رئیس معارف شهر قم تبدیل

باحسن شده و با قیمت آنها اشیائی که جنبه آثار ملی دارند خریداری شده و وقف موزه میگردد.

تبصره- اشیائی که برای منظوری معین و مشخص هدیه و وقف شده است از فروش آنها خود داری میشود و نسبت بآنها بر طبق نظر مهدی و واقف عمل خواهد شد.

ماده ۱۷ - پیشنهاد خریداری اشیاء برای ضبط در موزه باید از طرف اداره کل عتیقات تصدیق شده و بتصویب اداره کل اوقاف برسد.

ماده ۱۸ - اشخاصی که هدایائی بموزه تقدیم میکنند اسم آنها در صورت اهدا کنندگان ثبت میشود در صورتیکه قیمت هدایا از ۱۰۰۰ ریال تجاوز کند هدایای مزبور باسم آنها در تالار موزه گذاشته خواهد شد و اگر از ۱۰۰۰۰ ریال تجاوز نماید لوحه مخصوصی بنام هدیه کننده در تالار موزه نصب خواهد شد و در صورتیکه از ۵۰۰۰۰ ریال تجاوز نماید به وزارت معارف پیشنهاد میشود که از طرف وزارت به هدیه کنندگان نشان علمی از درجه مقتضی تقدیم شود.

ماده ۱۹ - مواد این نظامنامه بموجب پیشنهاد یکی از ادارتین کل اوقاف و کل عتیقات و تصویب وزارت فابل جرح و تعدیل و اضافه و نقصان میباشد.

این نظامنامه که مشتمل بر نوزده ماده است تصویب میشود، مدیر موزه مواد لازمه را که برای اطلاع عموم لازم باشد استخراج کرده و با خط خوب زیبا در لوحه ای نگاشته در مرئی و منظر عمومی نصب خواهد نمود.

۱۴ آذر ماه ۱۳۱۴ شمسی

وزیر معارف و اوقاف علمی اصغر حکمت

فصل نهم - بنا های گنبد

در شهر قم اینیه قدیمه که از چندین قرن پیش بنا شده بسیار است، برای نمونه برخی از آنها را نام میبریم :

نخست - بنای گنبد مطهر حضرت معصومه ^ع که در سال ۵۲۹ هجری ساختمان شده و شرح آن جداگانه نگاشته گردید .

دوم - گنبد علی بن جعفر که بشکل مخروطی دوازده ترك است و در سال ۷۱۰ بنای آن پایان رسیده است، بارگاه علی بن جعفر بخصوص درب هشت آن از کاشی های گرانبهای خشتی و کوکبی هشت ترك با شکوهی هر چه تمامتر آراسته بود که اکنون کاشی های آن آستان در موزه استانه است و در قسمت نفایس موزه بنفاست آنها اشارت شده است.

سیم - گنبد احمد بن قاسم که در جنب دوازده قلعه قسمت جنوبی شهر قم واقعست و در یستم محرم در سال ۷۰۸ علی بن اسحق که از رجال نامی آن عصر بوده آنرا بنانهاد، گنبد قدیمی آن اکنون بر جای نیست لکن سقف درونی گنبد در داخل رواق چنانکه بوده هست و کچ بریهای دلپذیر آن ابتهاج خاطر بینندگان را فراهم مینماید و دارای سه کتیبه است کتیبه ای بخط کوفی که در قسمت منطقه علیای بناست ، کتیبه ای بخط ثلث که در وسط واقعست ، کتیبه ای بخط نسخ که در قسمت زیرین میباشد و سوره

یسن را بر آن از کج بریده اند، در کتیبه وسط نوشته است امر بناء هذه
 العمارة الرفیعة والروضة الشریفة مرفدا الامام المظلوم احمد بن
 قاسم بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی
 بن ابیطالب علیهم السلام صاحب الاعظم الاعدل الاعلم ملاذ
 طوائف الامم مستعبد ارباب السیف واصحاب القلم صاحب دیوان
 الممالك والامم ملجاء العظماء العالم موئل صنادید بنی آدم ولسی
 الموهب والنعم عضد الحق المنصور ینصره الناصرین قوام الحق
 والدنیا والدين مغيث الخلائق اجمعین علی بن صاحب الاعظم
 السعید عز الحق والدنیا والدين اسحق بن علی صفی الماضي عظم
 الله تعالی جلالة قدره بعمل محمد علی ابوشجاع.

چهارم - کنبه حارث بن احمد بن زین العابدین^ع که بخاک فرج
 معروف است. این کنبه نیز مخروطی دوازده ترک کاشی است، کاشی های آن
 فیروزه و چندان نفاست ندارد و البته میدانیم که کاشی کاری آن چندان
 قدیمی نیست لکن بنای اصل کنبه در اوائل قرن هشتم هجری و تقریباً با
 بنای علی بن جعفر و احمد بن قاسم مطابق است، روی قبر حارث ابن احمد کاشی
 های خشتی اوائل قرن هشتم هجری بود و از جنس کاشی های علی بن جعفر
 که بر روی آن نام حارث بن احمد بن زین العابدین باخط برجسته کنده اند
 داخل کنبه کج بری رنگ آمیز است و پیدا است که این کج بری چندان
 کهن نیست، ایوان شمالی آن بنای منوچهر خان است و در وسط ایوان
 کتیبه ایست بخط نستعلیق مشتمل بر هیجده شعر از فتحعلی خان صبا

و ماده تاریخ بنا اینست (این بقعه دلکش ز منوچهر آباد). در ضلع غربی امامزاده خاك فرج بنائی است مسدس و بدون سقف معروف بکعبه و در وسط بناء مزبور گنبد آجری بارتفاع سه متر بطور مسدس ساخته شده و معروف است که حجر الاسود از محل مزبور به مکه حمل شده است و در زیر این گنبد گودالی است بعمق يك متر و معمولاً در روز عید قربان جمع کثیری از اهالی از زن و مرد برای زیارت بمحل مزبور رفته از آن گودال برای تبرك خاك میبرند و نیز مرسوم است که سنگریزه هائی بر بالای گنبد می اندازند و معتقدند اگر چنانچه سنك کسی بالای گنبد ماند و پائین نیفتاد مرادش حاصل و حجتش قبول است .

پنجم - بنای امامزاده جعفر در اراضی مزد جهان هر چند بنای آن چندان کهن بنظر نمی رسد ولی از چند خشت کاشی فیروزه که در ایوان جلو رواق نصب میباشد معلوم میشود که بنای آن کهن بوده بلکه از بنای گنبد امامزادگانی که نامبرده شد قدیمتر است زیرا در آن کاشی تاریخ آنرا سال ششصد و هفتاد و هفت^۱ نوشته است و از این کاشی های گران بها چند کاشی بیش بر جانمانده بود و جای شادمانی است که تاریخ آن مضبوط است و اکنون این چند خشت در موزه آستانه محفوظ است .

ششم - بنای امامزاده ابراهیم که به پنج واسطه بموسی بن جعفر نسبش منتهی میشود. گنبد بشکل عرقچین و از آجر تراش و رواق آن هشت ضلعی و از آجر تراش و از نوک گنبد تا سطح رواق چهارده متر است، هر چند تاریخ بنای آن معلوم نیست ولی مسلم است که بیش از چهار صد سال قبل بنا شده است. کاشی روی قبر ساده و صورت دوزخ را تشکیل میدهد یکی بنام ابراهیم بن موسی بن جعفر و دیگر بنام محمد بن موسی بن جعفر و چون بنیان آن رو بخرابی میرفت گرجی تهرانی که از مردان بلند همت

و آبادی دوست است آنرا تعدیر و سطح بیرونی گنبد را کاشی کاری ساده
فیروزه می نماید.

ششم و هفتم و هشتم - بناهای باغ سبز بیرون دروازه کاشان که
در اواخر قرن هشتم هجری بنا شده است. آنچه با نظر می رسد گنبدی که در
قسمت شمالی واقعست قدیمترین بناها می باشد و پیش از قرن هشتم ساختمان
شده باشد لکن تاریخ آن در دست نیست و آنکه در وسط واقعست کتیبه ای
در بالا دارد بخط کوفی و کتیبه ای در وسط که ابتدای آن سوره مبارکه
قد افلح المؤمنون است تا والذین هم لامانانهم و عهدهم راعون
بعد از آن است اغفر لساکنی المرقد اللطیف الصاحب الاعظم
الدستور الاعلم المعروف بقاطبة الالقاب خواجه جمال الحق والدين
علي والامير جلال الدين و اخاه خواجه عماد الدين محمود و اخاه
خواجه صفی الدين اذخلهم الله فی رحمته اجمعین فی سنه ۷۹۲
از این کتیبه معلوم میشود که در این مکان سه برادر مدفونند اول خواجه
جمال الدین علی، دوم خواجه عماد الدین محمود، سیم خواجه صفی و جمله
والامیر جلال الدین و اخاه خواجه عماد الدین نام دو کس نیست بلکه جمله
و اخاه در هر دو مورد عطف است بر ما سبق چنانکه بر ادیب و آگاه
از مبانی عربیت غفی نیست گرداگرد ستونها از بالا بریزر بطوریکه در
هر ستون دو کتیبه واقعست سوره یسن بخط ثلث کچ بری است و پیرامون
گنبد در قسمت داخل نقش گل و بوته است که نامهای مبارک ائمه معصومین
در وسط آن افتاده است و نیز کچ بریهائی که نام محمد و علی بشیوه و
طرزی بدیع در آن گنجانیده اند و آن بنا که در قسمت جنوبی است گنبد

آن از میان رفته و فقط تا کمر بند بنا بر جاست. در این بنا کتیبه ایست بخط ثلث که از کچ بریده اند و از بر آن سوره انا فتحنا تا وکان الله علیم حکیمایرون آورده اند زیر آن کتیبه دیگری هم بخط ثلث است که از ابتدا بمقدار یکمتر ریخته است. بعد از آن است بناء هذه القبه الرفیعة والسدة المنیعة المولی الاجل الاعظم اعدل العرب والعجم بعد از این بفاصله دو متر ریخته است و مقداری که بر جاست لایقرء است بعد از آن است صفی الاسلام والمسلمین علی اعز الله انصاره و ضاعف اقتداره رسم مرقد عمه الصاحب از اینجا نیز مقدار نیم متر ریخته است بعد از آن است اصیل الدوله والیدین جمال الاسلام و المسلمین و ولده وفلدة کبده الصاحب الشهید المغفور جمال الدوله والیدین علی بن ابی المعالی ابن علی صفی بر دالله مضجعهم و جدل الجنة مرجعهما فی شهور سنه احدى وستین و سبعمائة (۷۶۱) از این کتیبه معلوم میشود که در این آرامگاه دو تن مدفونند یکی عم صفی علی که بانی این بناست و بابو المعالی مکنی است و نامش در کتیبه ریخته و معلوم نیست و دیگر فرزندش علی. **نهم -** گنبد موسی مبرقع که در قسمت شرقی قم واقعست هر چند تاریخ بنای آن معلوم نیست لکن میتوان حدس زد که پیش از قرن هفتم هجری است.

دهم - بنای آستانه زید بن علی در طرف غربی صحن موسی مبرقع. گنبد آن مختصر است لکن از کتیبه سردرب آن که بشکل مثلث کچ بری کرده اند معلوم میشود که تاریخ بنای آن در سال ۸۴۷ بوده است و بانی آن

صدر کبیر خواجه بهاء الدین هبة الله قمی است، تعجب اینجاست باینکه این کتیبه گچ بری در معرض باد و اران است از میان نرفته و خطوطش همچنان باقی کوئی که تازه گچ ی آن را پرداخته اند.

یازدهم - بنای کنبد امامزاده ابراهیم بیرون دروازه کاشان نزدیک کنبد های باغ سبز و سمت شمالی کنبد علی بن جعفر که از بناهای اوائل قرن هشتم هجریست و کنبد آن مخروطی شکل و کاشی فیروزه ساده است.

دوازدهم - بنای مسجد جمعه است و هر چند تاریخ درستی از آن در دست نیست ولی از نوشته ای که در یکی از ستونهای آن دیده میشود معلوم میگردد که از بناهای اواسط قرن هفتم هجریست.

سیزدهم - بنای چهل دختران که در سال ۹۳۵ بنا شده است و در سر درب آن کتیبه ایست که این عبارات در آن نوشته شده است:

قد صدر الحکم المطاع ببناء هذه العمارة الشریفة عن السلطان السلاطین ابوالمظفر بهادر خان شاه طهماسب خلد الله ملکه و سلطانہ و فاض برّه و احسانه علی العالمین فی سنه ۹۳۵ این کنبد هر چند با آجر تراش است ولی بمناسبت وسعت و گشادی دارای صفا و روح خصوصی است.

فصل دهم

تأسیسات جدید و سایر اصلاحاتی که اخیراً
بمنظور عمران و آبادانی شهر قم شروع
یا انجام شده

الف - خط آهن و ایستگاه قم

چون عسکرات خط آهن ایران و اهمیت آن در عمران و آبادانی
کشور و بالاخص در شهرهایی که خط مزبور از آن عبور میکند که از آن
جمله یکی شهر قم است بر کسی پوشیده نیست از این جهت در این قسمت
شرح و بسطی نداده و فقط بذکر ایستگاه قم که یکی از ایستگاه های مهم
خط مزبور است و در حقیقت در رأس اصلاحات شهرستان مزبور قرار
گرفته اکتفا میکنیم .

ایستگاه قم

ایستگاه راه آهن قم در ۱۸۱ کیلومتری جنوب پایتخت واقع شده
و دارای ابنیه و تأسیسات ذیل میباشد :

يك عمارت بزرگ مسافرين باتونل پیاده رو برای ایاب و ذهاب در
جاده های ایستگاه .

يك جایگاه جهت ۶ لکوموتیو و يك کارخانه تعمیر و مرکز برق .

يك انبار بوسعت ۵۰۰ متر مربع .

يك غزن روغن .

يك برج آب .

چند دست عمارت برای سکونت ۱۱ خانواده و ۳۰ نفر عضو .

مبلغ ۶۰۰۰۰۰۰ ریال هزینه ساختمان این ایستگاه شده است .

تمام بناهای ایستگاه دارای آب جاری و برق هستند . آب لازم از مسافت ۲/۳ کیلومتری ایستگاه آورده شده است .

عمارت مسافری به سبک ایرانی ساخته شده که با سایر بناهای قم مطابقت نماید . این عمارت توسط کارگران ایرانی ساخته شده و اغلب مصالح آن از داخله کشور است .

برای مسافری درجه اول و دوم يك سالن با حیاط قشك و ایوان و حوض ساخته شده است .

ادارات ایستگاه در اطافهای جنبین حیاطی که دارای ایوان نیز میباشد واقع شده .

ب - اصلاحات شهرداری

شهرداری قم در این چند سال اخیر برای عمران و زیبائی شهر اقدامات اساسی از قبیل تسطیح قبرستان و ایجاد باغ ملی و ساختن سردودخانه و احداث خیابانها نموده و همه ساله نیز مطابق برنامه مخصوص اصلاحات را در نظر میگیرد که برای نمونه برنامه سال ۱۳۱۷ که بر طبق آن مشغول اقدام میباشد ذیلاً نگاشته میشود :

(۱) خیابان از پل الی میدان کهنه که بطول ۱۱۹۹ متر و بعرض

۲۲ متر در سال ۱۳۱۶ احداث گردیده .

(۲) خیابان آستانه که از اول بازار معروف به سلامگاه تا باجك

فعلاً امتداد داده شده بطول ۲۸۰ متر و بعرض ۲۲ متر که در سال ۱۳۱۶ شروع و بقیه آن تا آخر شهر در دست اقدام است.

(۳) خیابانی که از طرف جنوب باغ ملی در امتداد خیابان ارم تا سرای بناها بخوبان مقابل پل متصل گردیده بطول ۴۴۰ متر و بعرض ۲۲ متر است که در ۱۳۱۶ احداث گردیده.

(۴) میدان جدیدی بطول ۸۵ متر و عرض ۶۰ متر در شمالی اتصال به پل احداث و شهرداری مشغول ساختمان است.

(۵) خیابان ایستگاه که از پل تا ایستگاه بطول ۸۰۰ متر و بعرض ۲۶ متر احداث و ساخته شده در سال ۱۳۱۶ بوده است.

(۶) خیابان طهران که از پل خارج شهر تاجاده سلطان آباد مستقیماً امتداد پیدا میکند در دست اقدام است بطول ۱۲۵۰ متر و بعرض ۲۶ متر خواهد بود.

(۷) خیابان فعلی طهران که از پل شروع و به خیابان ردیف شماره ۷ متصل میشود بطول ۵۴۰ متر و بعرض ۲۴ متر است که آن نیز در دست اقدام است.

ج - کارخانه ریسباف

بمنظور تأسیس کارخانه نخ ریزی و پارچه بافی در شهر قم در تاریخ ۱۴/۱۱/۱۹ در شهر طهران شرکتی بنام شرکت سهامی ریسباف قم با سرمایه سه میلیون ریال تأسیس گردید و بعداً چون سرمایه نامبرده برای انجام منظور شرکت کافی نبوده مبلغ دو میلیون ریال نیز بسمایه شرکت اضافه و سرمایه پرداخت شده به پنج میلیون ریال بالغ گردید.

در بدو تأسیس شرکت در نظر بوده است که ده هزار دوک ماشین نخ ریزی و دوست دستگاه پارچه بافی و قسمتهای رنگرزی و اطو کشی

مورد احتیاج ماشینهای نامبرده تهیه گردد و برای عمل کارخانه در حدود هفت هکتار اراضی در شهر قم خریداری و محصور گردیده و برای نصب ماشینها و موتور چند سالون وسیع طبق نقشه های مهندسین کارخانه جات فروشنده ماشینهای ریسندگی و قوه متحر که تحت نظر متخصصین خارجی ساخته شده . شرکت موفق گردیده چهار هزار و شصت و هشت دوک ماشینهای نخ ریزی از آلمان خریداری و در عمل نامبرده نصب نماید .

برای قوه محرکه که ماشینهای کارخانه دودستگاه موتور دیزل هر یک بقوه سیصد و شصت اسب از آلمان خریداری یکی وارد و نصب گردیده و یکی دیگر از کارخانه حمل شده و در بین راه است ، سایر احتیاجات اتصالی قوه برق و روشنائی نیز از آلمان خریداری و وارد گردیده است . محصول کارخانه در صورت ۲۰ ساعت کار در شبانه روز چهارصد بقچه (۵۰۰ گرم) ریسمان نمره ده و نمره بیست تهیه میگردد لیکن بواسطه نبودن پنبه بقدر کافی اکنون کارخانه در شبانه روز فقط هشت ساعت کار میکند و محصول روزانه از یکصد و شصت بقچه ریسمان تجاوز نمیکند .

برای ساختمان بناهای کارخانه دو میلیون ریال و برای خرید ماشینها و مصارف حمل و نقل و نصب سه میلیون ریال مصرف گردیده . کارگران کارخانه همه ایرانی هستند و فقط یک نفر متخصص فنی تبعه آلمان است .

عده کارگرمورد احتیاج برای هر ۸ ساعت کار ۳۷۰ نفر مرد و زن و بچه و اعضاء دفتری شرکت در کارخانه پانزده نفر میباشد .

هیئت مدیره شرکت و مؤسسين آن:

آقایان عبدالحمین نیکپور . علی قیصریه . احمد اخوان . محمد علی نصرتیان و محمد حسین یزدی میباشد .

د - مریضخانه فاطمی

مؤسس بیمارستان فاطمی قم جناب آقای حاج میرزا سید محمد فاطمی رئیس شعبه دیوان عالی تمیز است که در سال ۱۳۱۰ باین اقدام نیک قیام فرموده و مرحوم آیه الله آقای حاج شیخ عبدالکریم طاب ثراه این اقدام را تمجید و تشویق و نیز در این امر بسیار کوشش نموده و مخصوصاً حضرت معظم له اولین کلنک بنای بیمارستان را پنجم ماه ذیقعدہ ۱۳۱۵ زمین زده و شروع به بنائی و ساختمان نمودند که تا ۱۵ شعبان ۱۳۵۴ بطول انجامید . مساحت کلیه زمین بیمارستان چهارده هزار ذرع مربع است و مقدار ۱۱۰۰ ذرع از این زمین زیر بنا میباشد و ۸۰۰ ذرع بقیه که جلوخان بیمارستان را تشکیل میدهد از زمینهای وقفی معصوم آباد است که آقای فاطمی اجاره نموده اند .

کلیه مخارج ساختمانی بیمارستان از بدو شروع به بنائی تا افتتاح بیمارستان ۲۸۰۰۰۰ ریال شده ۱۸۰۰۰۰ ریال آقای فاطمی از جیب فتوت خود شخصاً خرج نموده و مقدار ۱۰۰۰۰۰ ریال هم از طرف دولت توسط ایشان بمصرف رسیده و اخیراً نیز مبلغ ۴۵۰۰۰ ریال بمصرف ساختمان رخت شویخانه و غیره رسیده است که از طرف دولت پرداخت شده است .

بیمارستان مزبور در ۱۵ شعبان ۱۳۵۴ با جشن مفصلی که از طرف جناب آقای محمود جم رئیس الوزراء و جمع کثیری از محترمین شهر نیز در آن حضور داشتند مفتوح شده است .

تشکیلات داخلی بیمارستان فاطمی عبارت است از مطب عمومی جراحی و مطب عمومی امراض داخلی و شعبه قابلگی و پست پزشک کشیک و دواخانه مخصوص برای مرضای فقیر و بی بضاعت و مداوای مرضائیکه

در بیمارستان بستری و تحت معالجه قرار میگیرند .

بیمارستان فاطمی دارای سی تخت خواب مجانی است که مخصوص
مرضای فقیر و بی بضاعت است .

ریاست بیمارستان از اول تأسیس تاکنون با اشخاص مفصلة الاسامی
ذیل بوده است : ۱ - آقای دکتر صمدی ، ۲ - آقای دکتر سالاری ،
۳ - آقای دکتر مدرسی که فعلا در تحت نظر ایشان اداره میشود .
غلاوه بر بیمارستان فاطمی که جدید التأسیس است بیمارستان
دیگری نیز بنام بیمارستان سهامی در شهر قم دائر و مفتوح میباشد .

خاتمه

تاریخچه معارف قم و بنای دبیرستان

الف - تاریخچه قم

تا قبل از سال ۱۳۱۸ هجری قمری دبستانی بطرز اصول جدید در قم وجود نداشت و نگاهاهای معارفی منحصر بیک عده مکاتیب بود که باروش قدیمی تدریس و تعلیم میکردند .

در سال ۱۳۱۸ آقای حاج میرزا حسن رشديه که در تبریز و بعضی نقاط دیگر سابقه تأسیس مدارس جدیده داشت در قم آمد و دبستانی بنام مدرسه فاطمیه تأسیس نمود لکن بر اثر پیش آمدهائی که ذکرش مناسب نیست در اواسط سال ۱۳۱۹ مدرسه نامبرده منحل گشته و آقای حاج میرزا حسن رشديه بطهران رهسپار گردید. شاگردانی که در این مدرسه تحصیل نموده بودند ترقی فوق العاده کرده بودند و آقای رشديه در این باب فضل تقدم بر سایرین پیدا نمودند. در سال ۱۳۲۰ ملا علی اصغر نامی مدرسه بنام معصومیه تأسیس کرد و این مؤسسه نیز برای عدم تکافو در آمد و هزینه بیش از پنج سال نبائید و در سال ۱۳۲۵ منحل گردید .

در سال ۱۳۲۶ آقای سید جواد خطیب مدرسه ای بنام رضویه تأسیس نمود، هر چند مؤسس مزبور در انجمنهای خوبی که در آن اوقات بسیار دائر بود نطق و خطابه های مفصلی ایراد مینمود و برای پیشرفت مؤسسه

نامبرده مساعدت میطلبید لکن این کوشش‌های بی اثر مانده و پس از یکسال منحل گردید .

در سال ۱۳۲۶ هجری قمری آقای سید محمد باقر متولی باشی مدرسه‌ای بنام باقریه تأسیس نمود و هر چند این مدرسه چندین سال بحال ضعف بود لکن مجدداً در نتیجه مساعدت اداره معارف و آستانه قوتی بنخود گرفته و فعلاً دارای شش کلاس ابتدائی و باعانه ماهی ۳۵۰ ریال از طرف اداره معارف و آستانه اداره میگردد .

در سال ۱۳۲۹ آقای سید محمود مدیر مدرسه‌ای بنام محمودیه تأسیس نمود و با کمک آقای ابوالقاسم صاحب جمعی شروع بکار کرد و چندین سال دائر بود تا اینکه در سال ۱۳۳۶ منحل و ضمیمه مدرسه احمدیه که ذکرش بعد از این بیاید گردید .

در سال ۱۳۳۲ با کمک آقای سلیمان محسنی و جمعی از معارف خواهان مدرسه‌ای بنام خیریه که از بیست نفر شاگرد یتیم تشکیل میشد تأسیس گردید بطوریکه کتاب و لباس یتیمان را نیز میدادند. آقای سید عزیز الله رضائی بسمت مدیریت مدرسه نامبرده معرفی شدند و پس از یکسال جزو مدرسه احمدیه گردید و سرمایه شرکت معارف خواهان نیز بمصرف اثاثیه مدرسه احمدیه رسید .

در سال ۱۳۳۳ آقای سید حسن رضائی فرزند سید عزیز الله مذکور مدرسه‌ای بنام احمدیه با سرمایه شرکت خیریه تأسیس نمود و در سال ۱۳۳۶ سه نفر فارغ التحصیل نهائی ابتدائی بیرون داد و در سال ۱۳۰۰ خورشیدی مدرسه نامبرده دولتی گردید و این مدرسه اولین مؤسسه معارفی دولتی در قم میباشد که اکنون بنام حکمت نامیده میشود .

در سال ۱۳۳۷ آقای ابوالقاسم صاحب جمعی و آقای علی اصغر موید

که از آموزگاران مدرسه احمدیه بودند مدرسه‌ای بنام اتحادیه قدسیه تأسیس کردند و این مدرسه نیز بیش از دو سال دائر نبود و در سال ۱۳۳۹ منحل گردید.

در سال ۱۳۳۵ هجری قمری معارف قم رسمیت بخود گرفت و از سال ۱۳۳۸ اوقاف نیز که بطور مستقل اداره میشد جزو اداره معارف گردید. در سال ۱۲۹۸ خورشیدی یکباب دبستان دو کلاسی دولتی بابودجه سالیانه شش هزار ریال بمدریت سید عزیز الله رضائی دائر گردید و پس از دو سال جزو مدرسه احمدیه گردید و این دو باب مدرسه باهم تشکیل یکباب دبستان شش کلاس دولتی دادند.

در سال ۱۳۰۱ خورشیدی دبستان دولتی چهار کلاسی در محلات علیا تأسیس گردید که هم اکنون دائر و بنام دبستان شش کلاسه ۱۵ بهمن نامیده میشود و محل دبستان وقف و در تصرف معارف میباشد.

در سال ۱۳۰۶ خورشیدی معارف قم نسبتاً بسطی پیدا کرد و پنج باب دبستان دو کلاسه دولتی که هر يك با يكفر مدیر و آموزگار اداره میشد در شهر قم و محلات سفلی و جاسب و دستجرد و راهجرد تأسیس گردید.

در سال ۱۳۰۸ خورشیدی یکباب دبستان دو کلاسه دولتی بشرح فوق در نراق تأسیس گردید و در سال ۱۳۱۲ — ۱۳۱۳ این شش باب دبستان که دو کلاسه بود دارای چهار کلاس گردید و دبستانهای محلات سفلی و جاسب و نراق فعلاً دارای پنج کلاس میباشد.

در سال ۱۳۱۰ خورشیدی باکمک آقای همایون سیاح یکباب دبستان دو کلاسه ملی تحت اداره یکفر مدیر و آموزگار از قرار ماهی دو یست ریال در محل قریه خوره که از قرای محلات است تشکیل گردید

و در سال ۱۳۱۱ رسماً دولتی و در سال ۱۳۱۲ يك كلاس ديگر بران اضافه كرديد كه فعلاً دارای ۵ كلاس میباشد .

در سال ۱۳۱۳ خورشیدی دانشپایه اول دبیرستان در شهر قم ضمیمه دبستان حكمت كرديد و در سال ۱۳۱۴ دانشپایه دوم و در سال ۱۳۱۵ دانشپایه سوم تشكيل شده و در سال ۱۳۱۷ - ۱۳۱۸ دانشپایه چهارم نیز تأسیس خواهد كرديد. در سال ۱۳۱۳ آقای حاج حسن رشديه كه در معارف ایران سوابق روشنی دارند در قم مدرسه ای بنام رشديه تأسیس نمود و پس از يكسال بواسطه عزیمت آقای رشديه بمشهد مقدس جزو دبستان ملی محمدیه كرديد و پس از يكسال كه آقای رشديه بقم مراجعت كردند از نو دبستان رشديه را دائر نمود و فعلاً با ماهی پانصد ریال اعانه معارف و شهریه محصلین اداره میشود . در سال ۱۳۱۳ خورشیدی مكتب خانه ای بنام اتحادیه لكن بطرز دبستان سید فتح الله برقی در قم تأسیس نمود و چون اجازه نامه رسمی نداشت و اداره معارف بادرخواست ایشان موافقت نمی نمود آقای سید علی اکبر برقی كه از دانشمندان این شهر میباشد بوسیله اداره معارف كسب اجازه افتتاح دبستان حیات از وزارت معارف نمود و در سال ۱۳۱۵ خورشیدی آقای سید علی اكبر برقی موفق باخذ امتیاز دانشپایه های دوره اول دبیرستان كرديد و اکنون دبیرستان ملی حیات مركب از شش پایه ابتدائی و سه دانشپایه متوسطه است كه با اعانه ماهی ۵۸۰ ریال از طرف وزارت معارف و ماهیانه محصلین اداره میگردد .

در سال ۱۳۱۳ خورشیدی آقای محمد فارابی كه تقریباً از سال ۱۳۰۵ مكتهبی بنام محمدیه و بطرز دبستان تأسیس و اداره مینمود باخذ امتیاز

دبستان شش کلاسه موفق گردید و در سال ۱۳۱۶ خورشیدی امتیاز دوره اول متوسطه را دریافت نمود و اکنون دبیرستان ملی محمدیه باشش پایه ابتدائی و دانشپایه اول متوسطه با اعانه معارفی ماهی ۳۲۰ ریال و ماهیانه محصلین اداره میشود. در آغاز سال تحصیلی ۱۳۱۳ یکباب دبستان دو کلاسی دولتی تحت مراقبت یکنفر مدیر و آموزگار در شهر قم از محل بودجه شهرداری تأسیس گردید و از اول سال تحصیلی ۱۳۱۶ دارای سه کلاس و سه نفر آموزگار گردید و نیز در سال تحصیلی ۱۳۱۳ و ۱۳۱۴ چهار باب دبستان دو کلاسی دولتی هر کدام تحت مراقبت یکنفر مدیر و آموزگار در قراء دلیجان و کمرک و اردهان و قنات قم دائر گردید و در سال بعد بدبستان اردهان و دلیجان يك کلاس دیگر اضافه گردید.

در سال ۱۳۱۳ دبستان بدر و دبستان دختران تأسیس گردید که فعلاً هر دو دارای شش کلاس ابتدائی میباشد.

در سال ۱۳۱۵ خورشیدی یکباب دبستان مختلط سه کلاسه در شهر بنام هدایت و يك دبستان دو کلاسه در محلات تحت مراقبت یکنفر مدیر و آموزگار تأسیس گردید.

در آغاز سال تحصیلی ۱۳۱۶ یکباب دبستان دو کلاسه در نخجیروان (از توابع محلات) که محل آن از محل درآمد اوقافی ساخته شده است و یکباب دبستان سه کلاسه بنام حکیم نظامی در شهر نوقم تأسیس گردید. بنا بر آنچه که مذکور گردید بنگاههای معارفی قم از سال ۱۳۱۳ بسطی بسزا یافته و اکنون که آغاز سال تحصیلی ۱۳۱۷ - ۱۳۱۸ است شهر قم دارای سه باب دبیرستان دولتی و ملی و هشت باب دبستان دولتی و ملی است بشرح ذیل:

دارای ۴ دانشپایه	۱ - دبیرستان دولتی حکمت
» ۳ »	۲ - » ملی حیات
» ۱ »	۳ - » » عمّدیّه
» ۶ »	۴ - دبستان دولتی حکمت
» ۶ »	۵ - » » بدر
» ۶ »	۶ - » » دختران
» ۳ »	۷ - » » حکیم نظامی
» ۳ »	۸ - » » هدایت
» ۳ »	۹ - » » ۱۷ دی
» ۶ »	۱۰ - » » ملی باقریه
» ۴ »	۱۱ - » » رشدیه

و حومه قم دارای سیزده باب دبستان است بشرح ذیل :

دارای ۴ پایه	۱ - دبستان شماره ۳ جاسب
» ۴ »	۲ - » » ۴ راهجرد
» ۴ »	۳ - » » ۵ »
» ۶ »	۴ - » » ۶ (۱۵ بهمن) محلات علیا
» ۵ »	۵ - » » ۷ محلات سفلی
» ۵ »	۶ - » » ۸ نراق
» ۵ »	۷ - » » ۹ خورمه
» ۴ »	۸ - » » ۱۰ دلیجان
» ۴ »	۹ - » » ۱۱ اردهان
» ۴ »	۱۰ - » » ۱۲ کهک
» ۲ »	۱۱ - » » ۱۳ قنوات

۱۲ - دبستان شماره ۱۴ نجیروان دارای ۲ پایه

۱۳ - " " غتلط علّات " ۲ "

آموزشگاههای اکابر

در سال ۱۳۱۵ خورشیدی بر حسب امر بندگان اعلیحضرت پهلوی آموزشگاههای اکابر در سر تا سر کشور تأسیس گردید و در همان سال در شهر قم و حومه نیز دوازده باب آموزشگاه اکابر تأسیس گردید و در سال ۱۳۱۶ سه باب دیگر بران افزوده گشت، بطوریکه در ارقام زیر ملاحظه میشود حوزه معارفی قم دارای پانزده باب آموزشگاه اکابر دولتی است بشرح زیر :

۱ - آموزشگاه اکابر دولتی شماره ۱	۱۷ دی قم دارای ۲ پایه
۲ - " " " " " ۲	هدایت " " ۲ "
۳ - " " " " " ۳	بدر " " ۲ "
۴ - " " " " " ۴	حکمت " " ۲ "
۵ - " " " " " ۵	قم " " ۲ "
۶ - " " " " " ۶	جاسب " " ۲ "
۷ - " " " " " ۷	دستجرد " " ۲ "
۸ - " " " " " ۸	راهجرد " " ۲ "
۹ - " " " " " ۹	علّات علیا " " ۲ "
۱۰ - " " " " " ۱۰	علّات سفلی " " ۲ "
۱۱ - " " " " " ۱۱	نراق " " ۲ "
۱۲ - " " " " " ۱۲	خورهه " " ۲ "
۱۳ - " " " " " ۱۳	دلیجان " " ۲ "
۱۴ - " " " " " ۱۴	قم " ۱ "
۱۵ - آموزشگاه شبانه ملی حکمت	" ۱ "

اداره معارف و رؤسای آن

اداره معارف قم چنانکه پیشتر بدان اشارت رفت در سال ۱۳۳۵ هجری قمری رسمیت بخود گرفته و از آن تاریخ تا سال ۱۳۰۲ خورشیدی ریاست اداره معارف قم در عهده آقای سید حسن رضائی بود و در سال ۱۳۰۳ ریاست اوقاف با آقای سید حسین برقی و آقای سید حسن رضائی فقط عهده دار ریاست اداره معارف بودند تا در سال ۱۳۰۴ اوقاف جزو معارف گردید و ریاست هر دو را آقای رضائی دارا بود و در سال ۱۳۰۶ آقای رضائی بطهران منتقل گردید و آقای سید مرتضی پیغمبرزاده بجای ایشان منصوب گشت و در سال ۱۳۰۷ آقای پیغمبرزاده بمرکز احضار و بجای ایشان آقای محسن قدر بر ریاست معارف قم مأمور شد و در مهرماه همان سال آقای قدر بمرکز احضار و آقای عبدالحسین امامی (آل اقا) بر ریاست معارف قم منصوب و در خرداد ماه ۱۳۰۹ بدرود زندگانی گفتند و در اول شهریور آقای غلامرضا معارفی بسمت ریاست معارف معرفی شد و پس از یکسال بجای ایشان آقای سید هادی روحانی معین و در آذرماه ۱۳۱۲ آقای مهدی کازرونی (صباح) بر ریاست معارف قم منصوب گردید و در ۱۸ مرداد ۱۳۱۳ آقای علی حبیبی مأمور معارف قم شدند و از اول دیماه ۱۳۱۴ تا کنون تصدی معارف و اوقاف بعهدۀ آقای اسدالله سرمدی آشتیانی میباشد.

موزه قم

چنانچه در فصل هشتم این کتاب مصرح است در سال ۱۳۱۴ خورشیدی بر حسب دستور وزارت معارف و اوقاف برای نگاهبانی اشیاء نفیس آستانه و بمنظور استفاده عامه در ضلع غربی صحن زنانۀ بنائی بنام موزه آستانه پرداخته گشت و از همان تاریخ آقای محمودراد

بسمت مدیریت موزه معرفی و منصوب گردید . در اول شهریور ماه ۱۳۱۵ آقای راد بشیر از منتقل و آقای محمد تقی سپهبدی بمدیریت موزه منصوب شدند، برای سایر تفصیل بفصل هشتم صفحه ۱۱۸ مراجعه شود .

ب - بنای دبیرستان

چون توسعه روز افزون تعلیمات و کثرت داوطلبان دوره متوسطه بنای دبیرستانی را که از هر حیث موافق روح عصر و مطابق شئون ملی باشد ایجاد مینمود ازین جهت برای این منظور بدستور وزارت معارف محلّ مناسبی در نظر گرفته شده و پس از ترسیم نقشه ساختمان بوسیله متخصصین فن و مهندسین اعزامی وزارتخانه در روز ۲۰ آبان ۱۳۱۴ مطابق ۱۵ شعبان ۱۳۵۴ مجلس جشن باشکوهی برپا و مراسم نصب اولین سنگ بنای مدرسه بعمل آمد بدو از ناحیه جناب وزیر معارف نطق جامعی ایراد سپس سنگ مزبور که قبلاً تهیه و بر آن عبارت [نخستین سنگ بنای دبیرستان قم در روزگار پادشاهی شاهنشاه پهلوی که زندگانش دراز باد نصب گردید آبانماه ۱۳۱۴ خورشیدی] نقش شده بود بوسیله جناب آقای رئیس الوزراء نصب گردید .

مجموع مساحت زمینی که برای دبیرستان اختصاص داده شده است هفتاد و پنجهزار متر مربع میباشد که از اینمقدار یکهزار و پانصد متر مربع زیر بنا واقع شده است .

بناه دبیرستان شامل شش دانشپایه بعرض ۶ و بطول ۷ متر و آزمایشگاه شیمی بطول ۱۲ و عرض ۶ متر و آزمایشگاه فیزیک بطول ۷ و عرض ۶ متر و تالار سخن رانی و سن بطول ۲۴ و عرض ۹ متر و اطاق های رئیس و دفتر و روشویی و عکاسی باضافه چندین ساختمانهای فرعی که از ساختمان اصلی مجزّی است . این بناها از هر جهت نظر بینندگان را

جلب میکنند زیرا از حیث استحکام نهایت جدیت و کوشش در پی برداری آن بکار رفته و بر روی پایه هائی که از آهن و سنگ و سمنت و آهک بالا برده اند قرار گرفته است و از حیث زیبائی و اسلوب بنا و خوبی مصالح مراقبت کامل بعمل آمده ، مصالحی که در این ساختمان بمصرف رسیده از قرار ذیل است :

۱ - آهک	۴۲۲۰۲۰	کیلو
۲ - آجر سفید و ابلق و نظامی	۱۰۰۲۳۰۹	دانه
۳ - قزاقی	۲۳۹۱۷۰	دانه
۴ - سنگ لاشه	۳۱۸۴۷۰۷	کیلو
۵ - ماسه	۱۵۰۵	متر مکعب
۶ - سیمان	۷۱۰۰۰	کیلو
۷ - کسچ	۴۴۱۸۱۴	کیلو
۸ - سنگ رکی	۵۰۷	متر
۹ - تیر آهن	۱۰۰۱۹۴	کیلو
۱۰ - تخته و تیر	۲۱۳۲۷	کیلو
۱۱ - سنگ پله	۱۴۵	متر
۱۲ - سنگ سر ستون	۵۱/۵	دانه
۱۳ - میخ مفتولی	۱۵۳	کیلو
۱۴ - پیچ و مهره	۱۹۷	دانه
۱۵ - کاه	۲۲۰۰۳	کیلو
۱۶ - الوار گردو	۵۳۳۷۰	کیلو
۱۷ - سنگ خاقانی و جدول	۸۴۵	متر
۱۸ - لولا	۱۰۵۰	دانه

مصالحی که نامبرده شد مصالح کلی بنا است و از تفصیل مصالح دیگر از قبیل آهن سفید برای شیروانی و ناودان و لوازم لوله کشی آب و میزهای آهنین و منبع آب و شیر و مایحتاج رنگ آمیزی و درخت و لوازم باغبانی و میخها و کلافهای آهنین و مفتول و غیره صرف نظر شد .
 عده کارگرانی که تا این تاریخ در ساختمان کار کرده اند :

۱ - بناء ۴۵۱۸ نفر

۲ - ناوه کش ۴۱۶۵ «

۳ - متفرقه از معمار و

سر عمله و باغبان و نقاش ۲۳۳۱ «

۴ - عمله ۲۶۴۸۱ «

۵ - سقا ۴۴۲ «

۶ - نجار ۲۸۲ «

۷ - شیشه بر ۲۰۵۷ «

۸ - آهنگر ۸۹ «

۹ - سنگتراش ۵۹ «

۱۰ - مقنی ۱۱۳ «

۱۱ - کاشی تراش ۱۳۱ «

جمع کل ۴۰۵۶۹ «

کارگران نامبرده کارگرانی هستند که روز مزد در این ساختمان مشغول کار بوده اند اما نجاران در و پنجره و سنگتراشان و لوله کشان و سیم کشان و آهن کوبان و غیرهم که بطور کثرت کار کرده اند داخل در ارقام بالا نیستند .

معمار مخصوص ساختمان استاد ابو القاسم معمار پور بوده که از
آغاز ساختمان تا خاتمه بنیان سرکار بوده و از عهده وظیفه بخوبی برآمده
است و آقایان قادی و کشاورزی و حسین عنایت نیز مأمورین اعزامی
وزارت معارف بوده اند که هر يك بنوبت خود در پیشرفت امر ساختمان
بامساعدتهای آقای سرمد رئیس معارف وقت جدیت و اهتمام نموده اند
و دبیرستان مزبور رسماً در تاریخ روز پانزدهم شعبان ۱۳۵۷ مطابق ۱۸
مهر ماه ۱۳۱۷ افتتاح خواهد گردید .

فهرست

اعلام - کتب و مؤلفات - اماکن

مندرجه در کتاب راهنمای قم

ابوالحسن علی ابن عبدالله ۳۴	آدم بن اسحق ۹۸
ابوالحسن موسی بن احمد ۱۷	آدم بن عبدالله ۲۲
ابوالحسن زید بن احمد ۳۲	آذر بیکدلی ۲۸
ابوالعبدین اشعری ۱۵، ۱۸	آقا ابراهیم امین السلطان ۳۸
ابوالفنائم قمی ۲۱، ۲۷	آقا مجید قمی ۶۵
ابوالفتح بن عمید ۲۱، ۲۶	آقا محمد شاه ۱۰
ابوالفضل اسعد ۲۷	آیه الله آقای حاج شیخ عبدالکریم ۱۳۹
ابوالفضل بن فضل الله ۶۵	ابوالحسن ۷۲
ابوالفضل محمد بن حسین ۲۶	اباعبدالله ۴۸
ابوالقاسم بن محمد حسن الجیلانی ۹۹	ابراهیم بن موسی بن جعفر ۱۳۱
ابوالقاسم جعفر بن محمد ۲۲، ۹۷	ابراهیم معتمد السلطنه ۱۰۳
آقای ابوالقاسم صاحبجمع ۱۴۲	ابایس ۷۱
ابوالمحارب ۲۵	ابن حوقل پ
ابوالمظفر ۵۶، ۶۲	ابن رشد ۵
ابوالمظفر بهادرخان شاه طهماسب ۱۳۴	ابن شاذان ۲۲
ابوالمعالی ۱۳۳	ابن عباس ۷۳
ابوجعفر محمد بن علی ۲۱	ابن عمید ۱۳، ۲۰، ۲۱، ۲۶
ابوجریر ۲۳	ابن فقیه همدانی ۸
ابوزید ۵۱، ۸۸	ابن قولویه ۲۰
ابوطالب الحسینی ۶۵	ابن مقله ۹۱
ابوعبدالله حسین بن علی ۲۲	ابوالحسن علی بن حسین ۲۱، ۹۶

محمد بن علی بن الحسین بن علی
 بن ابیطالب ۱۳۰
 احمد بن محمد بن خالد ۲۳
 احمد بن محمد عبدالله ۱۹
 احمد بن موسی ۱۸، ۲۰، ۳۲
 احمد بن ولید القمی ۲۴
 احمد شاه چراغ ۲۰
 احمد مشیر السلطنه ۱۰۲
 احمد نیریزی ۹۱
 احوص ۳
 استاد ابراهیم ۶۱
 استاد ابوالقاسم معمار پور ۱۵۲
 استاد جمال نقاش ۸۹
 استاد حسن معمار قمی ۳۸، ۶۲، ۷۷
 استاد سلطان قمی ۸۱
 استاد محمد ۵۷
 استاد محمد ابراهیم ۷۷
 استاد محمد باقر قمی ۶۸، ۷۷
 استاد محمد شیرازی ۷۷
 استاد محمود ۵۷
 استاد محمود معمار ۴۳
 استاد نعمت الله جوشقانی ۸۵، ۸۶، ۸۷
 استخری پ
 اسحق ۳
 اسحق علی بن صفی الماضی ۱۳۰
 آقای اسدالله سرمدی آشتیانی ۱۴۸
 اسدالله نظام الدوله ۱۰۴
 اسکندر ۱۲۱
 اسمعیل اصفهانی ۲۷
 اسمعیل بن ابی طالب قمی ۲۲
 اشراقی ۶۲، ۶۳
 اشرف افغان ۱۰۱
 اشعری ۳، ۶

ابو عبدالله محمد بن خالد برقی ۲۳
 ابو علی سینا ۱۰
 ابوعلی محمد بن احمد ۱۸، ۳۲
 ابو الفضل سلطان محمد ۱۹
 ابو محمد الیاس بن یوسف نظامی ۲۷
 ابو محمد جعفر بن احمد قمی ۲۲
 ابو مسلم محمد بن بحر اصفهانی ۱۹
 ابو موسی اشعری پ
 ابی ابراهیم موسی بن جعفر ۵۳
 ابی الحسن الثالث ۵۹
 ابی الحسن علی بن محمد ۷۴
 ابی الحسن علی بن موسی الرضا ۷۱، ۷۴
 ابی الحسین ۵۱
 ابی عبدالله ۷۰
 ابی عبدالله جعفر صادق ۴۹
 ابی القاسم علی بن محمد ۱۹
 ابی القاسم محمد ۵۶
 ابی خلف الاشعری القمی ۲۲
 اتابک ۷۴
 اتیر الدین اومانی ۲۷
 احمد ۷۰، ۹۰
 احمد اخوان ۱۳۸
 احمد الحسینی التبریزی ۹۱
 احمد بن اسحق ۱۵
 احمد بن اسمعیل ۵۱
 احمد الشعرانی ۱۹
 احمد بن عبدالعزیز ۱۸
 احمد بن عبدالله برقی ۲۳
 احمد بن علی بن جعفر ۱۹
 احمد بن عیسی ۲۳
 احمد بن قاسم ۱۲۹، ۱۳۰
 احمد بن قاسم بن احمد ۱۹
 احمد بن قاسم بن موسی بن جعفر بن -

امین السلطان ۹، ۳۸، ۶۲، ۶۸، ۶۹،

۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷۷، ۱۰۱

انس بن مالک ۷۲

اوستانی ۲۷

ب

باقر محمد ۵۸

باقر سعد السلطنه ۱۰۴

بتول فاطمه ۵۸

بر اوستانی ۲۱، ۲۲

برقی ۱

بر کیارق ۲۱، ۲۷

بر بهه ۲۰

بهادر خان ۵۶

آقای بینش پور خ

پ

پروانه ۷۱، ۷۳، ۷۷

پور ابراهیم ۷۲

پهلوی ۸۷، ۸۰

ت

تاج الملك ۲۶

تاورنیه ۳۵، ۳۶

تقی خان بروجردی ۸۴

تقی رکن الدوله ۱۰۳

تقی شاه سلیمان ۶۳

تقی محمد ۵۸

تولیت استانه ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۷

تولیت آستانه قم ۱۱۵، ۱۱۷

تهمورس ب

ث

ثعالبی ب ۲۶

ثعالبی ۵۸

ج

جبرئیل ۵۹، ۷۵، ۷۶

اشعری قمی ۷۹

اشعریین ۱، ۲، ۴، ۶

اعتماد الدوله ۳۵، ۴۴

اعلیحضرت پهلوی ۱۴۷

اعلیحضرت همایون شاهنشاهی ۱۱۸، ۸۰

اعلیحضرت همایون شاهنشاه بزرگ

ج

اعلیحضرت شاهنشاه پهلوی ۱۰۸، ۱۲۲

المعتر ب

الیاس بن یوسف ۲۷

آثم احمد ۲۰، ۱۸

امان الله ۱۰۴

امان الله شهاب ۱۱۶

ام اسحق ۳۲

ام القاسم ۳۲

ام حبیب ۳۲

ام سلمه ۲۰

ام کلثوم ۲۰

ام محمد دختر موسی ۳۲

امام باقر (ع) ۵۲، ۵۸

امام الحسن عسکری ۲۲، ۱۵، ۵۲

امام المهدی الهادی ۵۲

امامزاده اسمعیل ۸۹

امام زین العابدین ۵۲

امام علی الرضا ۵۲

امام علی النقی ۵۲

امام محمد تقی ۵۲

امام موسی ۵۲

امیر المومنین ۳۱، ۷۰

امیر تیمور ۱۶

امیر جلال الدین ۱۳۲

امیر نظام ۱۰۲

امین احمد رازی ب، ۱۷

جبل العاملی ۱۰۵

جرجی زیدان ۲۵

جعفر ۱۹

جعفر بن احمد بن علی قمی ۲۲

جعفر بن محمد الصادق ۷۱

جعفر بن موسی بن قولویه قمی ۹۷، ۲۲

جعفر صادق ۴۹

جمشید ۸۰

جمشید خان ۷۹

جناب آقای محمود جم ۱۳۹

جهانگیر ناظم الملك ۱۰۳

ح

حاج شیخ عبدالکریم حائری ۹۹، ۸۲، ۴۰

حاج علینقی کاشانی ۱۶

حاج غلامعلی ۷۷

حاج غیاث الدین ۹۱

حاج محمد ابراهیم قمی ۱۶

حاج محمد صادق اصفهانی ۴۳

حاج مولا محمد صادق ۱۱

حاج مهدی سلامت ۶۲، ۳۹

حاج میرزا حسن رشديه ۱۴۱، ۱۴۴

حاج میرزا حسین ۷۷، ۳۸

حاج میرزا حسین خان سپهسالار ۳۸

آقای حاج میرزا سید محمد فاطمی ۱۳۹

حارث بن احمد ۱۳۰

حارث بن احمد بن زین العابدین ۱۳۰

حجاج ۳

الحجة القائم مهدی ۵۸

حسن ۱۹، ۵۸

حسن بن علی بن ابی طالب ۵۳

حسن بن علی بن حسین عبدالملك قمی

ت

حسن بن محمد حسن ۳۰

حسن بن محمد بن حسن قمی ت

حسن قمی ۵۷

حسن مستوفی ۱۰۲

حسین ۵۸

حسین بن سهل ۲۰

حسین بن سهل بن الصفار قمی ۲۳

حسین بن علی بن آدم ۱۸، ۴۰، ۶۳

حسین بن موسی بن بابویه ۲۲

حسین علی بیك ۲۸

حسین عایخان قاجار ۹۳، ۹۴

حسین عایخان مافی ۳۹، ۴۶، ۹۵

حسین عنایت ۱۵۲

حضرت حجت ۱۳

حضرت جواد ۲۰، ۳۲

حضرت رضا ۱۱، ۲۳، ۳۱، ۹۷

حضرت عبدالعظیم ۲۰، ۱۰۵

حضرت عسکری ۱۷، ۲۳، ۹۶، ۹۷

حضرت صادق ۳۰، ۳۱

حضرت معصومه ۱۸، ۲۰، ۳۰، ۳۱

۳۲، ۴۷، ۷۰، ۷۹، ۱۰۵

۱۱۳، ۱۲۹

حکمت ح ۱۲، ۸۰

حکمت وزیر معارف ۱۱۹

حکیم کوچک ۱۱

حمدالله ب ، ت

حمدالله مستوفی ، ب

حمزه ۱

حمزة بن موسی کاظم ۲۰، ت

حمزة بن یسع عبدالله ۵

حمزة قمی ۱۹

حیرانی قمی ۲۸

حیدری شیرازی ۴۸

خ

خانف ۳۹

خادم ۵۴

خزرج بن مفید ۶۸

خسرو ب

خسرو طوس ۴۶

خطیب القمی ۶۵

خایفه علی بن هشام پ

خواجه جلال الدین ۱۳۳

خواجه صفی الدین ۱۳۲

خواجه عماد الدین محمود ۱۳۳

خواجه نصیر الدین طوسی ۲۰، ۱۰

۲۷، ۲۵

خیرالانام ۶۳

د

دانش ۴۵

داود بن علی قمی ۳۴

دختر موسی بن جعفر ۷۱

دکتر سالاری ۱۴۰

دکتر صمدی ۱۴۰

دکتر فرهمندی ۱۲۳

دکتر مدرسی ۳۴۰

ذ

ذانی قمی ۲۸

ذوالکفایتین ۲۶، ۲۱، ۳

ر

آقای راد ۱۴۹

رافعی شافعی ۲۴

رئیس الوزراء ج، ۱۲، ۱۳، ۱۱۹، ۱۱۷

۱۲۳، ۱۲۰

رئیس کل اوقاف ۱۱۷، ۱۱۵

رئیس مجالس ۱۲۳، ۱۲

رئیس معارف و اوقاف قم ۱۱۷، ۱۱۵

رجبعلی ۷۳

رجبعلی خادم مشهدی ۶۱

رجبعلی خراسانی ۷۷، ۷۰، ۶۹، ۶۸

رسول الله ۷۳، ۷۱، ۶۸، ۵۹، ۴۹

رسول خدا ۳۰

آقای رشديه ۱۴۳، ۱۴۱

رشید یاسمی ب، - ح

رضا ۵۵، ۵۴

آقای رضائی ۱۴۸

رضا الرضوی ۵۷

رضاشه ۷۷

رضاشاه ح

رضا علی ۵۸

رکن الدوله ۳۶، ۲۰، ۲۱، ۱۳

رکن الدین قمی ۲۷

روح القدس ۱۳

ربذک ب

ز

زبیر ۱۹

زکریا بن آدم ۹۷، ۲۲، ۲۰

زکریا بن ادريس ۲۳

زکریای رازی ۱۰

الزکی حسن ۵۸

زمخشری ۸۳، ۵۸

زندیه ۱۰

زهرا ۵۴، ۴۸، ۴۳

زید بن احمد بن بحر اصفهانی ۳۲

زید بن علی ۱۳۲

زین العابدین علی ۵۸، ۵۲

زین العابدین میر افخم همدانی ۱۰۴

زینب ۶۹، ۳۲، ۲۰، ۱۸

س

سام میرزا ۱۰۰

آقای سیهبدی خ

سیهسالار ۱۰۳

سید محمد باقر رضوی قمی ۲۴
سید محمد باقر متولی ج ، ۷۸، ۳۹ ،

۱۴۲

آقای سید محمود ۱۴۲

سید مرتضی پیغمبرزاده ۱۴۸

سید هادی روحانی ۱۴۸

سیفی ۹۰

ش

شاذان بن جبرئیل ۲۲

شاردن ۸

شاه اسمعیل ۳۵ ، ۳۶

شاه اسمعیل صفوی ۳۴

شاه بیکم ۳۳ ، ۳۴

شاه حجاز ۴۶

شاه سلطان حسین ۱۱ ، ۱۶ ، ۳۵ ، ۳۶ ،

۸۰ ، ۱۰۱

شاه سلطان حسین صفوی ۹۱

شاه سلیمان ۳۵ ، ۳۶ ، ۶۴ ، ۹۲ ، ۱۰۱

شاه سلیمان صفوی ۹۱ ، ۸۵

شاه صفی ۱۰۰ ، ۴۲

شاه صفی اول ۳۵ ، ۶۵۰

شاه صفی ثانی ۳۶

شاه طهماسب بهادر خان ۸۱

شاه طهماسب صفوی ۷ ، ۳۵ ، ۴۰ ،

۵۲ ، ۱۰۵

شاه عباس ۳۵ ، ۳۶ ، ۸۵

شاه عباس بزرگ ۱۰۰

شاه عباس ثانی ۳۹ ، ۴۸ ، ۶۴ ، ۱۰۰

شاهنشاه پهلوی ۱۰۱ ، ۷۸ ، ۸۵ ، ۱۴۹

شور قمی ۲۸

شرف الدین ۲۷

شعبان ۱۳

شمر ۸۴

شوریده شاعر ۳۹ ، ۴۶ ، ۴۷

سرجان ملک ۱۶
آقای سرمدی رئیس معارف خ ۱۵۲

سعد اشعری ۳۱ ، ۳۲

سعد بن ابراهیم القمی ۲۴

سعد بن سعد ۳۱

سعد بن عبدالله ۲۲

سعد بن هبة الله ۹۸

سعد بن مالک ۳

سلطان حسین باقرا ۲۸

سلطان حسین میرزا ۲۸

سلطان سنجر سلجوقی ۲۷

سلطان محمد شریف ۱۹

سلطان یعقوب ۲۸ ، ۷۷

سلیمان بن محمود ۹۰

آقای سلیمان محسنی ۱۴۲

سید الوزراء ۳۸ ، ۷۷

آقای سید جلال الدین طهرانی ت

آقای سید جواد خطیب ۱۴۱

آقای سید حسن رضائی ۱۴۲ ، ۱۴۸

سید حسین ۶۵

آقای سید حسین برقمی ۱۴۸

سید حسین لسانی ۱۱۵

سید حسین متولی باشی ۶۵ ، ۷۳

سید رکن الدین ۸۹

آقای سید عزیز الله رضائی ۱۴۲ ، ۱۴۳

سید علی ۲۹

آقای سید علی اکبر برقمی ح ،

خ ، ۱۴۴

سید غمخوار ۷۰

سید فتح الله برقمی ۱۴۴

سید صدر الدین ۲۴

سید مجد الدین حسینی ۲۳

شهاب الملك ٣٧، ٦٠

شهیدی قمی ٢٨

شیبانی ٧٦

شیخ شمس الدین اصفهانی ٢٥

شیخ صدوق ١٣، ٢٠، ٢٢، ٩٦

شیخ مفید ٩٧

ص

صاحب الزمان ٥٢، ٥٨، ٩٤

صاحب بن عباد ٢٢، ٢٦

صادق ٧٣

صبا ٦

صدر اعظم ٥٠

صدر اعظم نوری ١١

صدر کبیر خواجه بهاء الدین هبة الله قمی

١٣٤

صدوق ٢١، ٣١

صفوی ٣٣، ٣٤، ٤٢، ١٠٠

صفویه ٤٤، ٣٤، ٤٢، ٦٤، ٧٩، ٨٢، ٨٣، ١٠٥

صفی ٧٩، ٨٤

صفی ثانی ٦٤

صفی علی ١٣٣

صفی قلیخان ٣٦

صهباي قمی ٢٨

صوفیه ٩٨

ط

طهمورث ت

ظ

الظاهر ٢٦

ع

عباس ٦٤

عبدالرحمن بن محمد ٣

عبدالرحیم قائم مقام ترک ١٠٤

عبدالرزاق لاهیجی ٩٩

عبدالرزاق لاهیجی فیاض ٩٦

عبدالله خان ١١

عبدالله بن سعد اشعری قمی ٢٢

عبدالله بن کوشید ٥

عبدالحسین امامی (آل آقا) ١٤٨

عبدالحسین نیکپور ١٣٨

عبد الحمید ٢٠، ٣٦

عبد العلی ٤٣

عبدالصمد عزالدوله ١٠٣

عبدالکریم قمی ٢٦

عبدالمطلب ٥٠

عجم ١٢١

عرب ١٢١

عزالدوله ١٠٣

عزت الدوله ٢٩، ٤٧

علی ٦، ٤٩، ١٣٢، ١٣٣

علی بن ابراهیم ٧٧

علامه حلی ٢٣، ٢٥

علی ابن ابراهیم بن هاشم قمی ٢٢، ٩٧

علی ابن ابراهیم هاشم ٥٩

علی بن ابی العالی ابن علی صفی ١٣٣

علی بن اسحق ١٢٩

علی بن جعفر ٨٨، ٨٩، ١٢٩، ١٣٠، ١٣٤

علی ابن جعفر صادق ١٩، ٢٠

علی ابن الحسین ١٩

علی بن صاحب الاعظم ١٣٠

علی ابن ابی طالب ٢٢، ٧٢

علی اصغر اتابک ١٠١

علی اصغر بن ابراهیم ٦٩، ٧١

علی اصغر حکمت ١٠٩، ١٢٨

آقای علی اصغر مؤید ١٤٣

علی اکبر فیض ٧٣

علی الحسینی ٥٢

آقای علی حبیبی ١٤٨

قاضی سعید قمی ۲۵، ۱۱

قباد ب

قباد ساسانی ۱۳

آقای قدر ۱۴۸

قزاقوزلو ۱۰۴

قطب الدین سعد بن هبة الله الراوندي ۹۸

قمی ۲۸

ک

کاشی ساز خاک نگار ۸۱

کاظم ۱۰۲

کاظم موسی ۵۸

کامران میرزا ۱، ۳۷، ۶۰، ۱۰۱

کراجکی ۲۲

کرجی تهرانی ۱۳۱

کشاورزی ۱۵۲

کمال الدین ۲۷

کی ۸۰

کیکاکوس میرزا ۳۷، ۵۱

گ

گدار ج ۱۲۳

ل

لیلی ۲۸

م

ماجیلویه ۲۳

مامون پ ۶۸

مجدالدین الحسینی القمی ۲۴

مجدالملك براوستانی ۲۱، ۲۷

مجنون ۲۸

محققم کاشانی ۴۸

محدث نوری ۱۸

محرم ۵۵

آقای محسن قدر ۱۴۸

محمد ۴۹، ۵۰، ۵۸، ۶۰، ۱۳۲

علی خان ۳۶

علی قیصریه ۱۳۸

علی کوکی ۳۲

علی مرتضی ۵۲

علینقی میرزا ۷

علینقی بهاء الملك ۱۰۴

عماد بیک ۳۲

غ

آقای غلامرضا معارفی ۱۴۸

ف

فارابی ۱۰

فاطمه ۳۰، ۳۱، ۴۳، ۴۶، ۵۲

۵۴، ۵۸، ۶۸، ۷۱، ۹۱

فاطمه بنت موسی بن جعفر ۵۹

آقای فاطمی ۱۳۹

فاطمیین ۷۱

فاطمیه ۱۱۰

فتح الله شیبانی کاشانی ۷۷

فتحعلی شاه ۳۷

فتحعلی شاه قاجار ۱۰۱

فتحعلی خان صبا ۴۳، ۵۵، ۵۹، ۱۳۰

فخر الملوک ۹۰

فخرالدین احمد ۲۶

فرخ امین الدوله ۱۰۲

فردوسی پ

فیاض ۹۶، ۹۸

فیض ۹۸

ق

قائم مقام ۳۸

قائم مقام ترک ۱۰۴

قائم مقام فراہانی ۷۷

قاجار ۱۰۰، ۱۰۱

آقای قادیسی ۱۵۲

محمد ابراهيم ٤٦ ، ٤٧
 محمد ابراهيم امين السلطان ١٠١
 محمد اقبال الدوله ١٠٤
 محمد الحسينى ٤٣
 محمد باقر الحسينى ١٠٩
 محمد بن ابوالقاسم ٢٣
 محمد بن ابى طاهر ٨٨ ، ٥١
 محمد بن احمد ٢٤
 محمد بن احمد بن على قمى ٢٢
 محمد بن احمد بن محبوب ٢٣
 محمد بن اسحق ٢٤
 محمد بن بحر اصفهاني ١٩
 محمد بن حسن صفاد قمى ١٧ ، ٢٣
 محمد بن خالد برقى ١٧
 محمد بن على بن الحسن ٥٣ ، ٢١
 محمد بن على الرضا ١٨ ، ١٧
 محمد بن محمد جهرودى طوسى ٢٥
 محمد بن مفيد قمى ٢٥
 محمد بن موسى الكاظم ١٩ ، ٢٠ ، ٨٩
 محمد بن موسى جعفر ١٣١
 محمد بن موسى متوكل ٥٩
 محمد تقى ٢٨ ، ٤٦ ، ٤٧
 آقاى محمد تقى سيهبدى ١٤٩
 محمد حسن ١٥
 محمد حسن حاجب الدوله ١٠٢
 محمد حسين بزدى ١٣٨
 محمد خاتم النبيين ٥٩
 محمد رحيم خان ١٠٢
 محمد رسول الله ٥٠
 محمد رضا امامى ٨٤ ، ٨٣ ، ٦٤
 محمد رضا شريف ١٥

محمد شاه ثانى ١٠٣
 محمد شاه قاجار ١٠١
 محمد شعرانى ١٩
 محمد صاحب الزمان ٥٢
 محمد طاهر بن حسين قمى ٢٤
 محمد على ابوشجاع ١٣٠
 محمد على نصرتيان ١٣٨
 آقاى محمد فارامى ١٤٤
 محمد مصطفى ٥٢
 محمد معمار قمى ٥٧
 آقاى محمود راد ١٤٩
 مرتضى على ٥٨
 مرتضى قليخان ٣٦
 مزاحم بن على اشعري ١٨
 المستنصر ٢٦
 مستوفى ت
 مستوفى ديوان ١٠٢
 مسيو سيرو ١٢٣
 مشاق ٢٨
 مشكوه الملك ٦٦
 مشهدى رجبعللى ٧٤
 مشير السلطنه ١٠٢
 آقاى مصباح ج
 مصباح معاون توليت ١٢٣
 مصطفى ٤٣ ، ٥٨
 مظفر الدين احمد بن اسمعيل ٨٨ ، ٣٤
 مظفر الدين احمد ٥١
 مظفر الدين احمد بن اسمعيل ٨٨ ، ٣٤
 مظفر الدين شاه ١٠١ ، ١٠٢ ، ١٠٣
 معاون ديوان ٤٣
 معصومه ٤٣ ، ٤٦

مغول ۱۲۱

ملاعلی اصغر ۱۴۱

ملاعلی قوشچی ۳۵

ملك الموت ۵۸

ملك شاه ساجوقی ۲۷، ۲۱

ملك منصور شعاع الدوله ۱۰۳

منتخب الدين ۲۴

منوجهر خان ۱۳۰

منوجهر معتمد ۱۰۳

موسى ۷۸، ۵۴، ۴۸

موسى بن بابويه قمى ۲۱

موسى بن بقا پ

موسى بن جعفر ۵۹، ۵۵، ۴۳، ۳۱

۱۳۱، ۶۹

موسى بن خزر ج اشعري ۳۱، ۳۰،

۶۳، ۳۲

موسى بن محمد ۱۹، ۱۸

موسى كاظم ۴۰

موسى مبرق ۳۲، ۳۰، ۲۹، ۲۰، ۱۸

۱۳۳

مولى خليل قزوینى ۹۸

مولى عبدالرزاق لاهیجی ۹۹، ۹۶، ۳۹، ۲۵

مؤيد الدوله دیلمی ۲۶، ۲۰

مؤيد الدين قمى ۳۰

مؤيد الدين محمد ۲۶

مهدى ۷۲

مهدى اعتضاد الدوله ۱۰۳

آقاى مهدى خطیب خ

آقاى مهدى كازرونى (صباح) ۱۴۸

ميرزا آقا ۷۷

ميرزا آقا تبریزی ۷۴، ۷۱، ۷۰

ميرزا بابا ۶

ميرزا تقى ۸۴

ميرزا تقى اعتماد الدوله ۸۳

ميرزا جيب الله ۱۰۵

ميرزا سيد جيب جد حاج سيد محمد باقر

متولى ۱۰۵

ميرزا سيد حسين خانم المجتهد بن ۱۰۵

ميرزا سيد هدايت ۱۰۵

ميرزا شفيق ۲۷

ميرزا صادق خان ۷۳، ۷۱

ميرزا صادق خان يروانه ۷۷

ميرزا عبدالمولى ۷۷

ميرزا على ۶۵

ميرزا على اصغر خان اتابك ۵۰، ۳۸،

۷۷، ۶۱

ميرزا على اكبر الفيض ۷۳، ۱۱

ميرزا على مهر ۷۳

ميرزا فتح الله كاشانى ۷۴

ميرزا محمود ۴۷، ۴۶

ميرزا نصر الله فراهانى ۳۹

ميمونه ۷۲

ن

الناصر ۲۶

ناصر الدين شاه ۱۰۴، ۱۰۲، ۱۰۱، ۲۶

ناطق ۴۳

نبى ۷۲

نظامى كنجوى قمى ۲۱، ۳

نظام السلطنه ۹۵، ۶۱، ۴۶، ۳۹

نظام الملك ۲۷

نعيم ۳

النقى على ۵۸

نقی رکن الدوله ۱۰۳

نقی سلطانی قمی ۸۲

نور اصفهانی ۵۷

و

وحیدی قمی ۲۸

وزیر اعظم ۸۱

وزیر داخله ج ، ۱۲ ، ۱۱۹

وزیر معارف ج ، ۱۲ ، ۱۴ ، ۱۱۹ ،

۱۴۰ ، ۱۲۳

وزیر معارف و اوقاف ۱۰۹ ، ۱۲۸ ، ۱۲۴

وفا ۴۷ ، ۴۷

ولی الحسینی ۵۶ ، ۵۷

ه

هارون الرشید ۵

هاشم امین الدوله ۱۰۴

هربرت ۱۶

هلاکو ۲۵ ، ۲۷

آقای همایون سیاح ۱۴۳

ی

یاقوت ت ، ۹۱

یحیی بن عمران پ

یزدان یابدار ۳

یزدان فارار ۳

یزید ۸۴

فهرست اسامی کتب مندرجه در کتاب راهنمای قم

ت

- تاریخ سرجان ملکم ۸
تاریخ شهر و حوادث ۹۷
التبصره من الحیره ۹۷
تحریر الکلام ۲۵
تحفة المؤلف ناظم ۲۲
ترجمه تاریخ قم ۳، ۴، ۵، ۶، ۷،
۲۰، ۳۰، ۳۲
التفسیر ۲۱، ۲۳، ۹۷
التفاسیر ۹۸
تفسیر القرآن ۲۴، ۹۷
تقدیر الدرجات ۲۴
التنزیل ۴۳
تنقیح المقال ۲۲، ۳۷
التوحید ۲۱، ۲۲، ۹۷
التوحید والشرك ۹۷
تهافت الفلاسفه ۹۸
ث
نواب الاعمال ۳۱
ج
الجامع ۲۳، ۲۴
جامع اشتات ۹۹

الف

- آتشکده آذر ۲۸
آثار الشیعه ۳۶
آداب اللغة ۲۵
آئین نامه ۱۱۰
اربعمین در فضائل امیرالمؤمنین ۹۸
اساستنامه ۱۱۰
الاخوان ۹۷
الاعلاق النفیسه ۵
الاملاء ۹۷
الامامه ۲۱، ۹۷
الانساب ۲۴
الایجاز ۹۸

ب

- البحر ۹۸
البلدان ۱، ۲۳
بدر مشعشع ۱۸
برهان قاطع ۱
بصائر الدرجات ۱۷، ۲۳، ۹۶
بهار ۶۹، ۶۸
بهجة الدارین ۹۸

جداول الحكم ۲۳
جغرافياى كيهان ۱۰
جمال الصالحين ۹۹

ح

حجة الاسلام فى الفقه والاصول ۹۸
الحقايق ۲۳

حقيقت نامه ۱۰۳

حكمة العارفين ۹۸

حل العقود فى شرح الجعل والعقود ۹۸

خ

خسرو كواذان وزيد كى ب

خلاصه التفاسير ۲۳

خلاصه الرجال ۹۸

د

دردالاصول ۱۰۰

ذ

الذخاير ۲۴

ر

الرد على واقفيه ۲۲

روح وريحان ۲۳

روزنامه ايران ۷

روضات الجنات ۲۲ ، ۲۴ ، ۴۰

ز

زاد المسافر ۲۲

ازبرجد ۲۳

الزمرد ۲۲

زينت المجالس ۸

س

سفرنامه قم ۶ ، ۷

السماء والعالم ۶۸

ش

شاهنامه پ

الشرايع ۹۷

شرح تجريد الكلام ۹۶

شرح وافيه ۲۴

شمع اليقين ۹۹

شوارق الالهام ۹۶

الشهادات ۹۷

ص

الصلوة ۱۰۰

ض

ضياء الشهاب

الضياء فى الامامة ۲۳

ط

الطب ۲۳ ، ۹۷

طبقات الرجال ۲۳

ع

العلل ۲۴

عيون اخبار الرضا ۳۱ ، ۵۱

غ

غريب الاحكام ۹۸

غرر فى اخبار ملوك الفرس ب

غنائم در ابواب عبادات ۹۹

ف

فرحه القرى ۱۱

فقه القرآن ۹۸

الفوائد الدينية فى الرد على الحكماء

والصوفيه ۹۸

فهرست ابن النديم ۲۳ ، ۲۴

فهرست شيخ ۲۱ ، ۲۴

ق

قرب الاسناد ۹۷

قصص الانبياء ۹۸

قضا و آداب و احكام ٩٧

قوانين الاصول ٩٩

ك

كامل الزياره ٩٧

كشف ٨٣، ٥٨

كشف البيان ٥٨

كشف العيان ٨٣

ح

كوهر مراد ٩٦

ل

لسان المعجم ٢

م

مجالس المومنين ٢٥

مختصر كتاب البلدان ١

مرآت البلدان ١٥

مرآت العقول ١٠٢

المسلسلات ٢٢

المسالك والممالك ٥

مستدرك الوسائل ١٩

المستقصى ٩٨

المشارب ٢٣

معتبر محقق ١٠٢

معجم البلدان ٣

المعراج ٩٧

المغنى ٩٨، ٧

المغازى ٩٨

المناقب الفاخره ٧٣

منهاج البلاغه فى شرح نهج البلاغه ٩٨

المنتخبات ٢٣

من لا يحضره الفقيه ٢١

ن

نامه دانشوران ٢٣، ٢١

نجم التاقب ١٥

نقته المصدور ٩٨

نهاية الارب ٨

و

وصيت نامه ١٠٣

فهرست اماکن کتاب راهنمای قم

امامزاده ابراهیم ۱۳۱، ۱۳۴	الف
امامزاده جعفر ۱۳۱	آستانه حضرت معصومه ۹۰، ۹۶، ۱۰۸، ۱۲۲
• خاک فرج ۱۳۱	آستانه زید بن علی ۱۳۳
اندلس ۸	آشتیان ۶
انگلستان ۱۱۹	آلمان ۱۳۸
اهواز ۱۲۳	ایرشتجان ۳
ایستگاه قم ۱۳۵	ایرقو ۱۲۱
ایستگاه راه آهن قم ۱۳۵	اداره کل اوقاف ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۲۵
ایران ۸۰، ۹۹، ۱۰۷، ۱۲۱	۱۲۷، ۱۲۸
ایوان آئینه ۶۸۰، ۶۸۱، ۱۰۲، ۱۰۴	اداره کل عتیقات ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۲۸
ب	اراضی باچک ۱۱۴
بابلان ۳۰	اراضی زاویه ۱۱۴
باچک ۱۳۶	اراضی طیشقران ۱۱۴
بارگاه علی بن جعفر ۱۲۹	اراضی مراد آباد ۱۱۴
بازار سلامگاه ۱۳۶	اراضی مزدجان ۱۳۱
باغ ریک ۷	اردبیل ۱۲۲
باغ سبز ۱۳۲	اردستان ۱۲۱
باغ معصوم آباد ۱۱۴	اردهان ۱۴۵
باغ ملی ۹۷	اروپا ۱۰۳، ۱۲۲
برهان آباد ۱۱۴	اصفهان ب، ت، ۱، ۵، ۶
بروجرد ۸۴، ۱۱۴	۱۴، ۸۰، ۱۰۱، ۱۰۵، ۱۰۳
بقاع سلاطین صفویه ۱۱۵	۱۲۱، ۱۲۲
	البرز ۷۶

بقعه انا بک ۱۰۳

بقعه امین الدوله ۱۰۴

بقعه حاجب الدوله ۱۰۲

بقعه جنب مسجد بالای سر ۱۰۲

بقعه زکریا بن آدم ۹۹

بقعه شاه سلیمان ۱۰۱

بقعه طرف شمالی ۱۰۴

بقعه عین الملک ۱۰۴

بقعه قائم مقام ترک ۱۰۴

بقعه محمد شاه ۱۰۳

بهشت ب

بیمارستان فاطمی ۱۲۴، ۱۳۹، ۱۴۰

بیمارستان سهامی ۱۴۰

پ

پاریس ۱۰۴

بازار کاد ۱۲۱

یل نورا اصفهان ۶

ت

تا ۲۷

تبریز ۱۰۳، ۱۰۴

تبرته ۱۱۴

تجربش ۱۰۱

تخت جمشید ۱۲۱

تفرش ۲۷

تهران ج

ج

جاسب ۱۴۳

جامع اردستان ۱۲۱

جربادقان ت

جهرود ۲۵

چ

چرخستانک و دره شیراز ۱۱۴

چهل حصار ۱

چهل دختران ۲۰، ۱۳۴

چهل ستون ۱۲۱

چین ۹۰

ح

حرم مطهر ۱۰۰، ۱۰۴

حمام خواجه ۱۱۵

حمام غیاثیه ۱۱۵

حوض سلطان ۶

حومه قم ۱۴۶

خ

خاک فرج ۱۳۰

خانه جبریلی ۳۹

خراسان ۱۰۲

خسرو آباد دامغان ۱۰۰

خاج ۷۵

خالجستان ۹

خمسه ۱۱۴

خوره ۱۴۳

خوزستان ج، ۱۰۳

خیابان ارم ۴۲، ۶۷، ۶۹، ۱۳۷

خیابان طهران ۱۳۷

خیابان موزه ۶۸، ۸۰

د

دارالحفاظ ۵۶

دارالسیاده ۶۶، ۹۹، ۶۲، ۶۴، ۳۹

دارالشفاء ۴۰، ۸۲، ۸۳

دامغان ۱۰۰

دبیرستان دولتی حکمت ۱۲

دبیرستان ملی حیات ۱۲

دستجرد ۱۴۳

دروازه کاشان ۱۳۲، ۱۳۴

دوازده فلسفه ۸

دلیجان ۱۴۵

ر

راهجرد ۱۴۳

رواق شرقی ۱۰۳

رودانار ۶

رودکل افشان ۶

ری ب، ت، ۴، ۸، ۲۰، ۷۶

ز

زنجان ۱۰۴، ۱۱۴

س

ساوه ت، ۵، ۱۱۴، ۱۰۳، ۱۳۲

سراج ۶

سرای بناها ۱۳۷

سعد آباد ۴

سلطان آباد ۱۳۷

سلطان آباد عراق ۹۹

سپتیه ۳۲، ۶۸

ش

شوشتر ۸

شهرنو قم ۱۴۵

شیخان ۹۷، ۹۹، ۱۰۰

شیراز ۱۰۳، ۱۲۲

شیروبرجون ۱۱۴

ص

صحن جدید ۶۷، ۱۰۲، ۱۰۴

صحن زنانه ۴۲، ۸۰، ۱۰۰، ۱۱۹

۱۴۸

صحن عتیق ۶۶، ۶۷، ۱۰۱، ۱۰۲

۱۰۳، ۱۰۴

صحن قدیم ۶۷، ۱۰۲، ۱۰۴

صفوان ۷۲

صوفیه ۷۵

صین ۸

ط

طاق بستان ۱۲۱، ۱۱۲

طبرستان ۱۰۳

طوس نو ۲۵

طوس نوژ ۲۵

طهران ۱۰۱، ۱۴۱

طیسوح ۲۵

ع

عراق ت، ۱۱۴

عریض ۱۹

علی آباد ۹

ف

فارس ۸، ۱۰۳، ۱۰۴

فرانسه ۱۱۹

فرايه ۳

فردو ۱۱۴

ق

قبر ابو عبدالله محمد بن خالد برقی ۹۶

قبر قاضی سعید قمی ۹۶

قبر محمد حسن صفار قمی ۹۶

قریه المجوس پ

قزدان ۴

قزوین ۸، ۱۰۳، ۱۰۴

قسطنطنین ۷۵

قلدوز ۱۱۴

قم ب، پ، ت، ث، ح، خ، ، ۸۰،

۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۰۶،

۱۱۴، ۱۲۳، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۲۴،

۱۲۹، ۱۲۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸،

۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۵،

قنات چهار دانگه ۱۱۴

قنات والیجرد ۱۱۴

قنات زالون آباد ۱۱۴

قنات شریف آباد ۱۱۴

قنات علی آباد سراجہ ۱۱۴

قنات ناصر ۶۵

قنات قم ۱۴۵

قہستان قم ۱۱۴

ک

کارخانه ریسایف ۱۳۷

کاشان ت ، ، ۵، ۱۸، ۸۹، ۱۰۳،

کاظمین ۲۵

کربلا ۲۷، ۹۹

کرمان ۱۰۴، ۱۱۴

کشیکخانه ۱۱۱

کعبه ۷۲، ۷۷

کفشخانه ۱۱۵

کفش کن جنوبی ایوان آئینه ۱۰۴

کمره ۶

کمندان ت ، ، ۲، ۴، ۶، ۱۵،

کمیدان ت

کوفه ۴، ۱۸، ۳۱، ۷۰،

کوفه صغیر ۲۱، ۷۲

کوه زرد بختیاری ۵

کوه مسگران ۹

کھک ۱۴۵

گ

گاراژ میرزا ابوالقاسمی ۱۱۴

گازران ۸۴

گلیایکان ت ، ۵

گنبد احمد بن قاسم ۱۲۹

گنبد حارث بن احمد زین العابدین ۱۲۰

گنبد علی بن جعفر ۱۲۹

گنبد موسی مبرقع ۱۳۳

گنبد مطهر حضرت معصومه ۱۲۹

گنجہ ۱۳، ۲۷

ل

لرستان ۱۳

لعل بار ۶

لعل رود ۶

لکان ۱۱۴

لندن ۱۲۳

لنگرود ۶

م

ماچین ۷۵

مالون آباد ۱۹۰۴

مبارک آباد ۱۱۴

محلات ۶، ۹، ۱۴۵،

محلات سفلی ۱۴۳

محلات علیا ۱۴۳

مدرس حاج شیخ عبدالکریم ۶۲

مدرسه اتحادیه قدسیه ۱۴۳

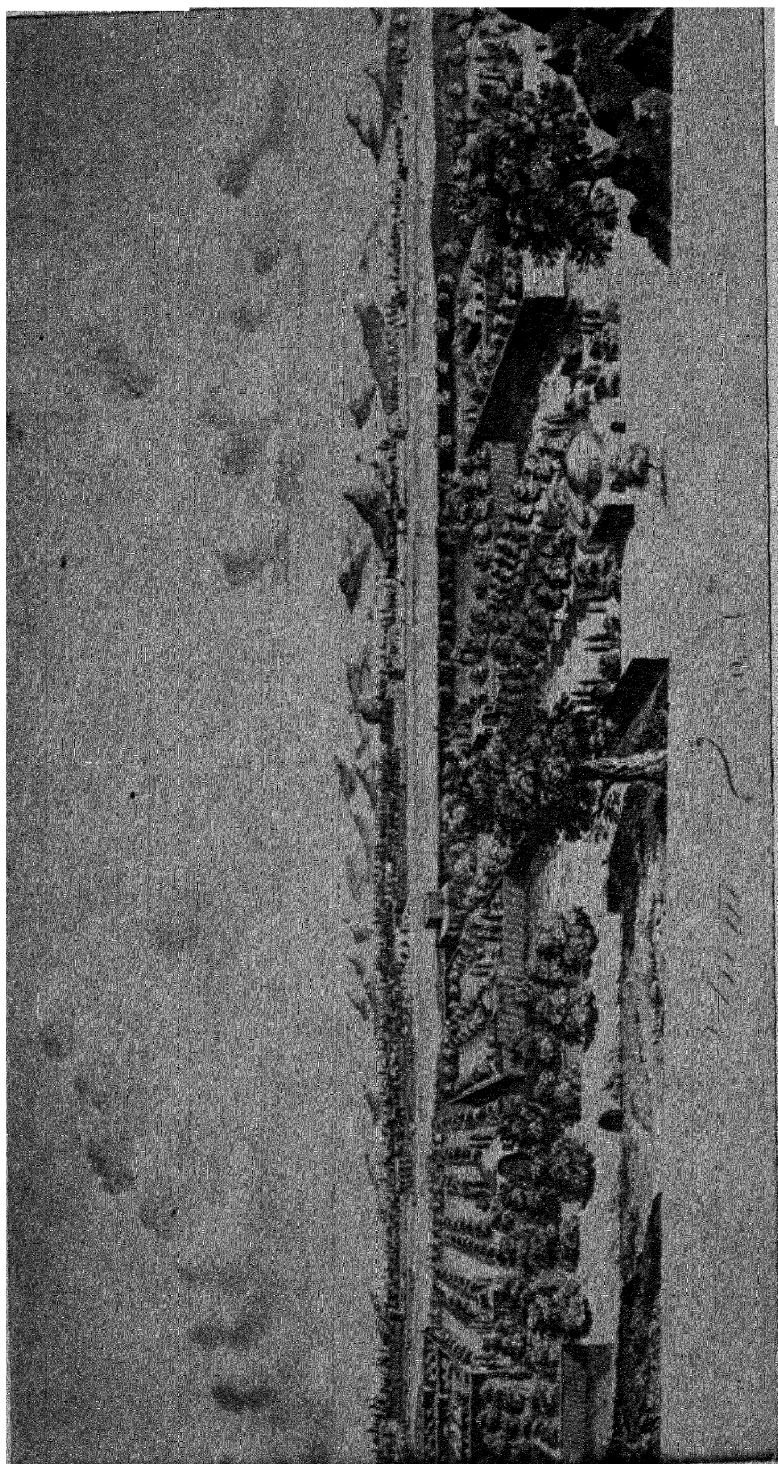
مدرسه احمدیه ۱۴۲، ۱۴۳،

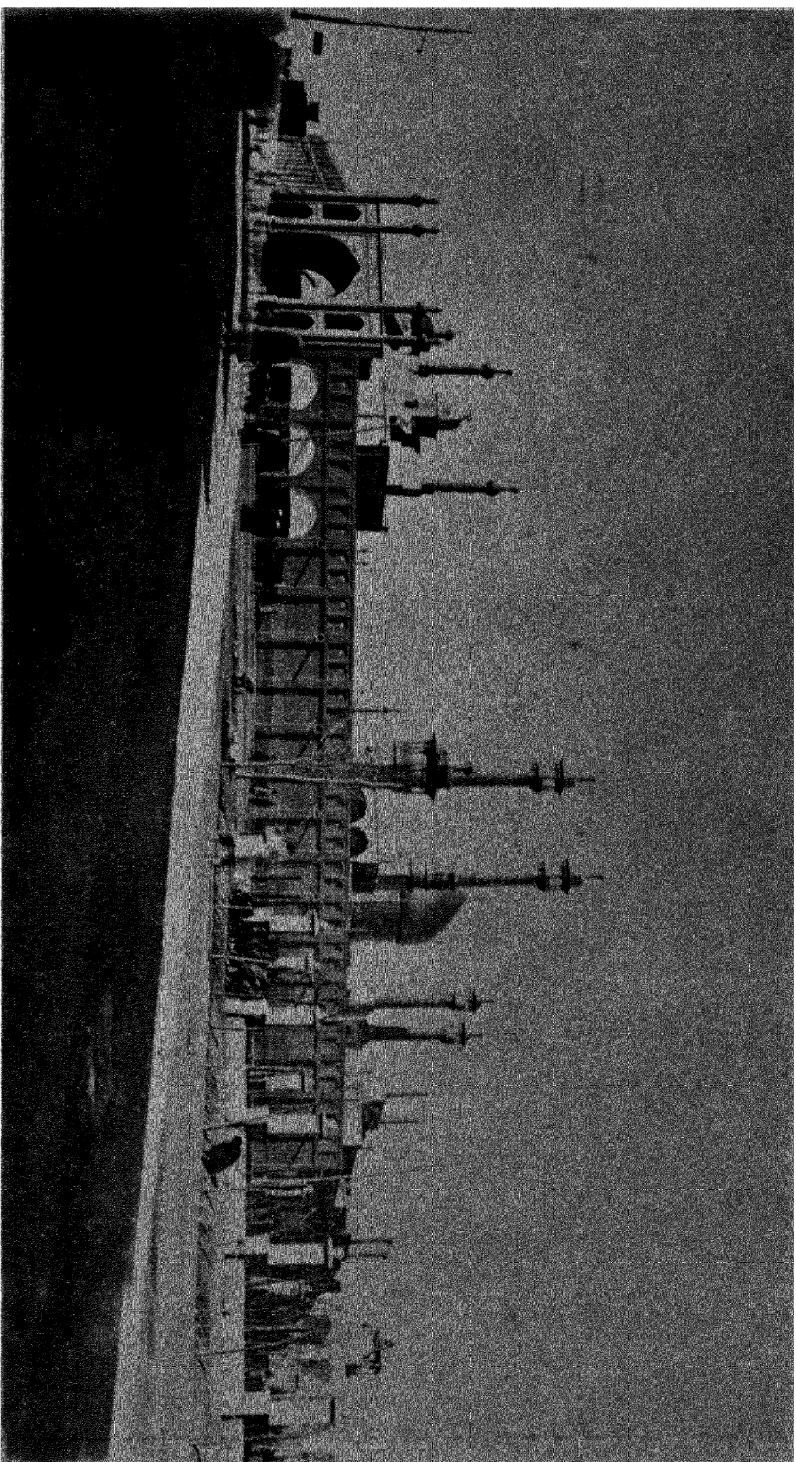
مدرسه باقریه ۱۴۲

مدرسه چهار باغ اصفهان ۱۲۲

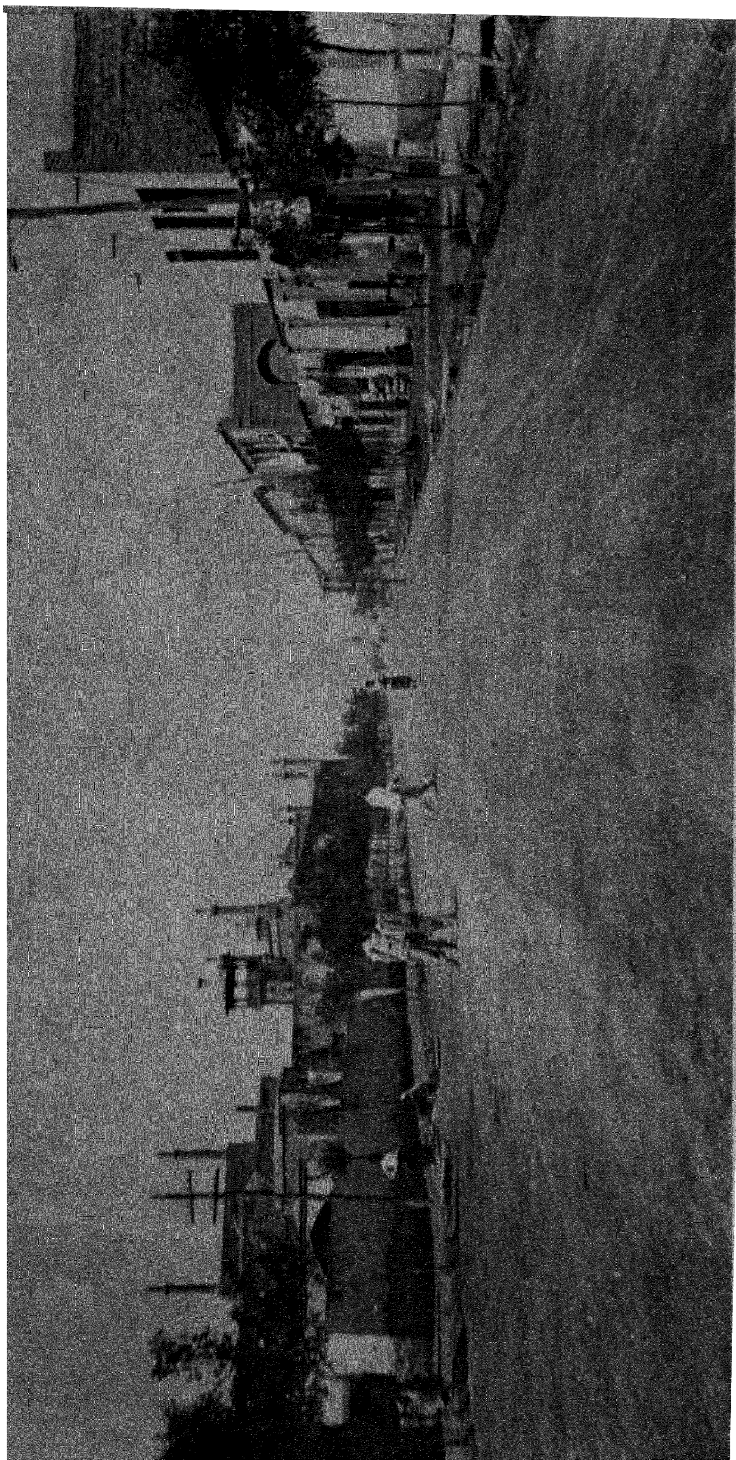
مشهد ج ، ۱۴۴	مدرسه خیریه ۱۴۲
معصوم آباد ۱۱۵	مدرسه رشديه ۱۴۴
مقابر سلاطین صفویه ۱۱۳، ۱۱۶	مدرسه رضویه ۱۰، ۱۴۱
مقبره شاه سلیمان صفوی ۶۲	مدرسه فاطمیه ۱۴۱
مقبره شاه صفی ۷۹	مدرسه فیضیه ۳۵، ۳۹، ۶۶
مقبره شاه عباس ۸۵	مدرسه ۱۰۱
مقبره شاه عباس ثانی ۷۸	مدرسه لکها ۱۰
مقبره شیخ صفی ۱۵، ۱۳۱، ۱۲۲	مدرسه محمد شاه ۶۶
مقبره فتحعلی شاه ۶۶	مدرسه محمودیه ۱۴۲
مقبره محمد شاه ۶۶	مدرسه معصومیه ۱۴۱
مقبره مستوفی الممالک ۶۶	مدرسه و مسجد مشیر السلطنه ۱۰۲
مقبره مهد علیا ۶۶	مدینه ۳۱، ۷۰، ۷۲، ۷۳
مکتب محمدیه ۱۴۴	مرو ۳۱
مکه ۲۰، ۷۰، ۷۲	مرقد حضرت معصومه ث ، ۸۸
ممخان ۳، ۴	مریضخانه آستانه ۸۲
منظره ۹	مریضخانه فاطمی ۱۳۹
موزه آستانه ۸۰، ۸۱، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۴۸	مزدجان ۴
موزه آستانه مقدسه معصومه ۸۰	مزرعه زیدان و اراضی باغچه ۱۱۴
موزه اسکندریه ۱۱۹	مزرعه قهیان و اراضی باغچه ۱۱۴
موزه ایران ۱۲۱	مساجد اطراف حرم مطهر ۱۱۳
موزه قم ج ، ۱۲۰، ۱۲۸	مسجد امام حسن ۱۴، ۱۵۰
ن	مسجد بالای سر ۶۶، ۱۰۱
نراق ۱۴۳	مسجد الحرام ۲۳
نخجیر دان ۱۴۵	مسجد جامع ۱۴، ۱۵، ۱۲۱
نهاوند ۸	مسجد جمعه ۱۳۴
و	مسجد شاه ۱۲۱، ۱۲۲
وادی عتیق ۶	مسجد شیخ لطف الله ۱۲۱، ۱۲۲
ه	مسجد کبود ۱۲۱
همدان ت ، ۱۱۵	مسجد گوهر شاد ۱۲
	مسجد نظنز ۱۲۱
	مسئله ۶

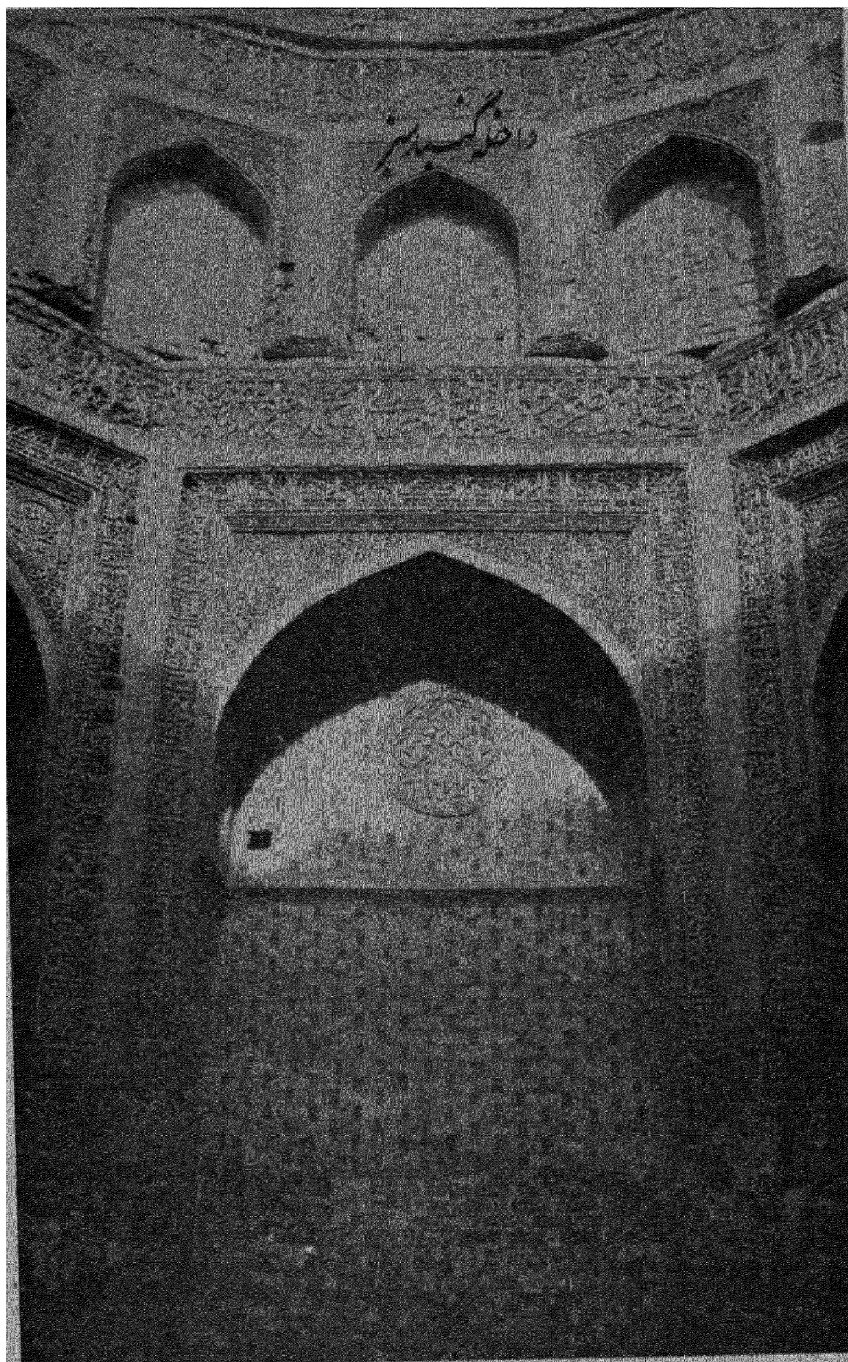
۱- دور نمای شهر قم که یکی از سیاحان اروپائی برداشته و در موقی بوده است که گنبد حرم کاشی داشته

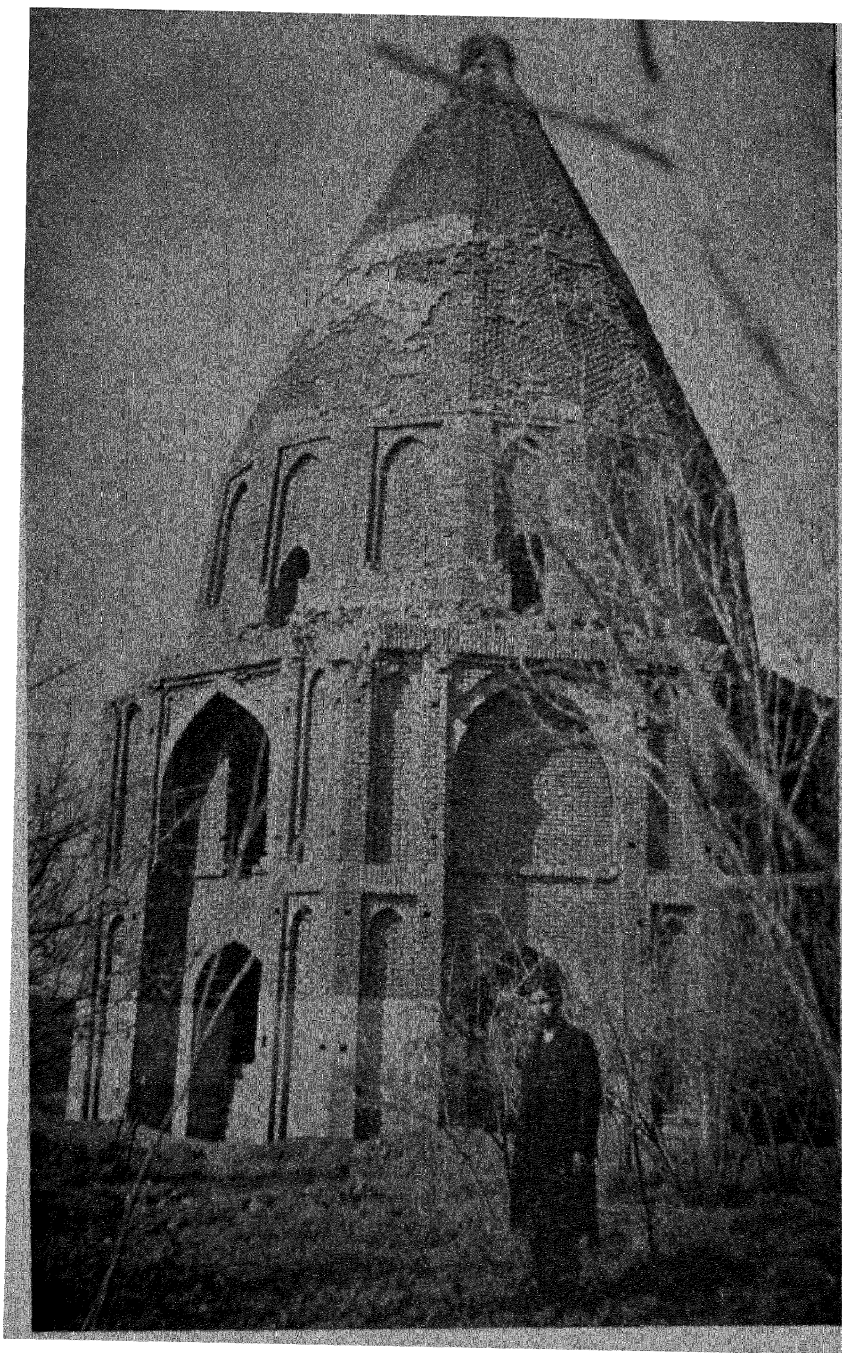

۲ - دور نمای آستانه

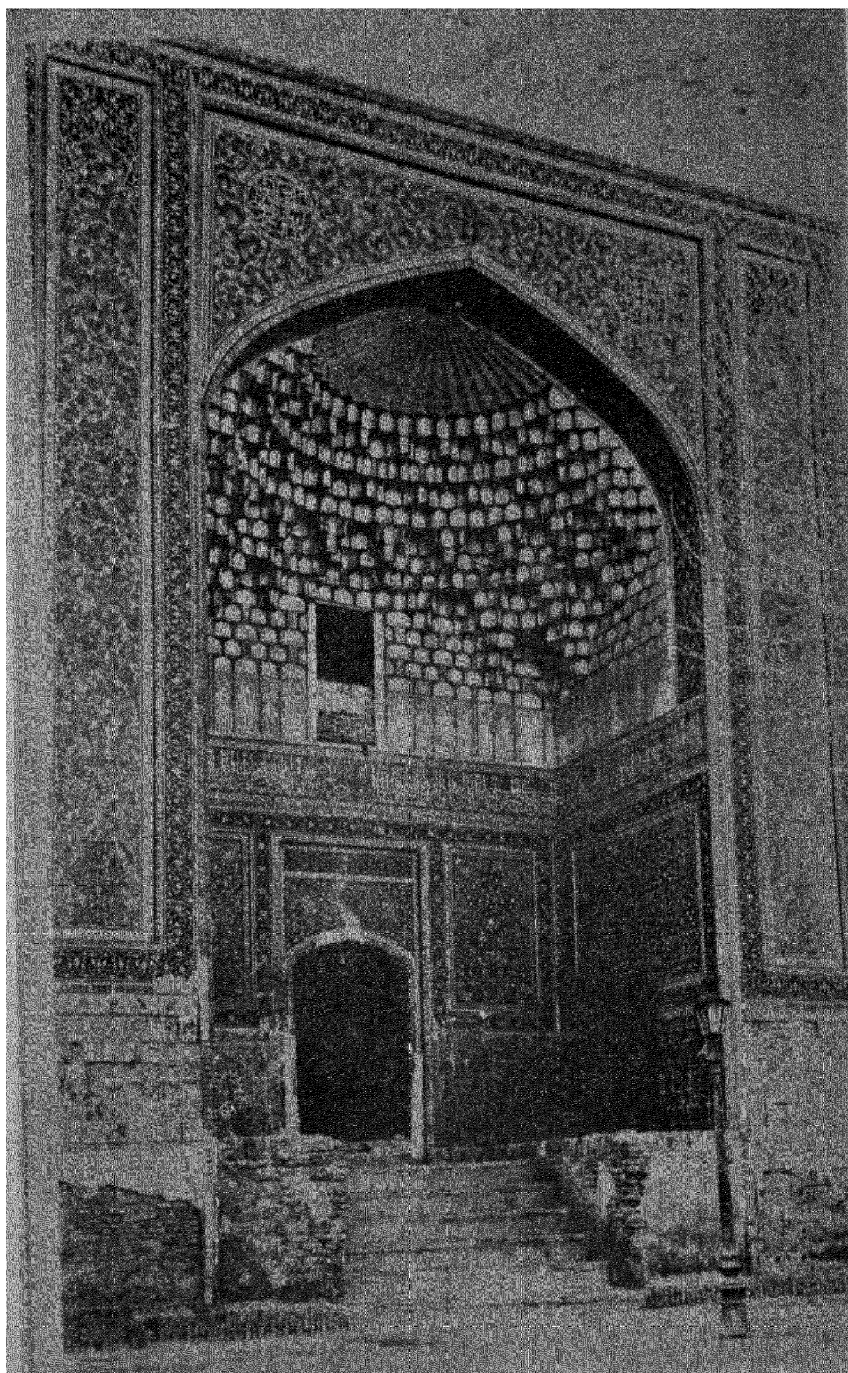

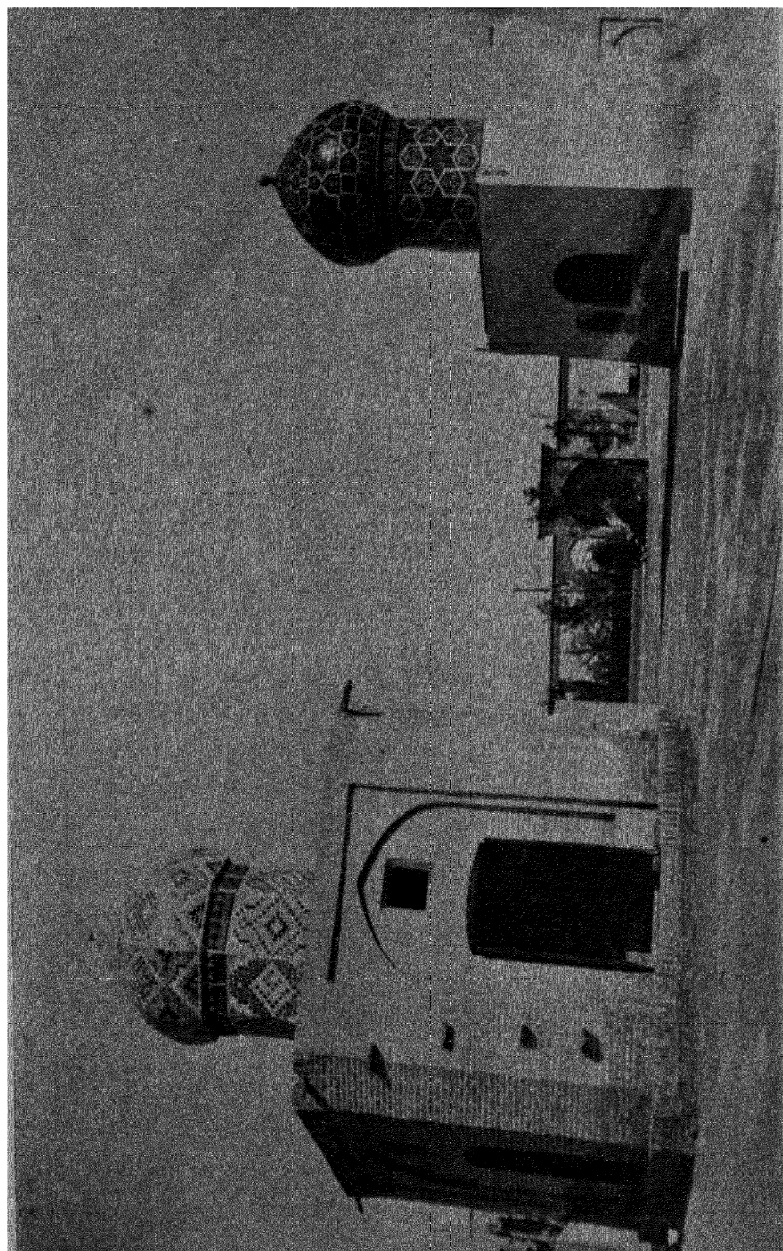
۴ - کچ بیری داخله کنبد سبز

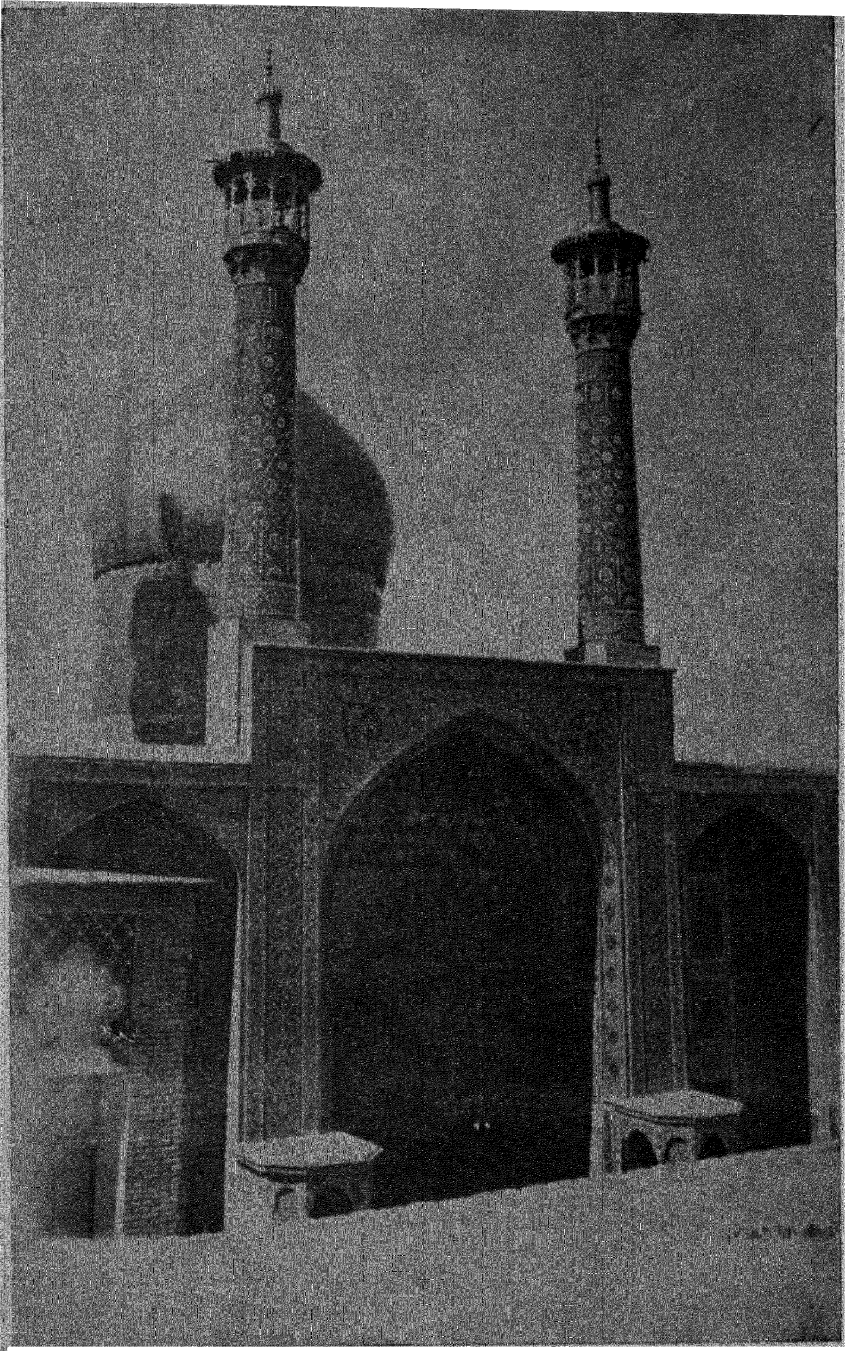
ه - نمای خارجی کبند سبز

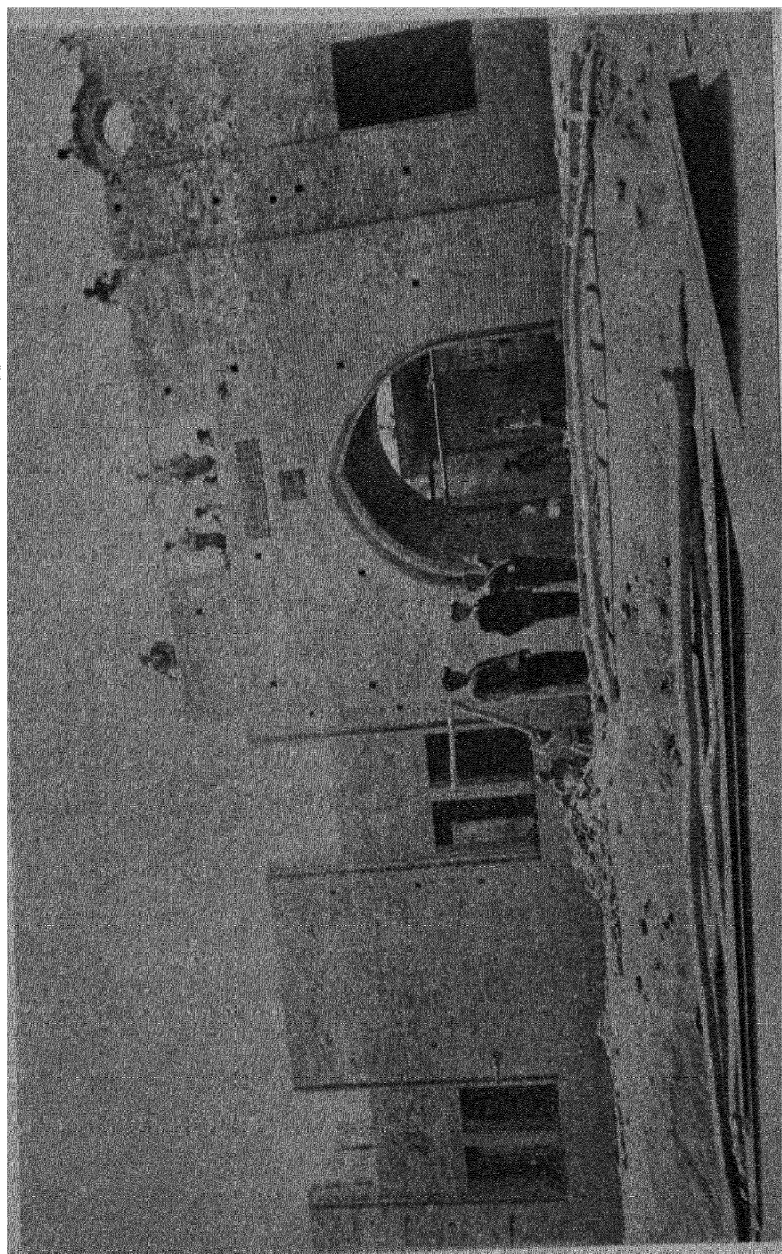
٦ - درب ورود صحن كوچك از طرف مدرسه فيضيه

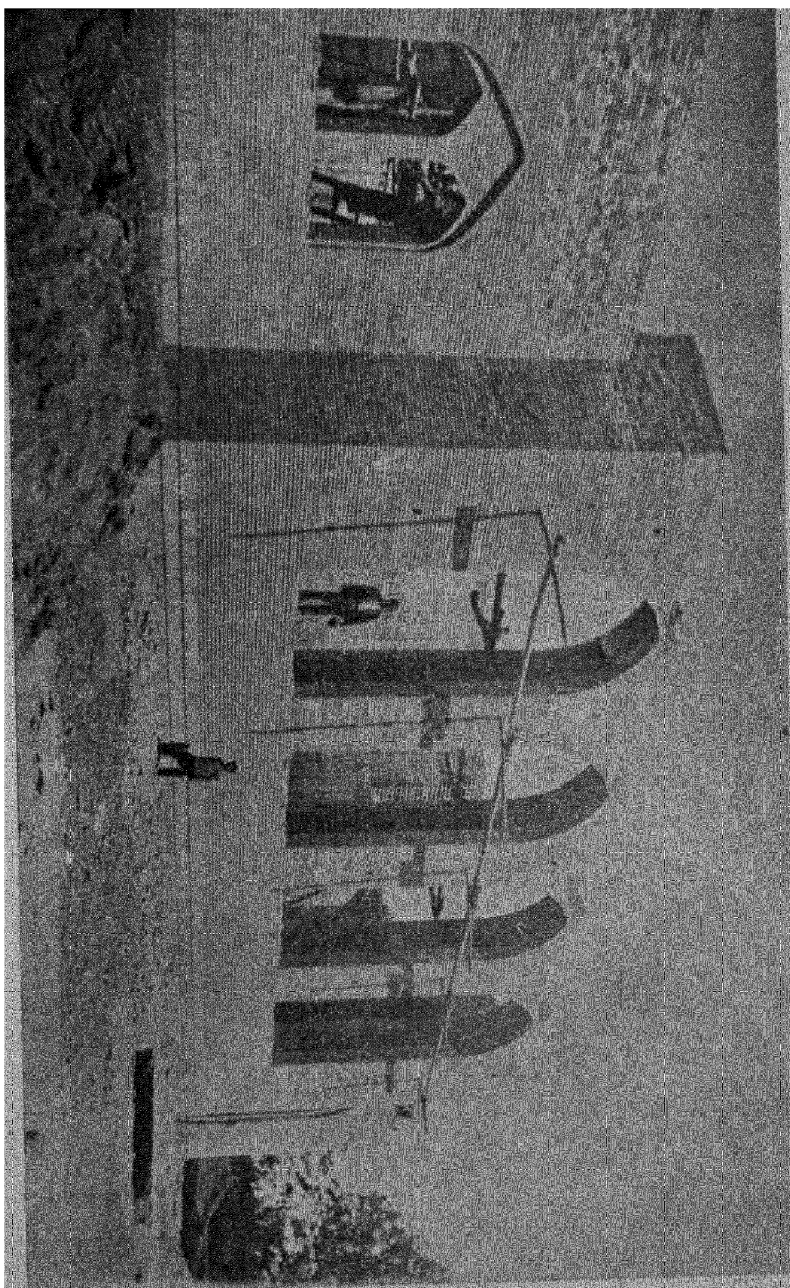
۷ - شیخان که در باغ ملی و مقابل صحن بزرگ آستانه واقع است

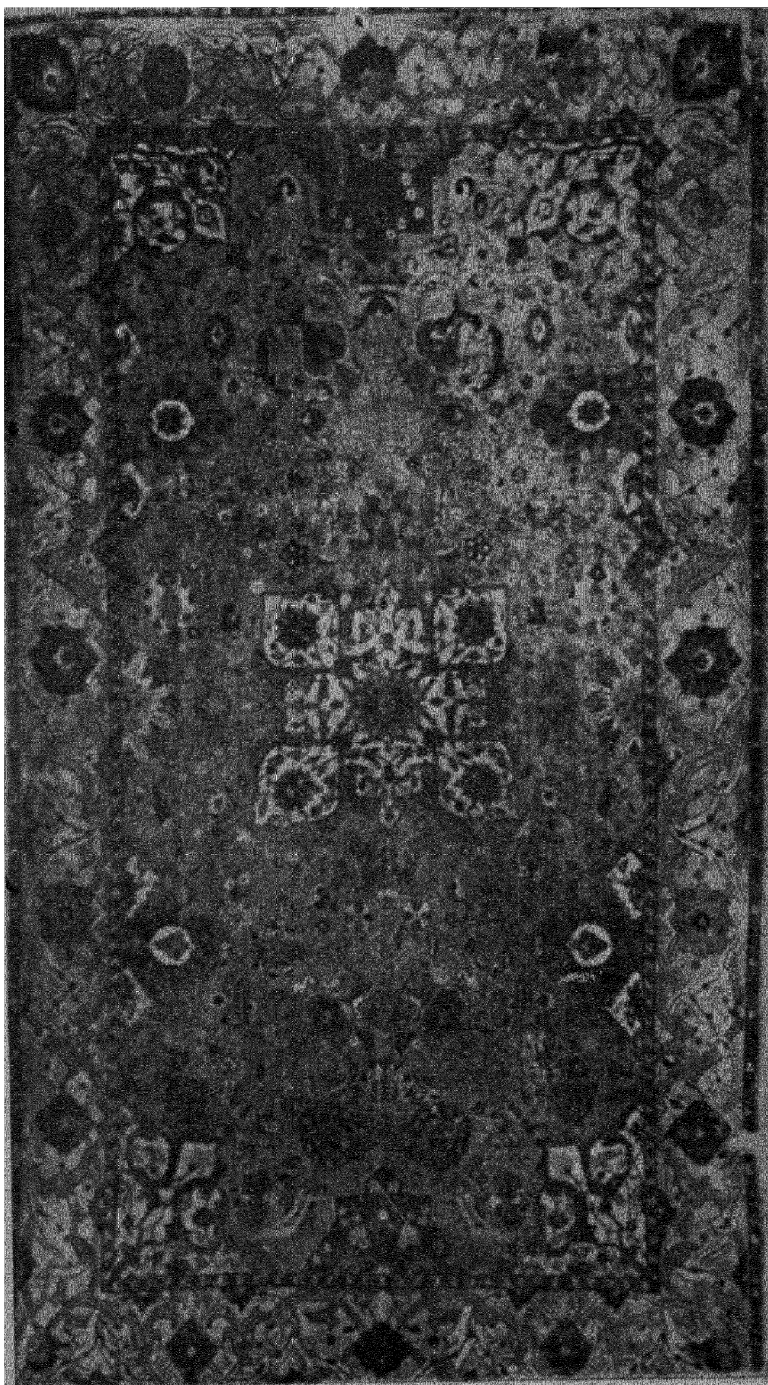
۸ - قسمتی از ایوان صفوی (ایوان طلا)

۶ - درب ورودی دیرستان قم

۱۰ - يك قسمت از نمای دیرستان قم

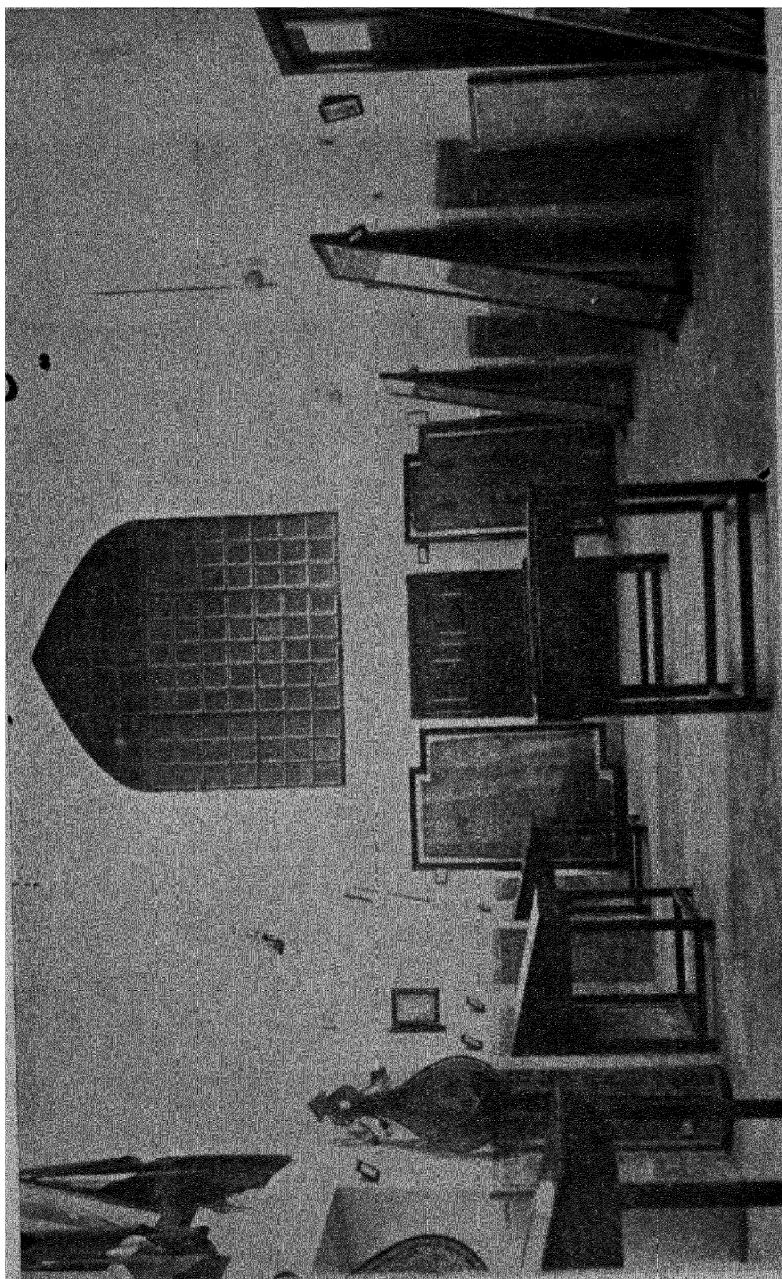

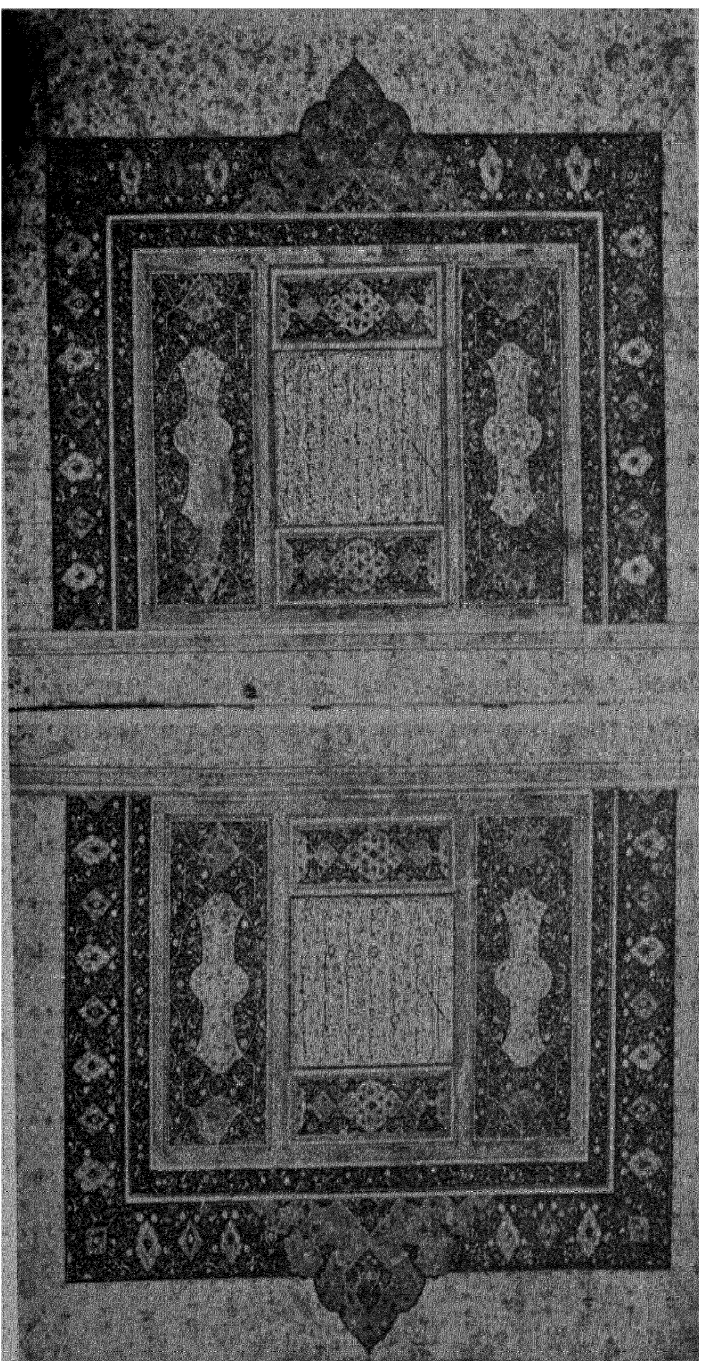
۱۰۸۲

۱۱ - قالیچه روی قبر شاه عباس دوم که در سال ۱۰۸۲ بدست استاد نعمت‌الله جوشقانی بافته شده

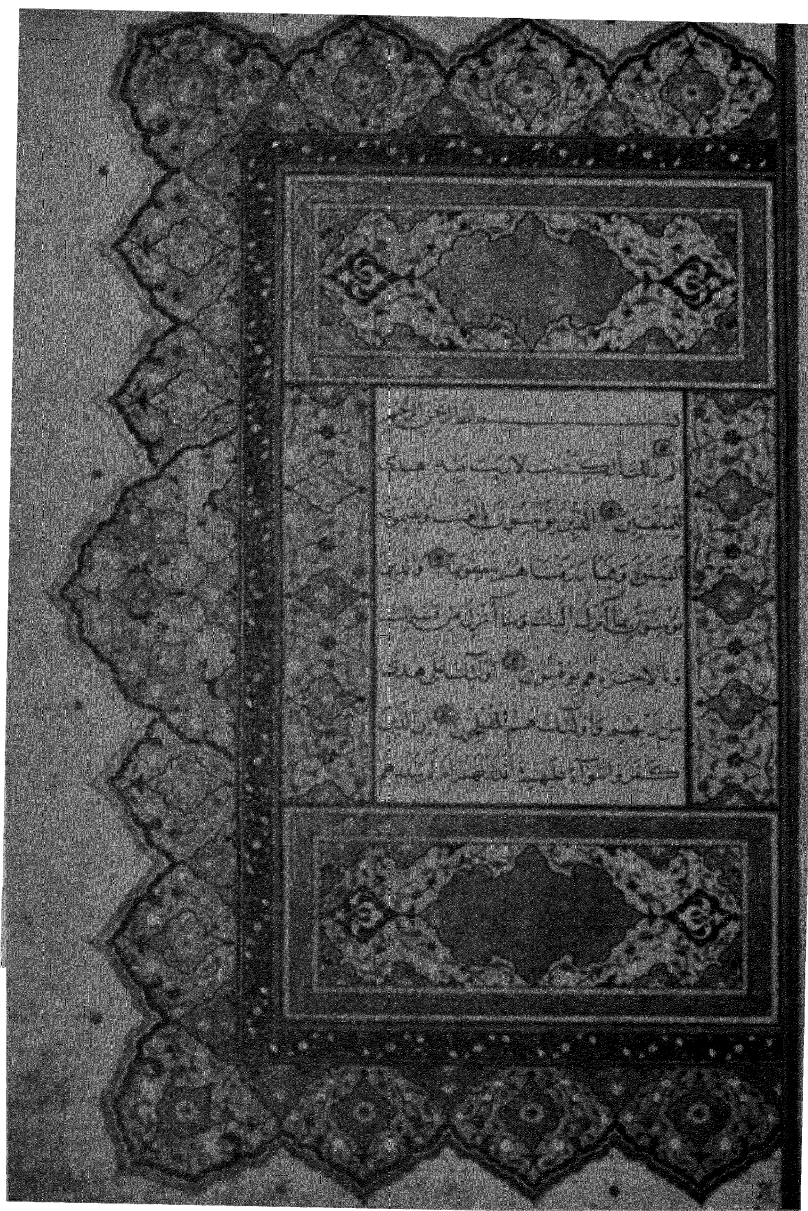

۱۲- درب ورودی موزه آستانه که در آبانماه شمسی ۱۳۱۴ ساخته شده

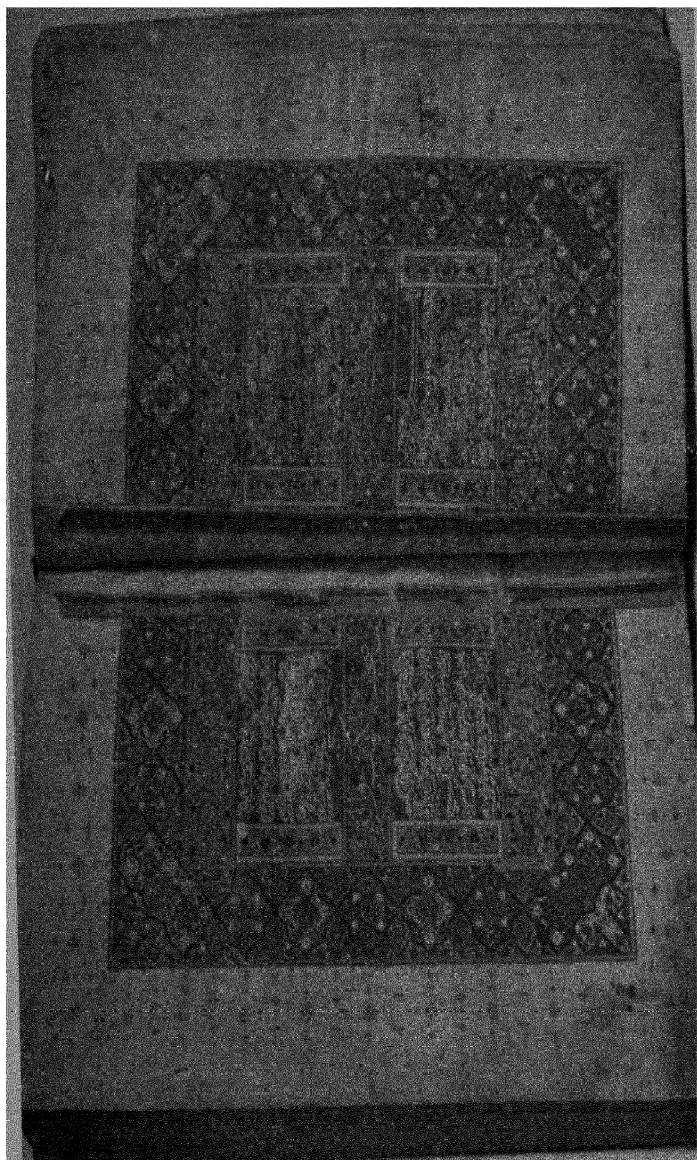
۱۴ - قرآن خط میرسنجری روی کاغذ ترمه که در سنه ۹۳۰ هجری بخط ثالث نوشته ورق اول تذهیب شده با طلا ولاچورد و شتبرف میباشد . خطوط وسط هر ورق بخط ثالث با آب طلا نوشته شده ، حاشیه اوراق با تذهیب مینا و طلا منقش گردیده ، طول ورق ۳۵ و عرض ۲۵ سانتیمتر و در سنه ۱۲۳۱ فخر الملوک وقف آستانه حضرت معصومه م نموده است

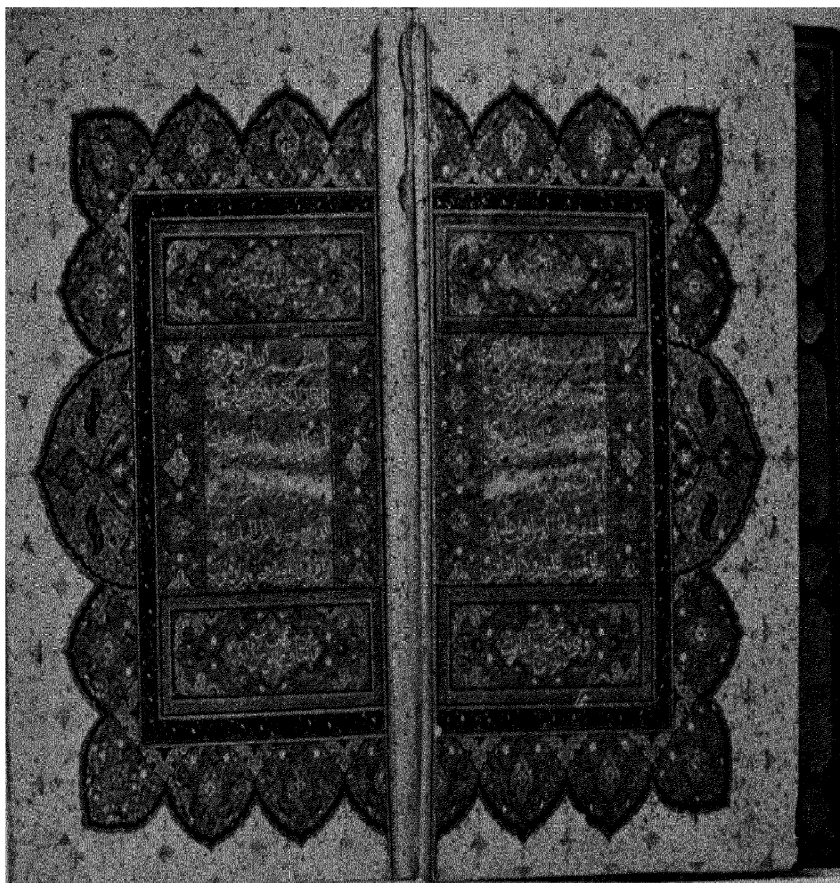
۱۵ - قرآن تذهیب کاری بقطع ۳۵ در ۲۲ سانتیمتر روی کاغذ ترمه هندی بخط ثلث و نسخ، خط ثلث را با آب طلا و خط نسخ را با مرکب مشکین نوشته‌اند و در تاریخ شهر جمادی الاول سنه ۱۰۸۵ شاه سلیمان صفوی وقف نموده و ذیل وقفنامه دارای مهر بیضی شاه سلیمان بمضمون (بفدۀ شاه دین سلیمان است) میباشد، کاتب معلوم نیست و امضا ندارد.

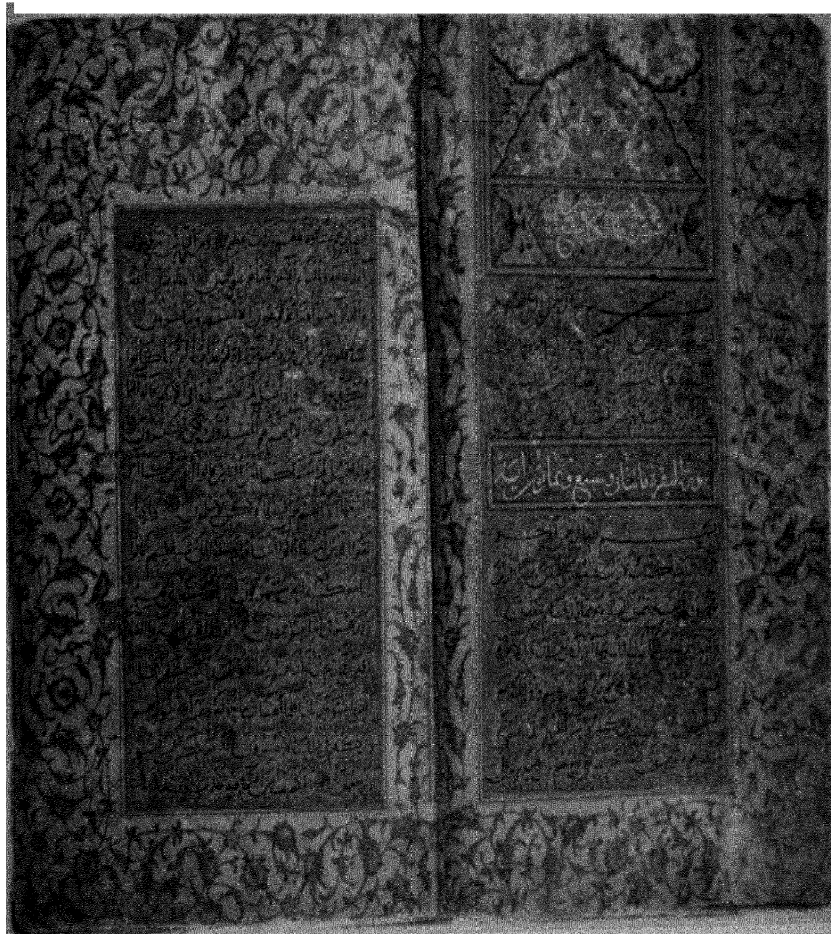
۱۶ - قرآن تذهیب کاری خیلی عالی با طلا و لاجورد روی کاغذ توره با خط ثلث بسیار ممتاز نوشته شده، سه سطر در هر صفحه، با ثبات درشت سطر بالا و پایین با لاجورد و خط وسط با طلای اشرفی است، تمام اوراق تذهیب طلا و لاجورد دارد و در غره شهر رجب سنه ۱۰۵۳ مادر شاه صفی وقف مقبره شاه نموده، اندازه ورق ۳۰ در ۲۰ سانتیمتر، کاتب معلوم نیست

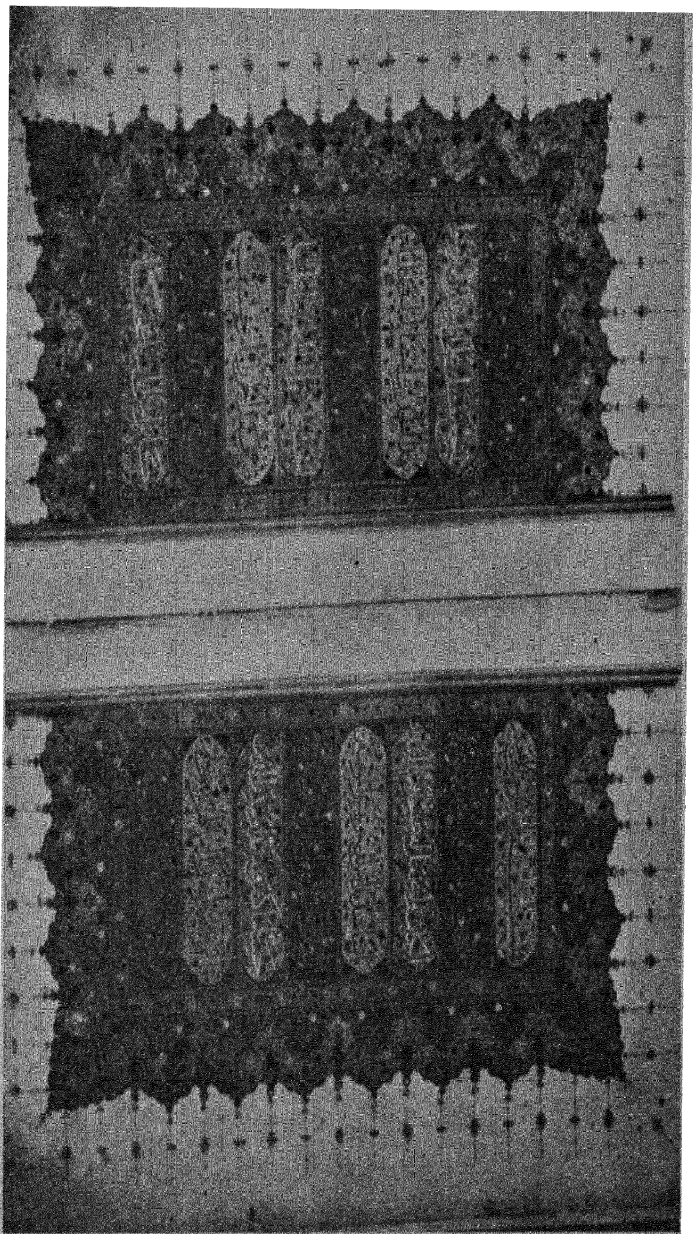
۱۷- قرآن بزرگ جلد سوخته برجسته عالی، ورق اول و دوم تذهیب خیلی اعلا با طلای اشرفی و لاجورد و درسته ۱۱۲۰ هجری توسط شمس الدین عبدالله با خط ثلث نوشته شده، وسط قرآن دو صفحه تذهیب شده، هر صفحه دارای ۱۲ سطر که یک سطر با مرکب مشکلی و یک سطر با طلای اشرفی است، طول ورق ۴۷ و عرض ۴۱ سانتیمتر است

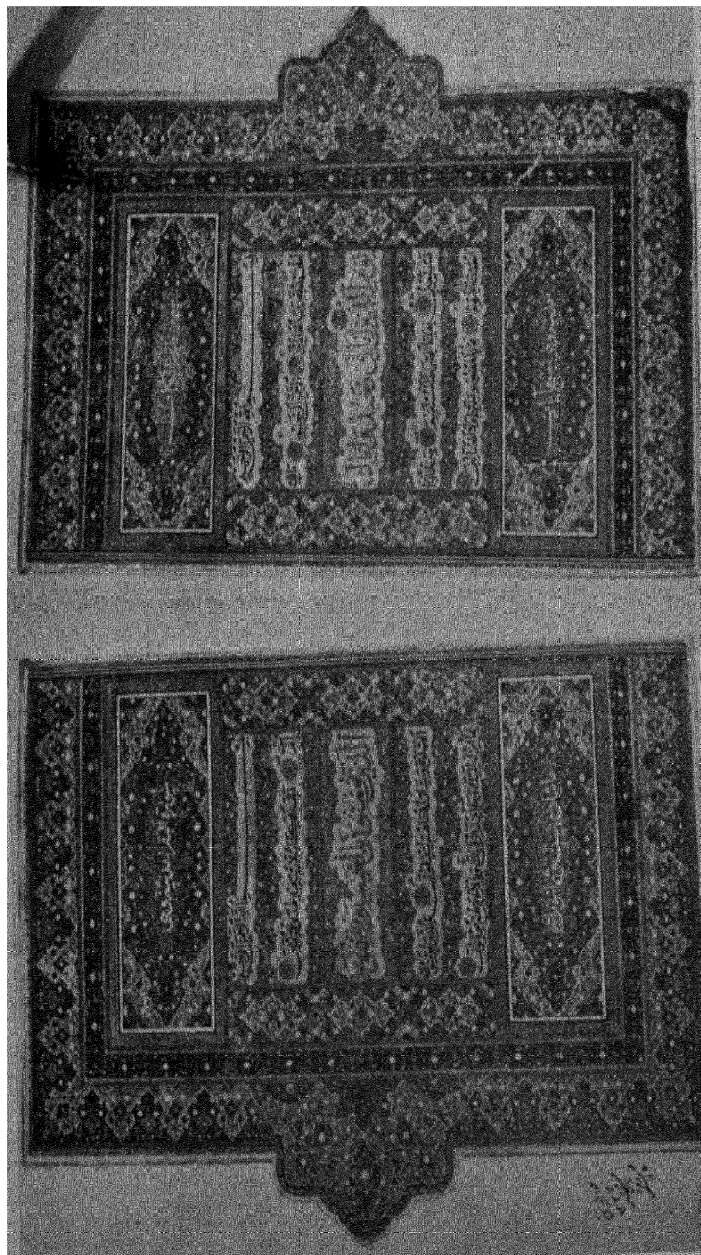
۱۸ - قرآن خطی کاغذ ترمه تذهیب کاری با جلد سوخته خیلی عالی . قطع ۳۰ در ۲۰ سانتی متر ،
 کاتب حاجی غیاث الدین احمد الخایلی نیریزی که تاریخ تحریر آن سنه ۹۲۲ هجری است و در
 سنه ۱۰۹۸ فاطمه مادر شاه سلیمان صفوی وقف نموده تمام قرآن یکسطر با هر رک مشککی و
 یکسطر باطلای اشرفی نوشته شده ، تمام حاشیه های اوراق زرافشان و دارای مهر مادر شاه سلیمان
 بمضمون ذیل است از فاطمه مادر سلیمان دارد در حشر چشم احسان ذیل وقفنامه قرآن
 بامضاء محمد باقر مجلسی است

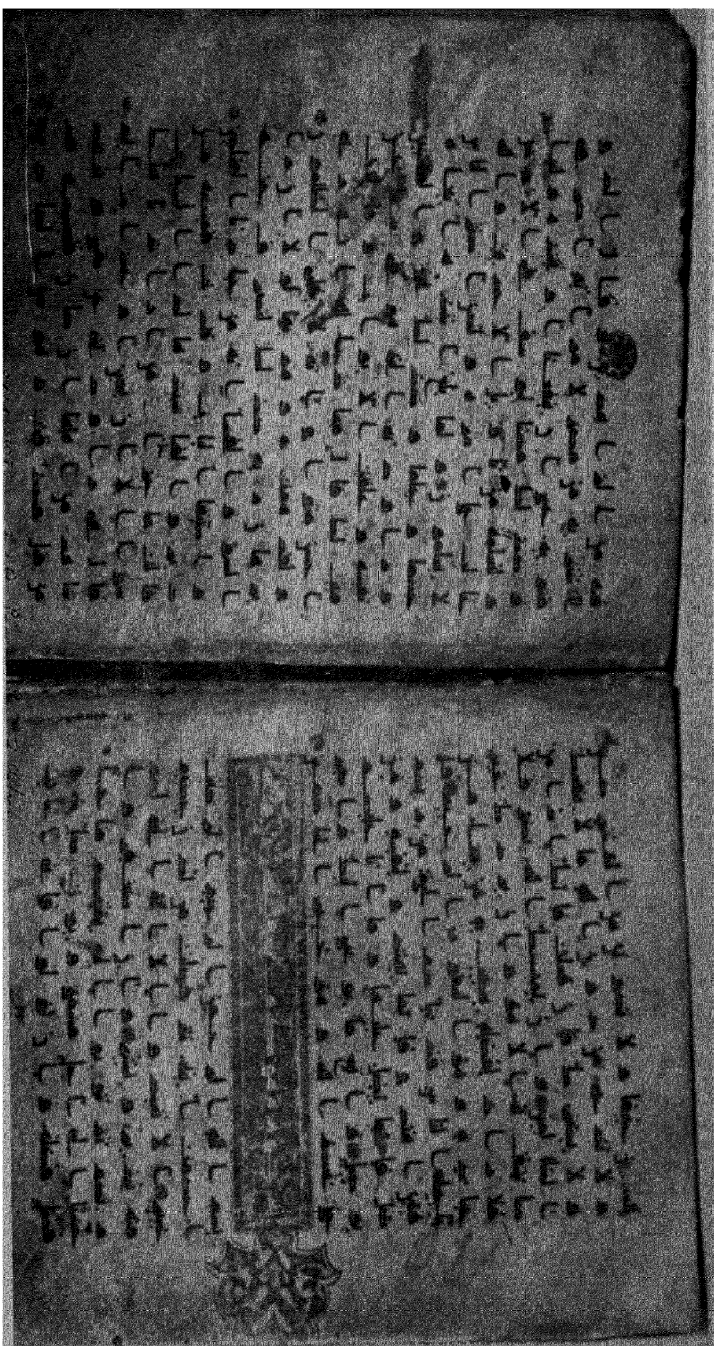
۱۹ - قرآن خطی کاغذ ترمه جلد روغنی زمینه عنابی دور جلد خط ثلث و کوفی بامضای احمد نیریزی است ، ورق اول باطلای اشرفی تذهیب گردیده ، سرهر سوره بخط کوفی با آب طلا و در سنه ۵۹۰ هجری توسط ابن مقلاہ ابن سلیمان محمود تحریر گردیده و در سنه ۱۱۱۸ شاه سلطان حسین صفوی وقف نموده و دارای مهر شاه سلطان حسین بهضمون ذیل است بسم الله الرحمن الرحيم کمترين کلب امير المؤمنين سلطان حسين اندازه ورق ۲۸ در ۱۶ سانتيمتر

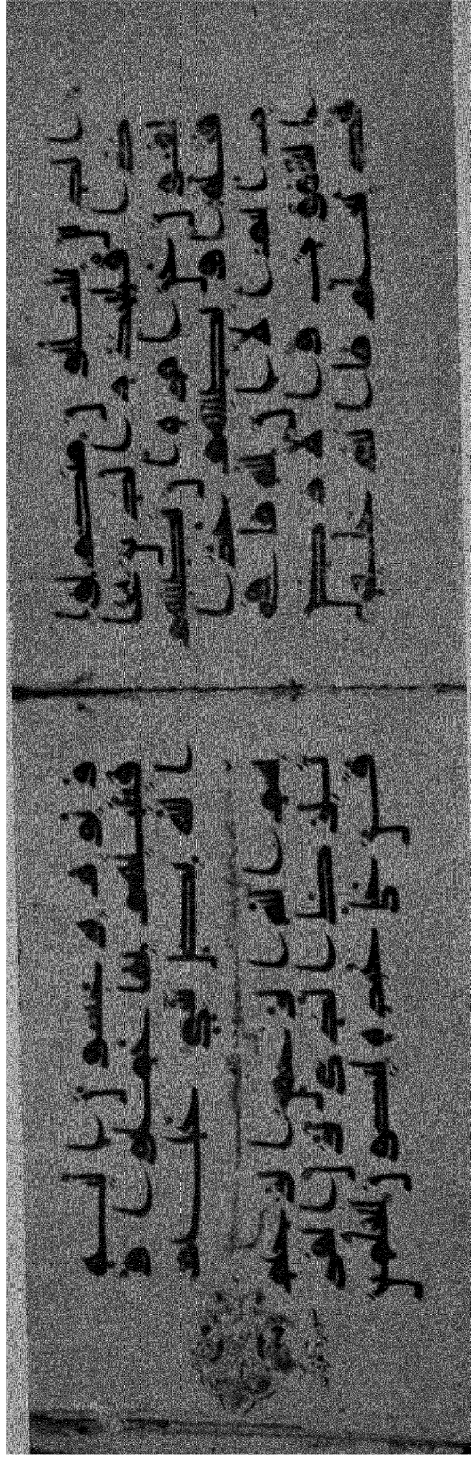
۲۰ - قرآن خطی جلد سوخته اعلا که دو رجاہ آیہ الکرسی نوشته شده ، تمام اوراق تذهیب شده با طلای اشرفی است ، حاشیه ها لاجورد و طلا در هر ۳ سطر خط درشت ثلث که دو سطر بالا و پایین بالاجورد و سطر وسط با طلای اشرفی است ، در سنه ۱۰۷۷ محمد مهدی وقف مقبره شاه عباس ثانی نموده ، طول ورق ۳۳ و عرض ۲۰ سانتیمتر است

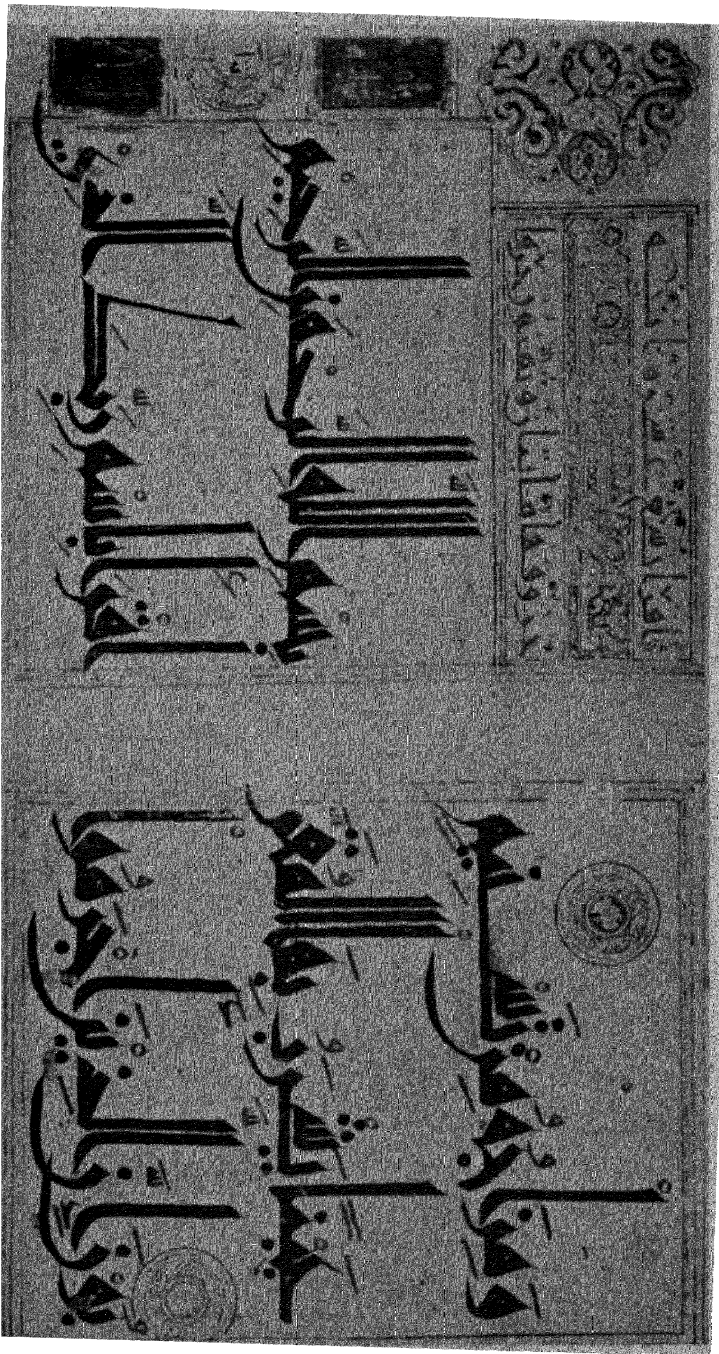
۲۱ - مران خطی جلد سوخته طلای اشرفی پشت جلد تذهیب طلا و لاجورد روی کاغذ ترمه ، ورق اول قرآن تذهیب خیلی عالی با طلای اشرفی دارد ، تمام صفحه های قرآن سه سطر بخط ثلث باطلای اشرفی بین سطور دیگر نوشته شده ، کاتب محمد بن سلیمان هروی در سنه ۹۶۸ هجری و در سنه ۱۰۹۰ حاجی آقا کافور صاحب جمع وقف نموده ، طول ورق ۳۵ و عرضش ۲۶ سانتیمتر است .

۲۱ - قرآن بخط کوفی روی پوست آهو متعلق: قرن دوم هجری که سر هر سوره با آتب طلا تذهیب گردیده طول ۲۹ و عرض ورق ۲۵ سانتیمتر است

۲۲ - قرآن بخط کوفی بسیار عالی متعلق بقرن سوم هجری روی پوست آهو که در سنه ۱۲۲۱ محمد تقی نام اصفهانی وقف نموده طول ورق ۲۱ و عرض ۱۲ سانتیمتر است

۲۴ - قسمتی از قرآن بخط کوفی با کاغذ خیلی قدیمی و خط بسیار عالی متعلق بقرن چهارم هجری که هر سوره و روی هر صفحه دو پایه نقش کرده با طلا و لاجورد تذهیب کرده، طول ۲۲ و عرض صفحه ۱۸ سانتیمتر است

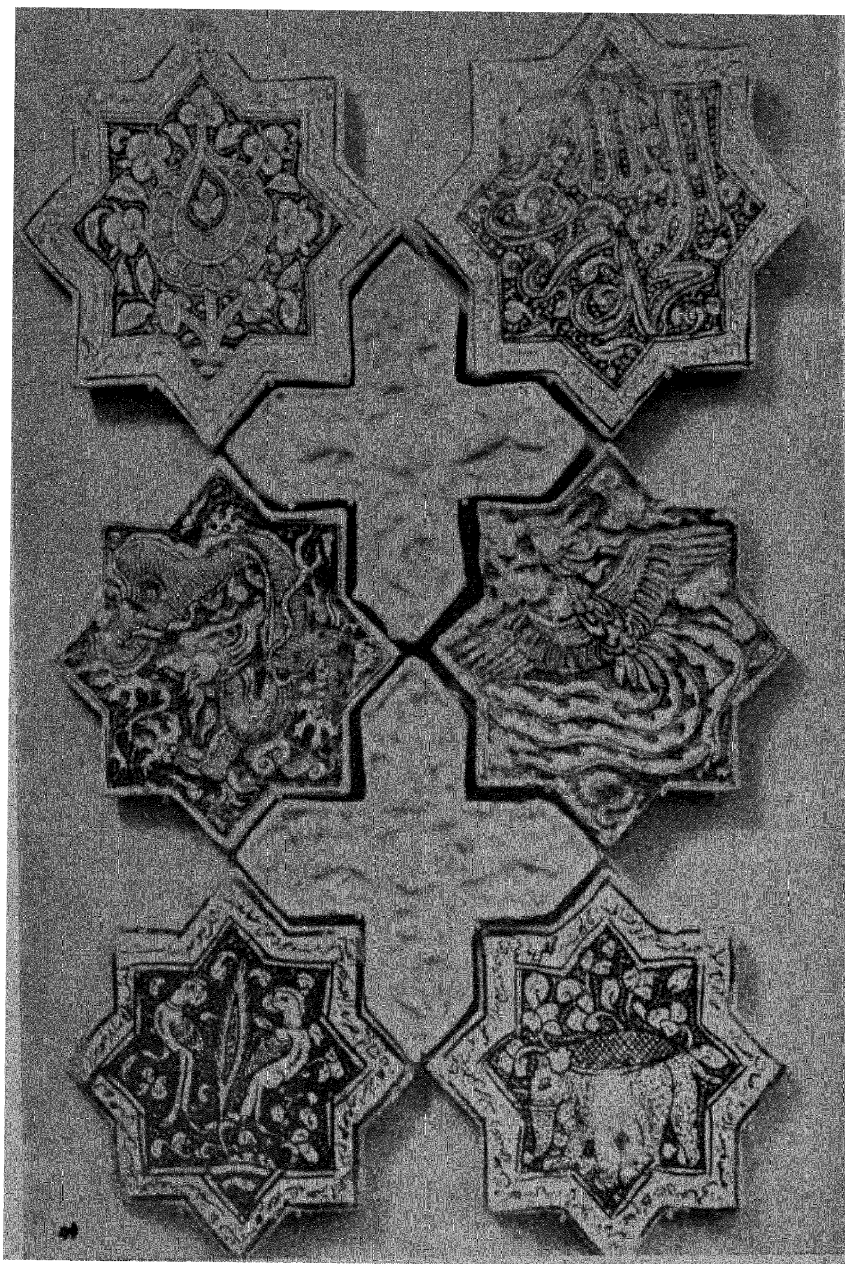

۲۵ - کاشیهای کتیبه‌علی بن جعفر متعلق باو ایل قورق هشتم هجری که در کارخانه سید و کن الدین در کاشان توسط استاد جمال نقاش ساخته شده است، کاشیهای لاجوردی دارای گل و بوته طلائی که سوره (یس) باخط ثلث برجسته عالی نوشته شده، خشتها مربع ۳۲ در ۳۲ سانتیمتر دارای حاشیه باندازه ۸ سانتیمتر که مزین بگل و بوته طلائی میباشد

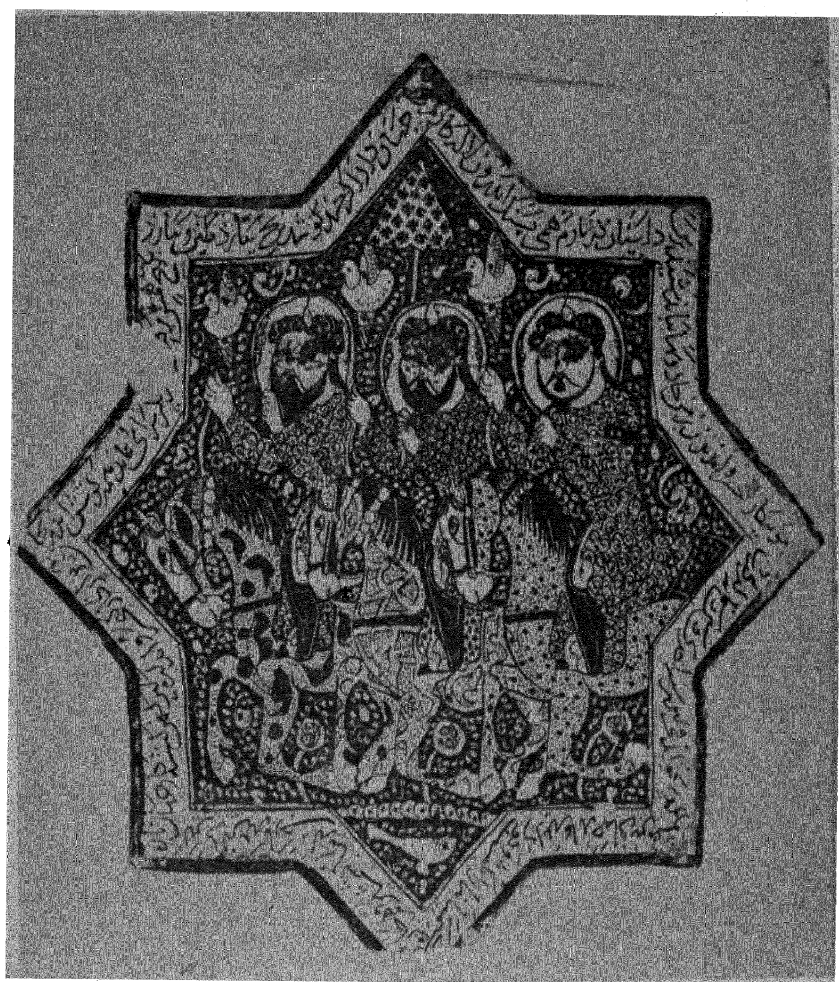

۲۶ - کاشی محراب علی بن جعفر معروف بدر بهشت که از تاریخ ۷۱۰ الی ۷۴۰ هجری که در کاشان توسط استاد جمال نقاش ساخته شده، زمینه لاجوردی وسط گل و بوته بر جسته ۷۲ در ۵۱ سانتیمتر، حاشیه ۱۰ سانتیمتر با خط بر جسته نوشته شده

الهم صل علی محمد المصطفی و علی المرتضی و فاطمه الزهرا و الحسن والحسین
والمعابد والباقر والصادق والکاظم والرضا والتقی والنقی والزکی محمد الحسن
صاحب الزمان صلوات الله علیهم اجمعین

۲۷- کاشیهای ازاره علی بن جعفر متعلق باوایل قرن هشتم هجری ۸ ترك دارای نقش حیوانات و طیور و گل و بوته طلائی که در کاشان توسط استاد جمال نقاش تهیه گردیده بعضی در حاشیه اشعاری نوشته و بعضی بدون نوشته میباشد

۲۸- کاشی امام زاده شاهزاده اسمعیل که در سنه ۶۶۱ هجری ساخته شده کوکبی وسط
خشت زمینه قهوه طلایی دارای گل و بوته و سه سوار مغول، حاشیه دو سانتیمتر، زمینه
سفید اشعار ذیل نوشته شده :

زمن جادوئیهها بیاید شنید
بسنگ اندرون لاله کارم همی

چو بیکار کیخسرو آمد پدید
بر این داستان بر شمارم همی

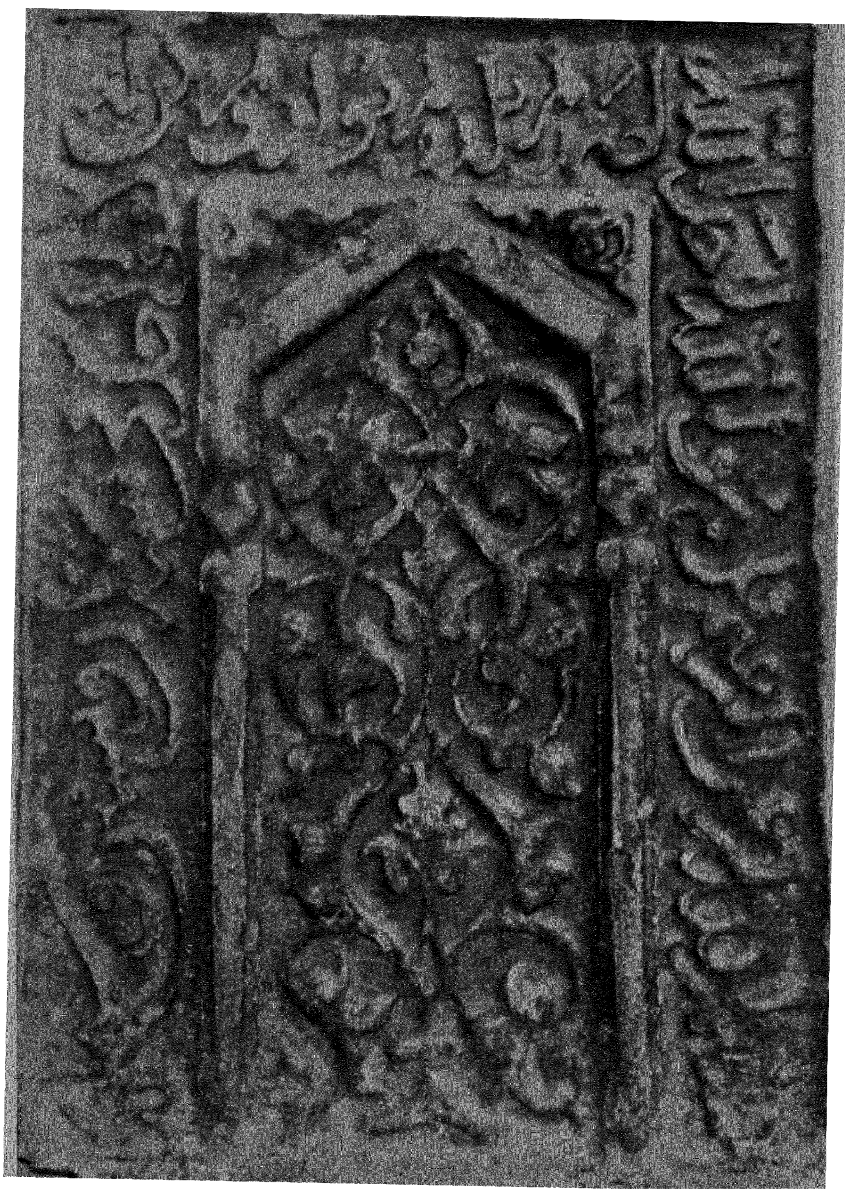
اندازه خشت ۳۰ در ۳۰ سانتیمتر

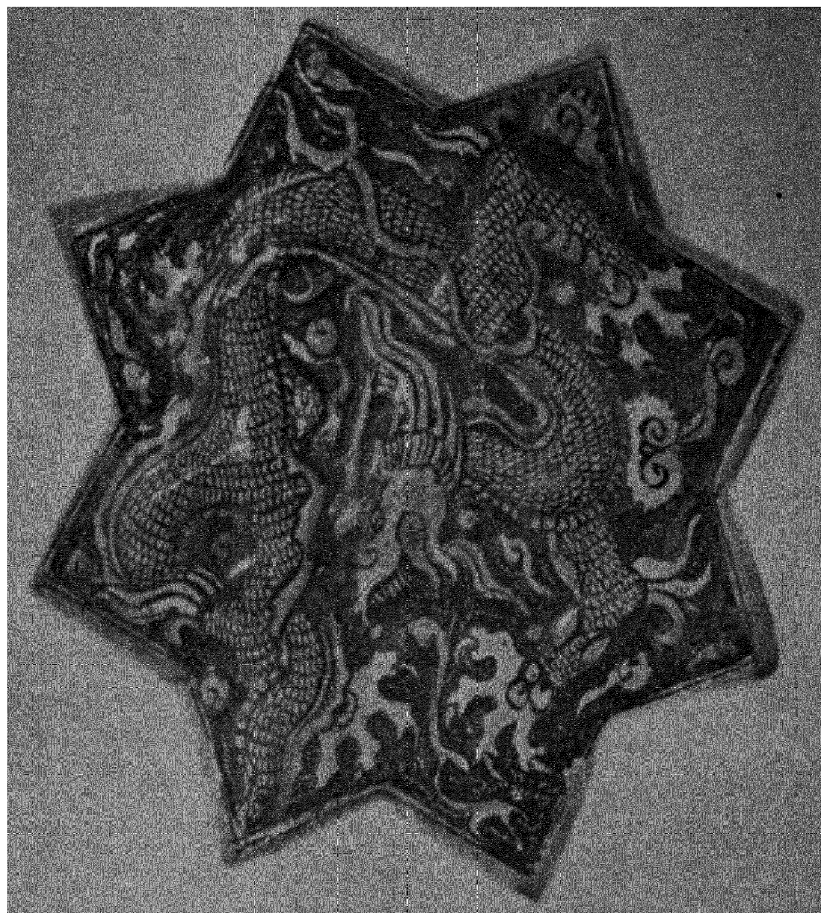
۲۹- کاشی متعلق باواسط قرن هفتم هجری شش ضلعی زمينه فیروزه ساده*
دارای نقش ازدها برجسته که از شاهزاده اسماعیل بموزه آستانه آورده
شده ، ۲۵ در ۲۰ سانتیمتر .

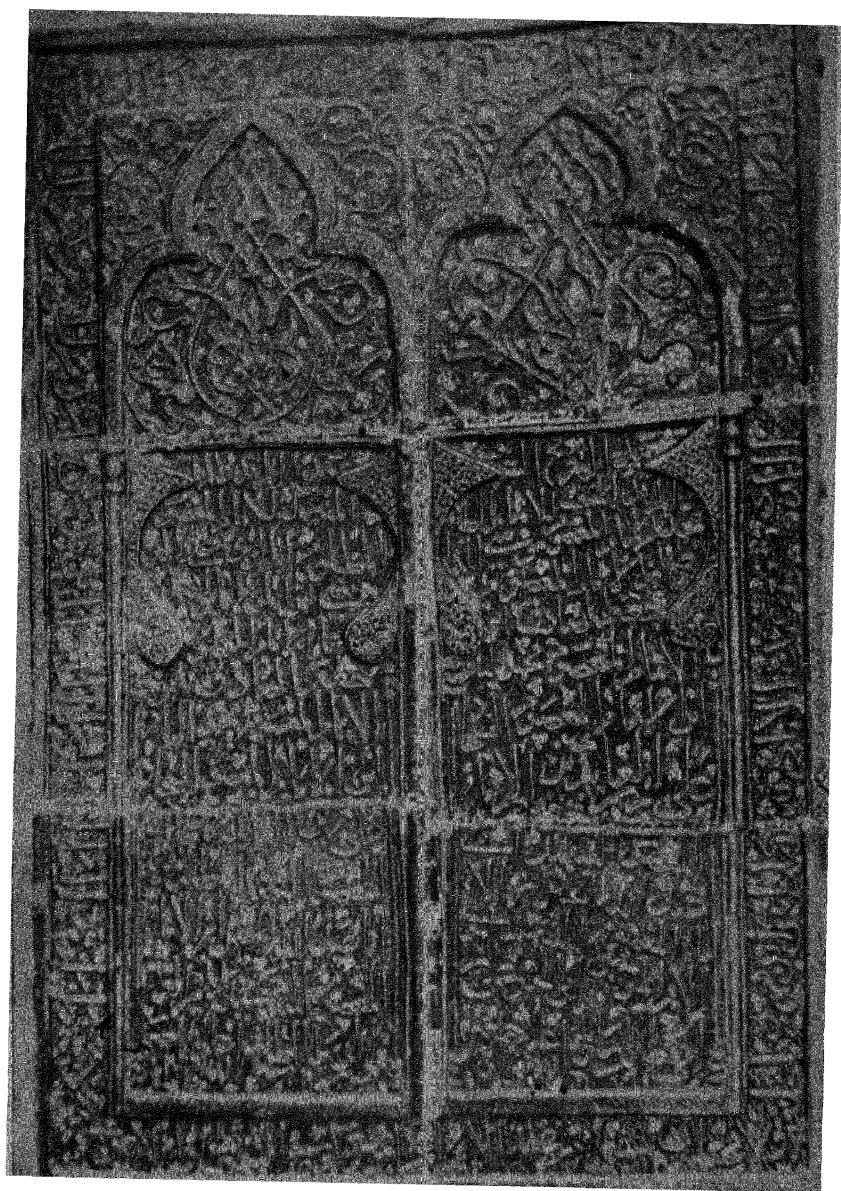
۳۰ - کاشی زمینه بنفش متعلق به ۶۶۱ هجری وسط یک کل برجسته دو طرف حاشیه
برجسته و دو طرف غیر برجسته طرفین گل وسط صورت یک شکار و سه مرغ بشکل
طاوس و طوطی و لک لک نقاشی شده ، مربع ۲۳ در ۲۳ سانتیمتر

۳۱ - خست کاشی متعاق به ۶۶۷ هجری زمینه بنفش پر رنگ حاشیه ۶ سانتیمتر
 سورة قل هو الله برجسته نوشته شده وسط کاشی دارای گل و بوته برجسته طول
 ۴۰ و عرض ۳۰ سانتیمتر است

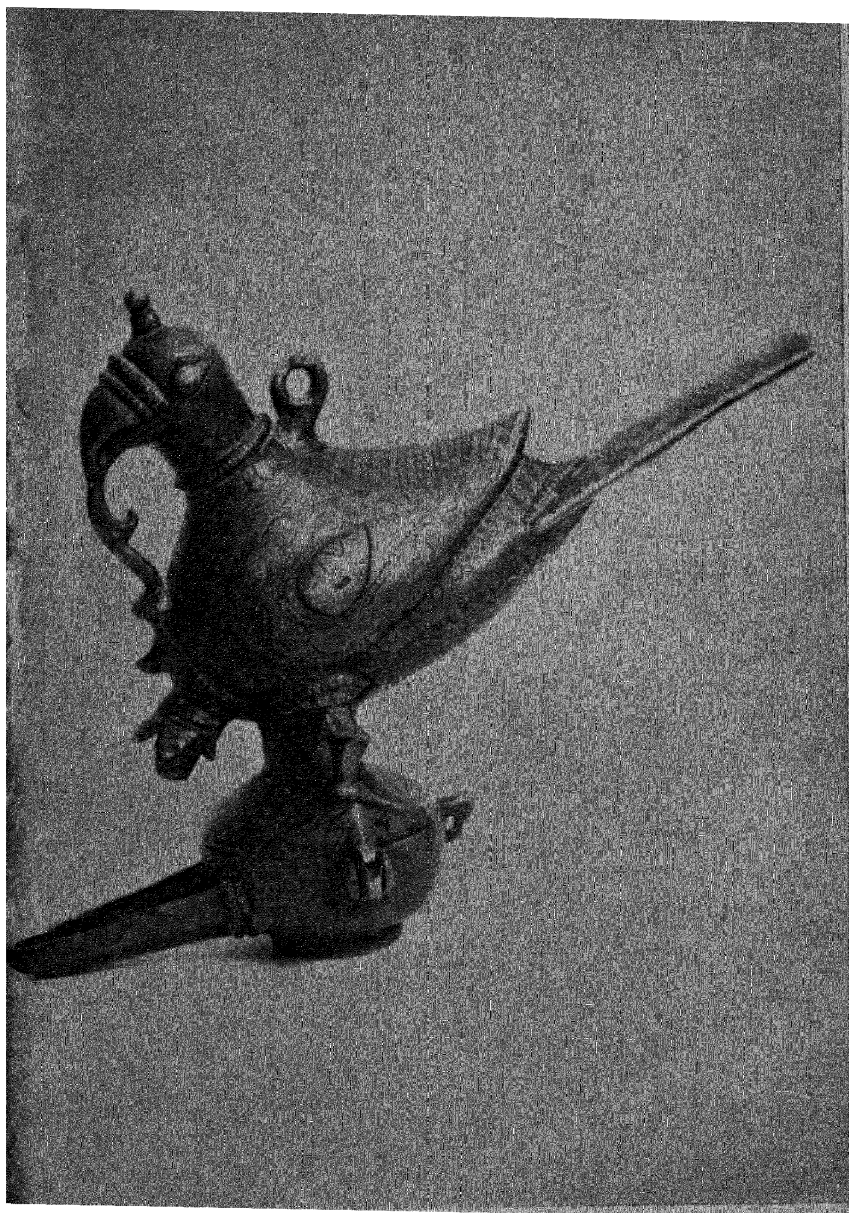
۳۲ - کاشی شاهزاده اسماعیل کوکبی زمینه قهوه طلایی با نقش ازدها برجسته متعلق
باواسط قرن هفتم هجری ۲۳ در ۲۳ سانتیمتر است

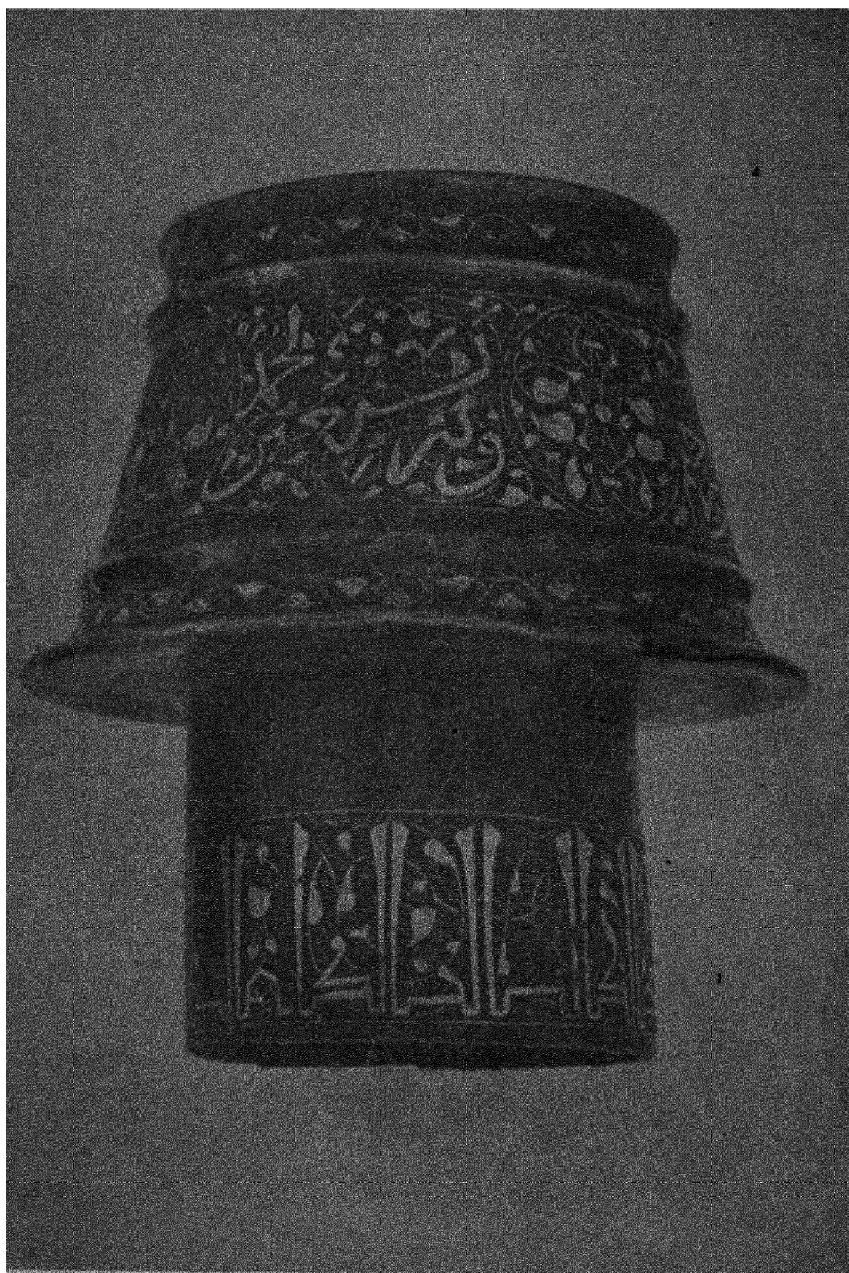
۳۳ - خشته‌های رو قبری علی بن جعفر متعلق با اوایل قرن هشتم هجری شش دانه
 ۷۰ در ۷۰ سانتیمتر زمینه لاجوردی دارای اشکال مرغ و شاخ‌های افشان حاشیه‌ده
 سانتیمتر سوره آیه الکرسی نوشته شده برجسته

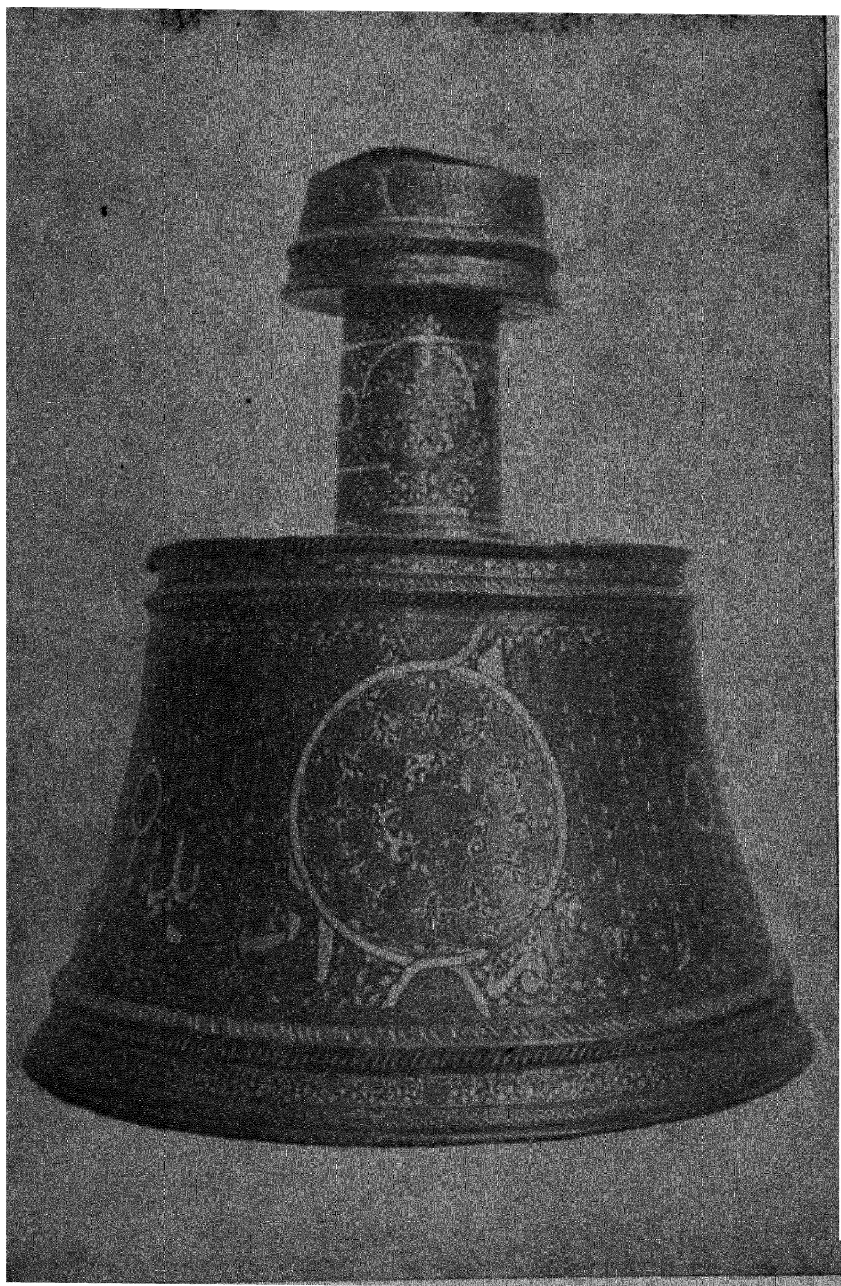
۳۴ - شمعدان برنجی دوشاخه که شاخه های آن از سر و کردن دو ازدها ساخته شده
متعلق به قرن یازده هجری با ارتفاع ۲۷ سانتیمتر و در سنه ۱۰۷۷ محمد حسن نام وقف
نموده و از مشهد اردهار بموزه قم انتقال داده شده

۳۵- چراغ روغنی متعلق بقرن دهم هجری کبوتری است که در داخل آن مخزن روغن قرار داده شده و پس از سوختن روغنی که در ظرف زیر پای کبوتر است از لوله که در وسط سینه کبوتر می باشد روغن بخودی خود مقدار کافی مجدداً در ظرف ریخته و روشنایی را ادامه می دهد طول آن ۱۸ و ارتفاعش ۱۶ سانتیمتر است از مشهد اردهار بموزه قم انتقال یافته

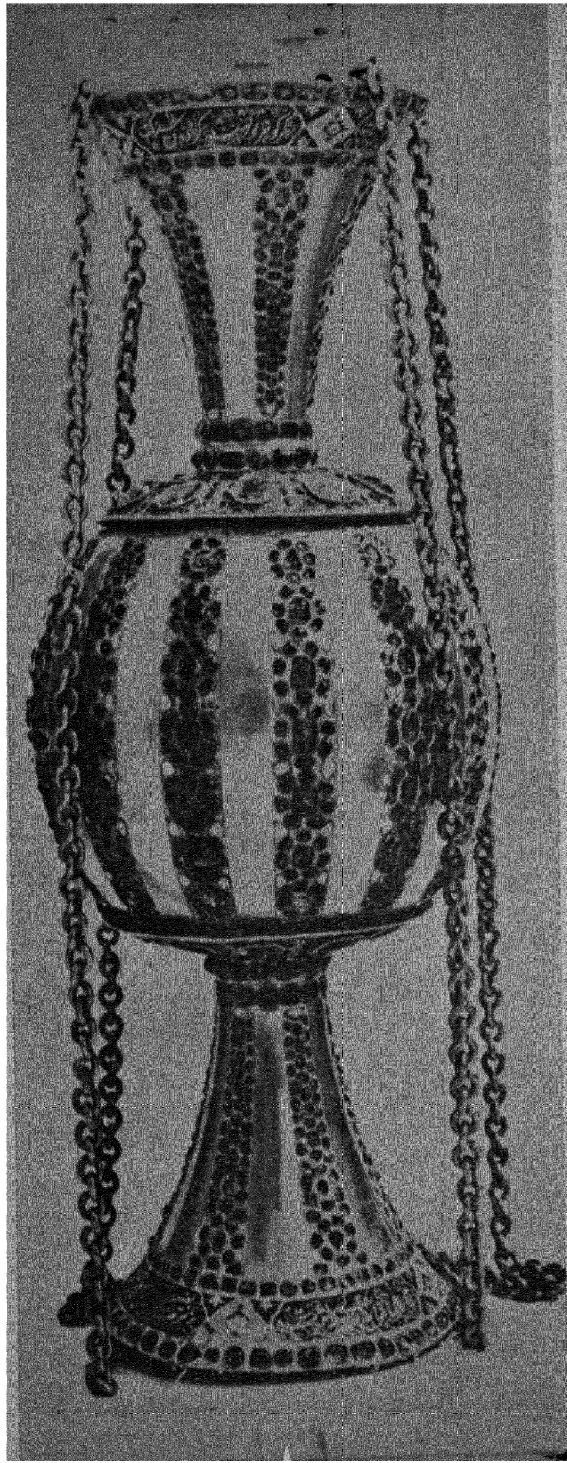
۳۶ - سر شمعدان برنجی که در قسمت پائین با خط کوفی نقره کوبی شده و قسمت بالا با خط نسخ و گل و بوته نقره کوبی گردیده، متعلق به قرن شش هجری است و تفاعش ۱۸ سانتیمتر از مشهد اردهار بموزه آستانه قم انتقال داده شده

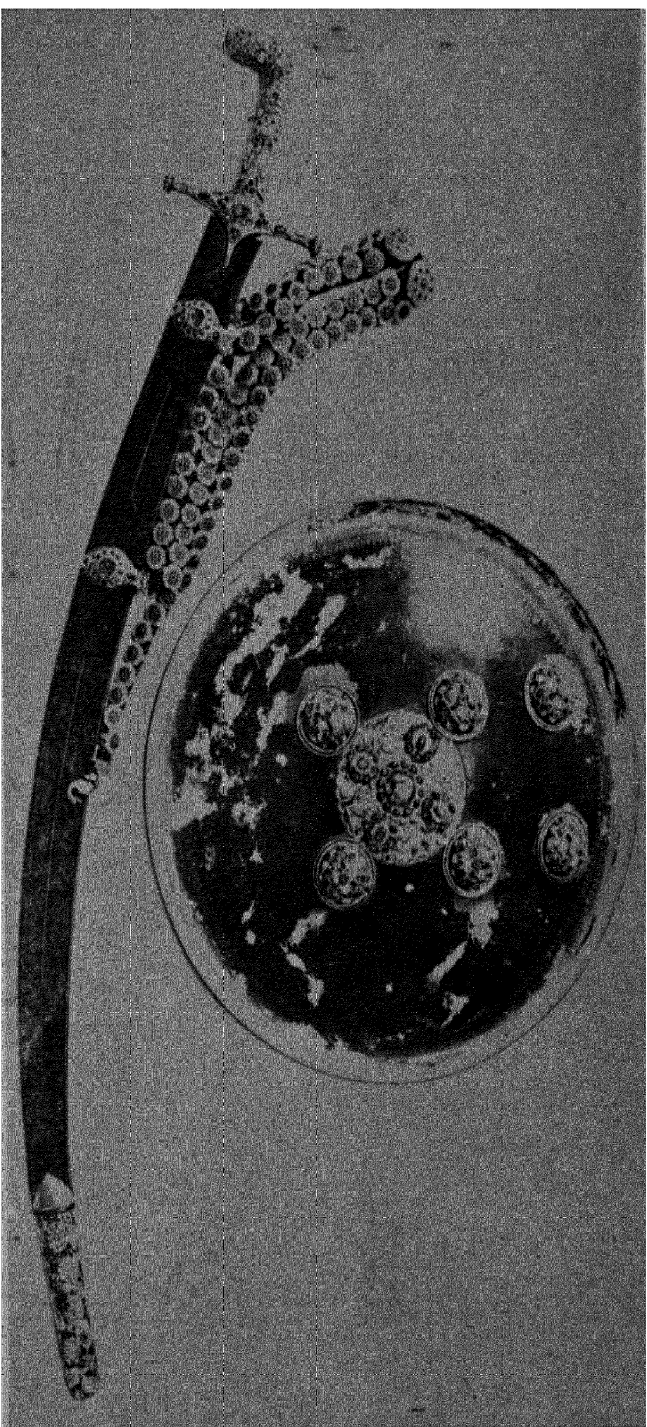
۳۷ - شمعدان برنجی دوره صفوی که اطراف آن آیات قرآن و گل بوته نقره کوبی گردیده ، از بهترین کارهای استادان دوره صفوی است ه ۳ دره ۲ سانتیمتر از مشهد اردهار بموزه آستانه انتقال یافته

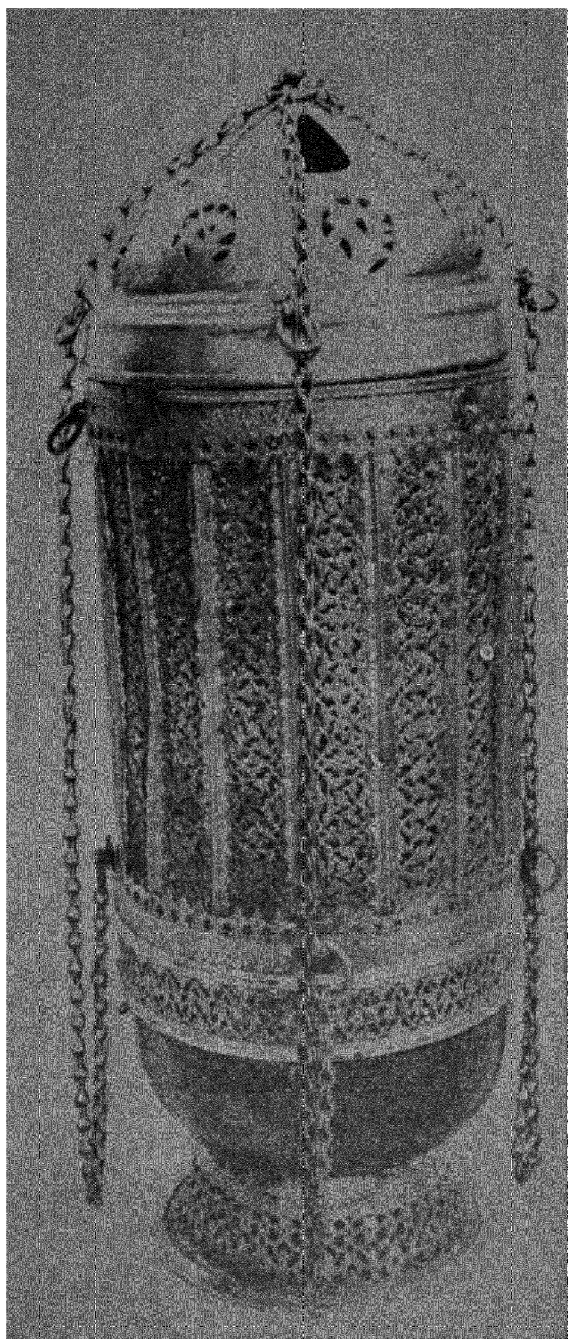
۳۸- قندیل طلای میناکاری برجسته خیلی اعلا مصور بگل و بوته متعلق
بقرون سیزده هجری که از حیث صنعت و ظرافت در ردیف کارهای
درجه اول میباشد. پائین و بالای قندیل شش ترک ۱۲ سانتیمتر

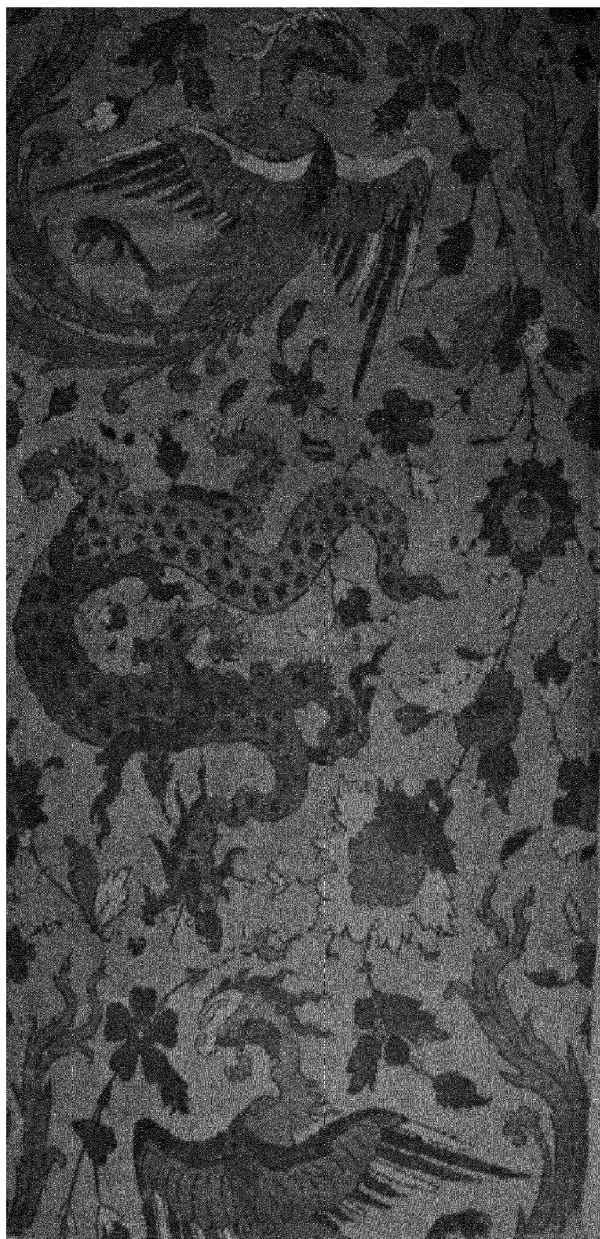
۳۹- قندیل طلای مرصع بجواهرات دارای ۱۴ رک دانه های باقوت و زمرد درشت و ریزه الماس سوزنه قندیل مطابق باهم، لبه بالای قندیل بکرج
 زمرد نصب زیر زمرد کتیبه مینا که روی آن اشعار ذیل باطلای برجسته و شسته شده
 ای قندیل دخت شه عرش اورنگ کز کوهر تو شسته کز دوسک مهری نونه کوهر جهان آرائی در قبه جرخ سا چرائی اورنگ
 لبه پائین نیز دارای مینای برجسته میباشد متعلق باورایل قرن سیزده هجری است وزن قندیل یکم و چارک و ارفعاش ۰۴ سانتیمتر است

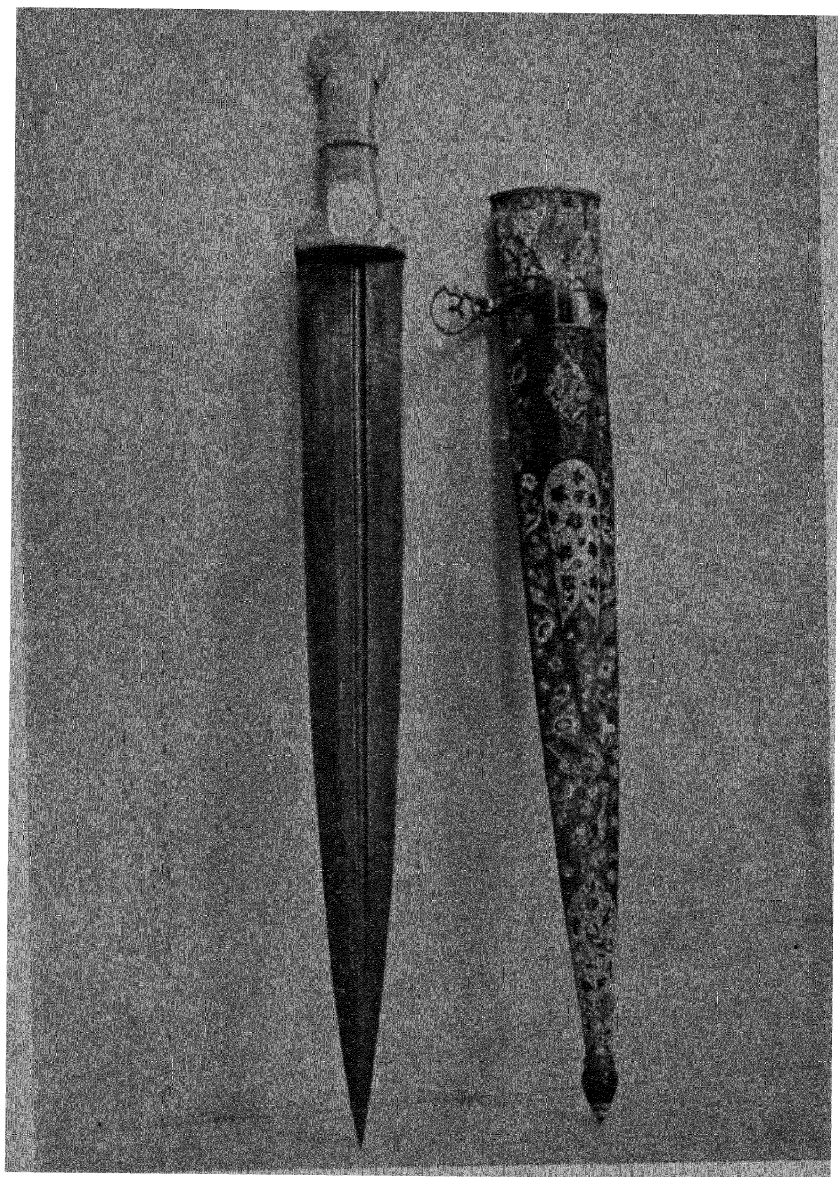
۴- شمشیر مرصع و مکمل بجواهرات متعلق باوایل قرن سیزده هجری، در باقین قلااف طلای مینا کاری باکل بوته و نیمه شمشیر فولاد بند غلااف مر کب از پکرشته سنک بشم باقوت نیشان و در روی دسته شمشیر با مینا نوشته شده - :
 ای شمشیر تراشیر فلک آمده نخبجیر در ملک سنانی نکند تیغ تو تقصیر آریخته در دامن تازی شاه جهانگیر تا بوسه زند دست تو بر قرضه شمشیر
 ستر مرصع پوست کرک که با طلا و مینا تذهیب شده محتاق باوایل قرن سیزده هجری در وسط یک تخته زمرد درشت که تمام اطراف آن کل و بوته مینا کاری شده

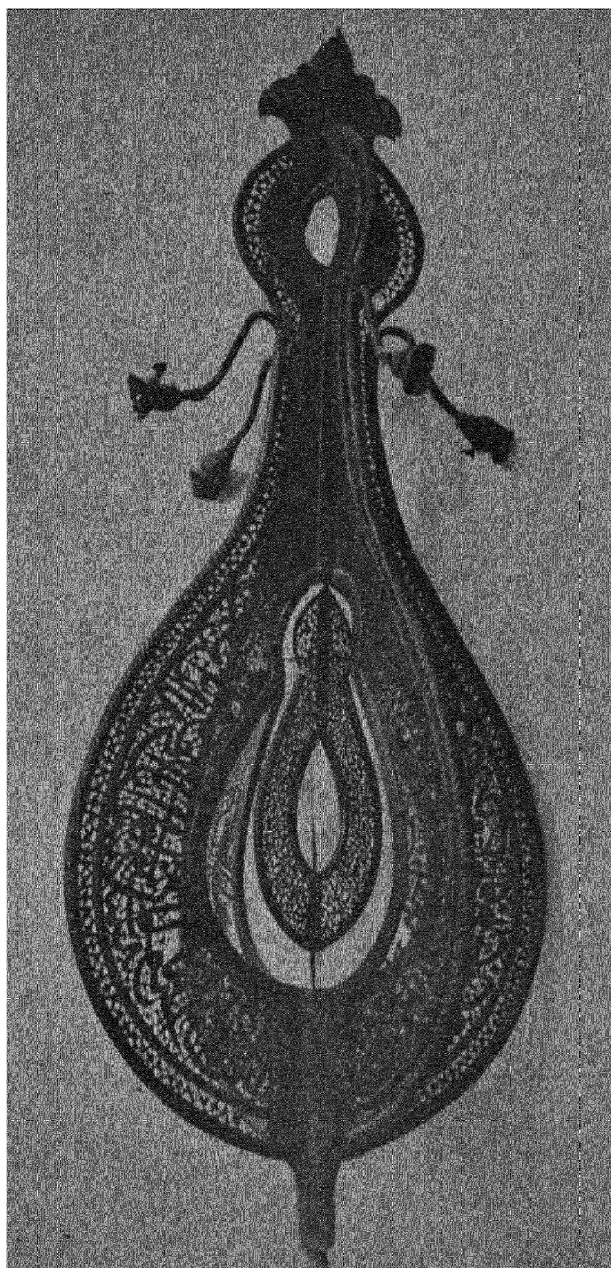
۴۱ . بخور سوز نقره مشبك متعلق بقرن هفتم هجری که
ارتفاعش ۴۵ سانتیمتر است

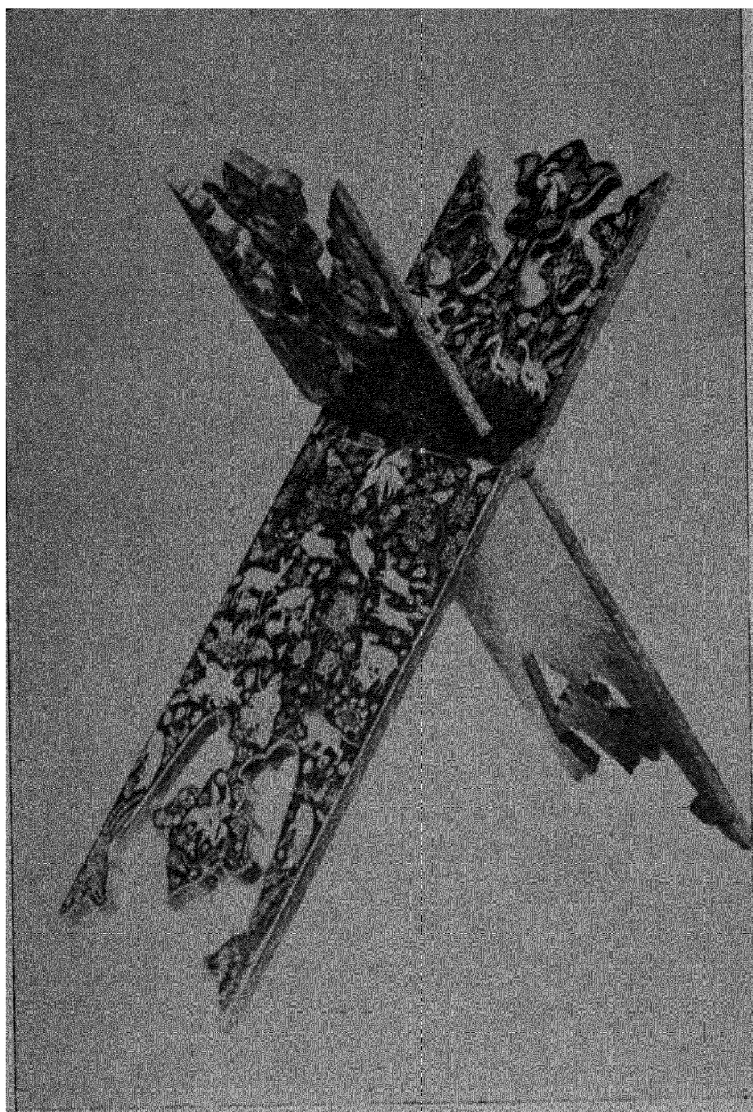
۴۲- قسمتی از زری زمینه آبی دارای گل و بوته بر رنگهای مختلف سفید
 نخودی و قرمز يك عقاب بحال پرواز در بالا و يکی در قسمت پائين
 و يك ازدها در وسطه ۶ سانتيمتر طول و عرضش ۳۰ سانتيمتر است
 نقشه چين و کار استادان عهد صفوی است

۴۳- قلمه که دسته آن شیر ماهی و غلاف قلمه دو طرف مینا کاری بسیار عالی برجسته در يك طرف غلاف بالا نقش شیری است که گاوی را گرفته کمی فاصله صورت بلنکی است در حال راه رفتن کمی فاصله بازی است که شکاری نموده و در پائین غلاف نقش خرگوشی است در حال نشسته و در سمت دیگر غلاف مینا کاری آن مر کب از کل و بوته شاخ و برگ و پرانده میباشد و متعلق با اوایل قرن سیزده هجری است

۴۴- سر طوق متعلق بقرن دهم هجری فولادی دارای ۴ نیم
 دایره هریک بعرض ۱۰ سانتیمتر که سوره انا فتحنا لك فتحاً مبیناً
 بخط ثلث كننده كاری شده ارتفاعش ۱۱۰ سانتیمتر میباشد

۴۵- رحل روغنی دارای نقاشی بسیار عالی مرکب از اقسام حیوانات و پرند زهینه
 مشکی نقاشی بارنگهای مختلف گل و بوته باشاخ و برگهای مختلف نقش ارتفاع
 ۸۴ سانتیمتر و عرض ۱۷ سانتیمتر منقار بدوره صفویه است

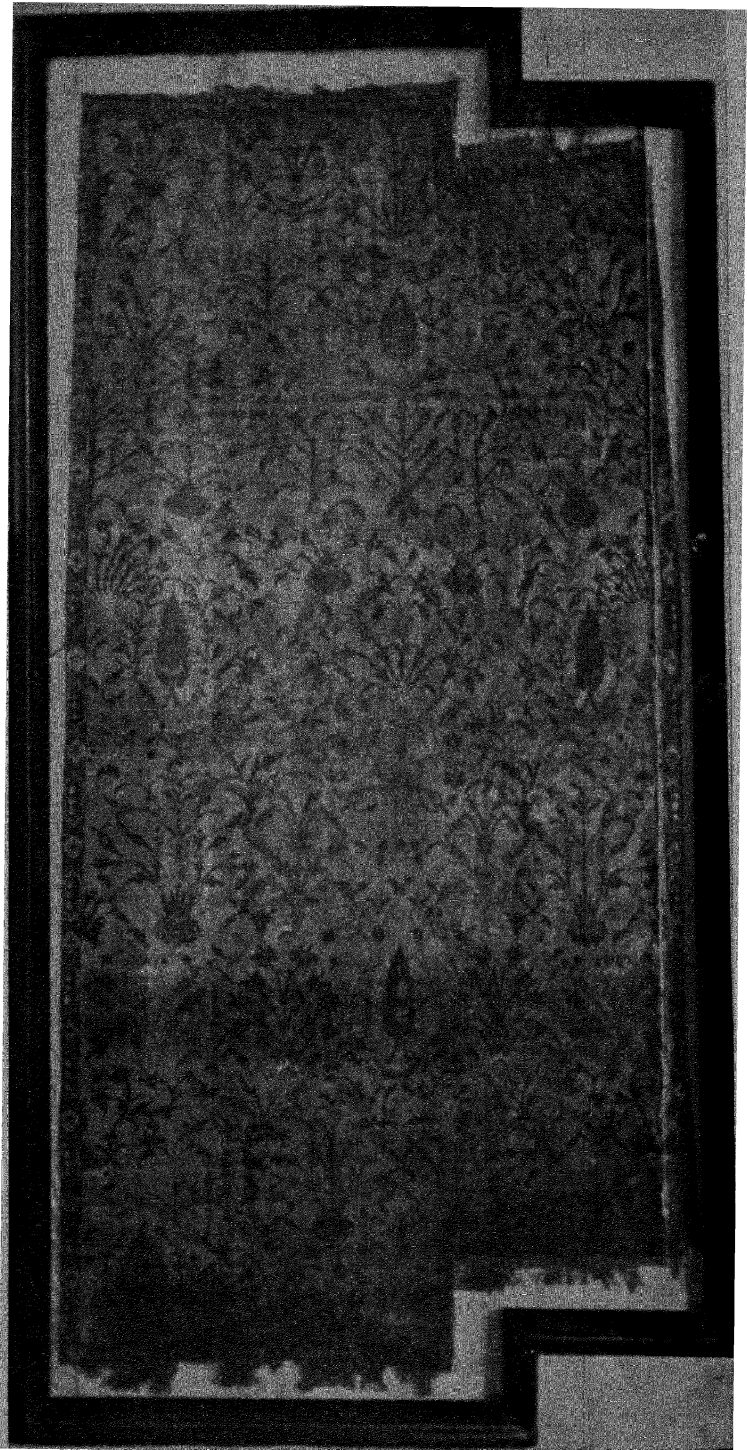

۴۶ - قالیچه نمازی دوره صفوی زمینه عنابی کلابتون ابرشمنی ۱,۴۰ متر ۱,۳۵ متر دارای سه حاشیه

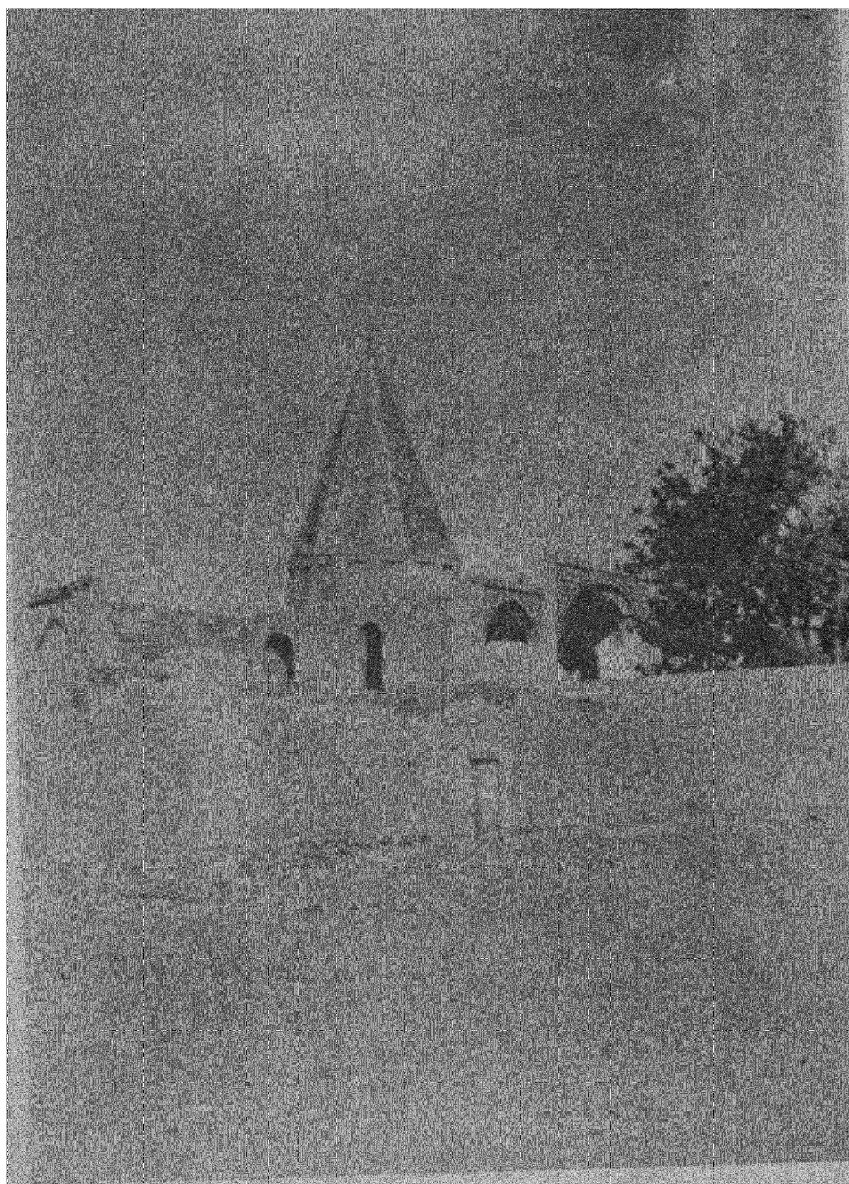
حاشیه اول ۴/۲ سانتیمتر ، حاشیه دوم ۸/۲ سانتیمتر ، حاشیه سوم ۳ سانتیمتر
حاشیه اول (امن الرسول الى آخر) حاشیه دوم (اية الكرسي الى آخر) حاشیه
سوم (اقم الصلوة الى آخر) در متن (رب اجعلنی مقيم الصلوة) در بالای قالیچه
اسماء الله با ابریشم برجسته بافته شده

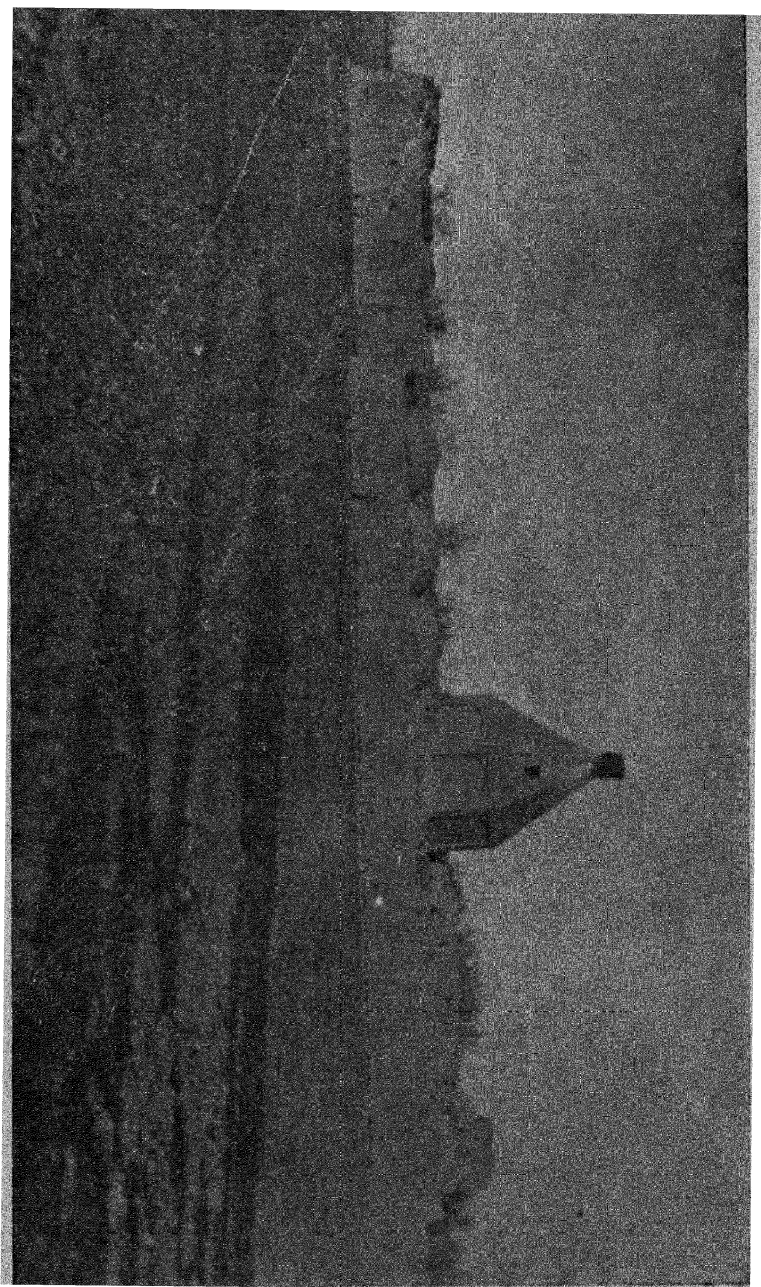
۴۷- قالی شاه عباسی متعلق بروی قبر شاه عباس ثانی که در سال ۱۰۸۲ توسط استاد نعمت الله جوشقانی بافته شده زمینه کلابتون ابریشمی وسط یک ترنج چهار گلدان که شاخه نسترن دارد حاشیه رنگ کاکل کاستی خود قالی برنگهای زرد لیمویی و آبی و رنگهای دیگر دارای گلهای برجسته ابریشمی، طول ۲,۸۷ متر و عرض ۱,۷۱ متر است

۴۸ - ده عدد قالیچه‌های رواق شاه عباس قزلباش که در سال ۱۰۸۲ توسط استاد نعمت‌الله جوشقان‌ی بافته شده ابریشمی خیلی نازک و نفیسه‌های مختلف که دارای اقسام پرزده و درخت سیر و گل و بوته افشان می‌باشند تقریباً ۸،۱ متر طول و ۷۰ سانتی‌متر عرض آنهاست

۴۹ - گنبد امام زاده حارث [خاک فرج]

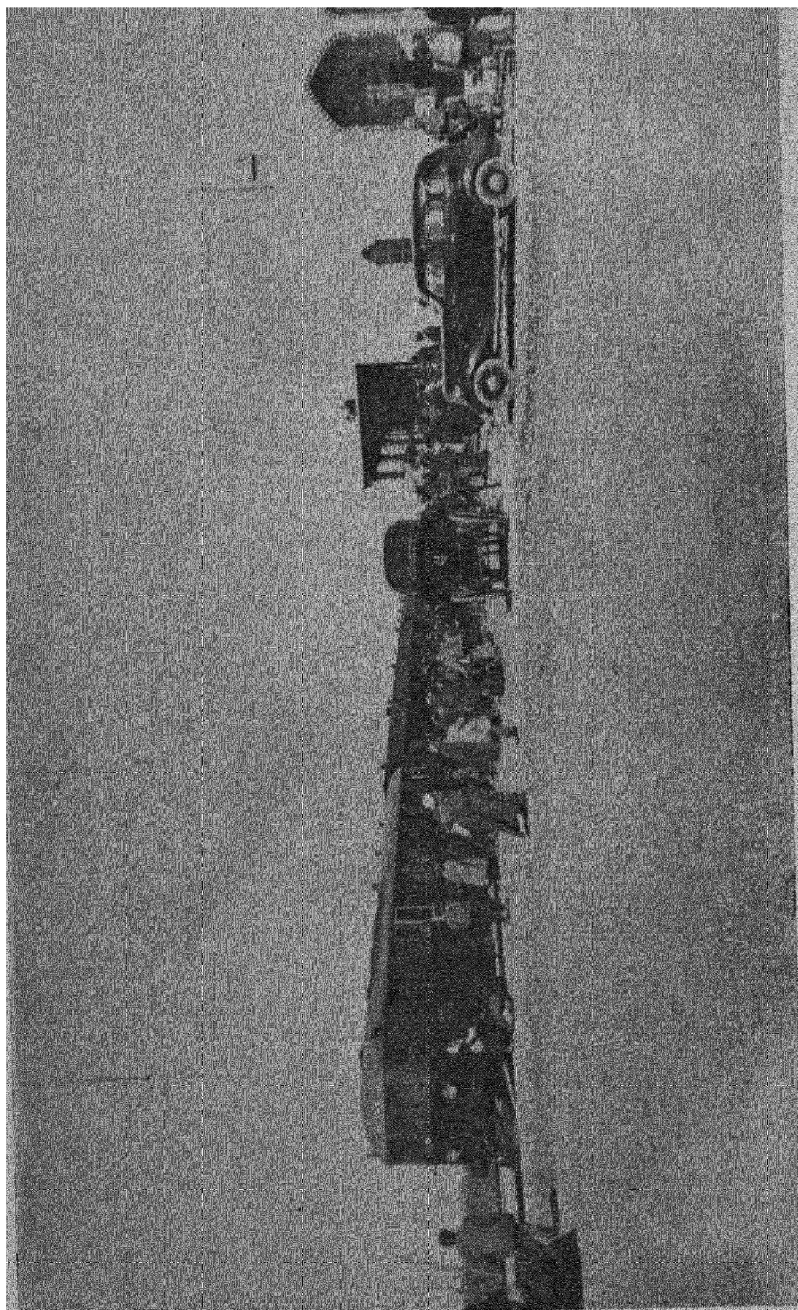

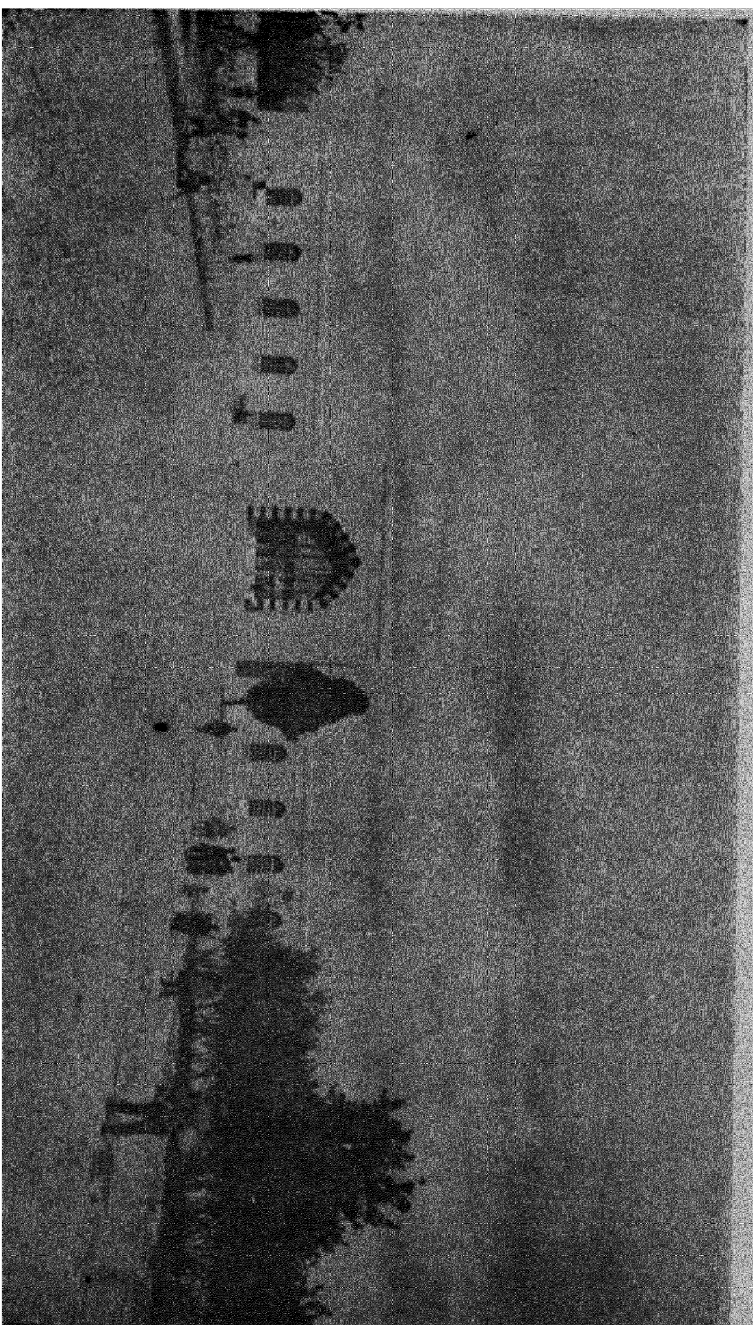

۵۱ - گنبد شاه ابراهیم در شمال غربی قم

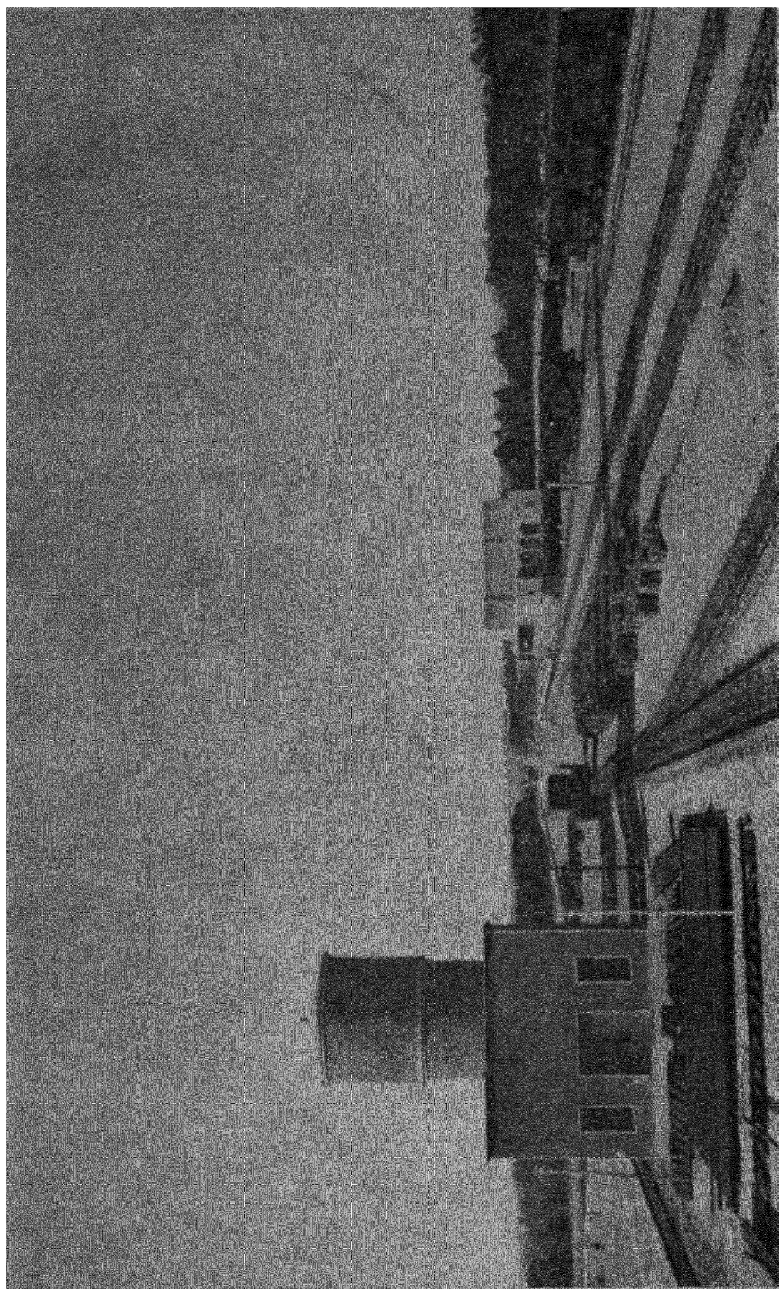

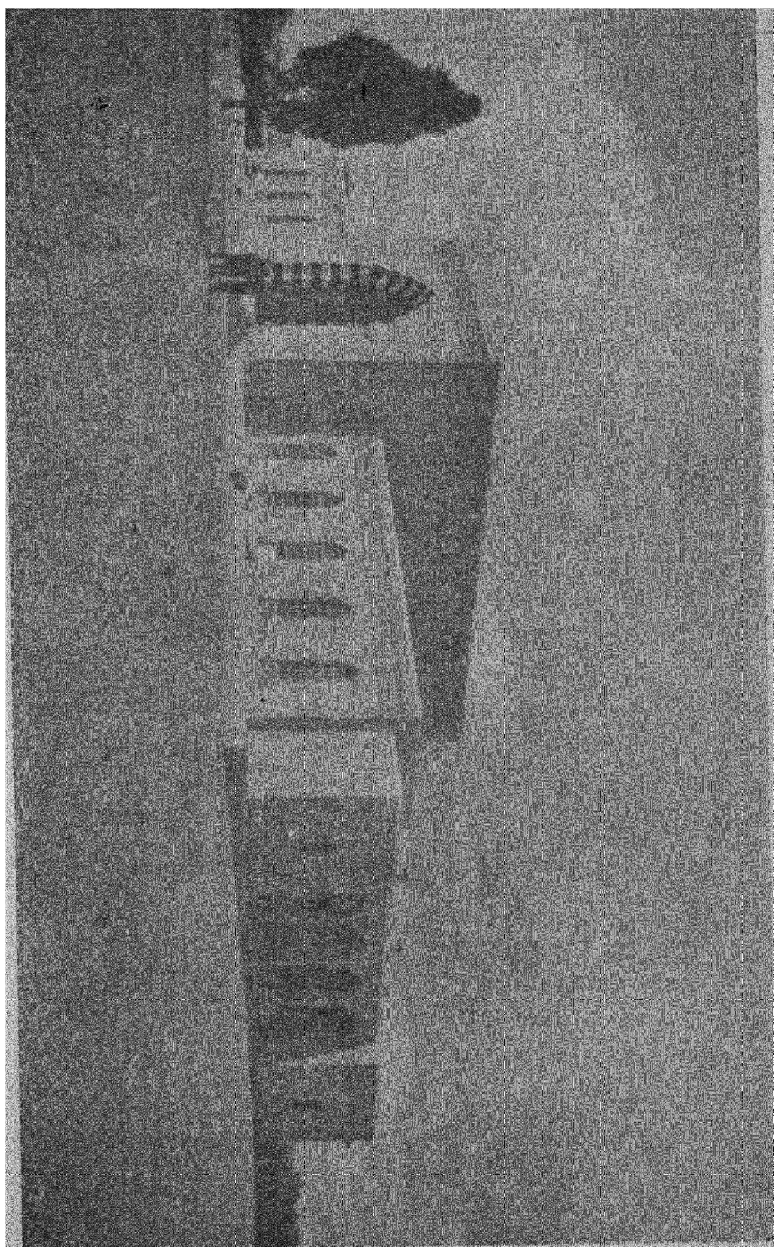
۵۲ - گنبد امام زاده ابراهیم نزدیک علی بن جعفر

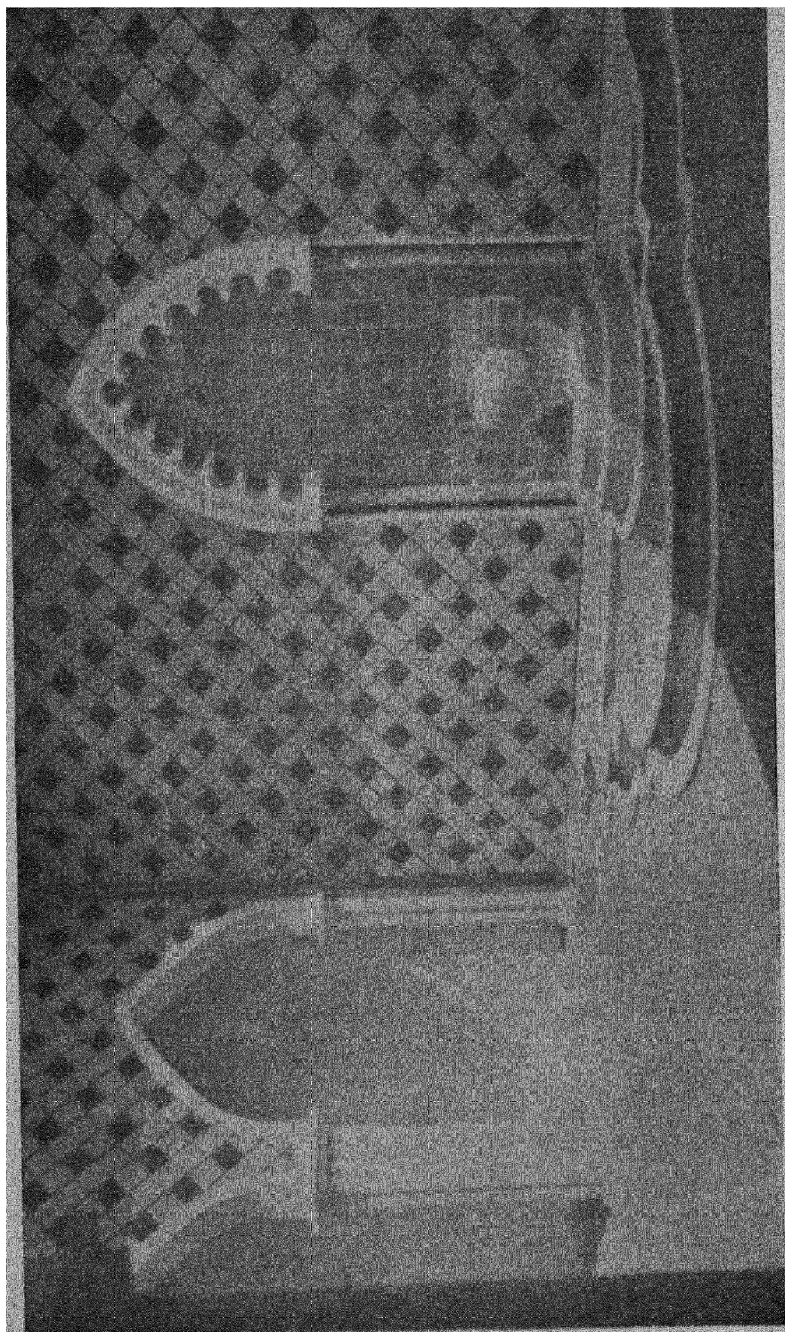

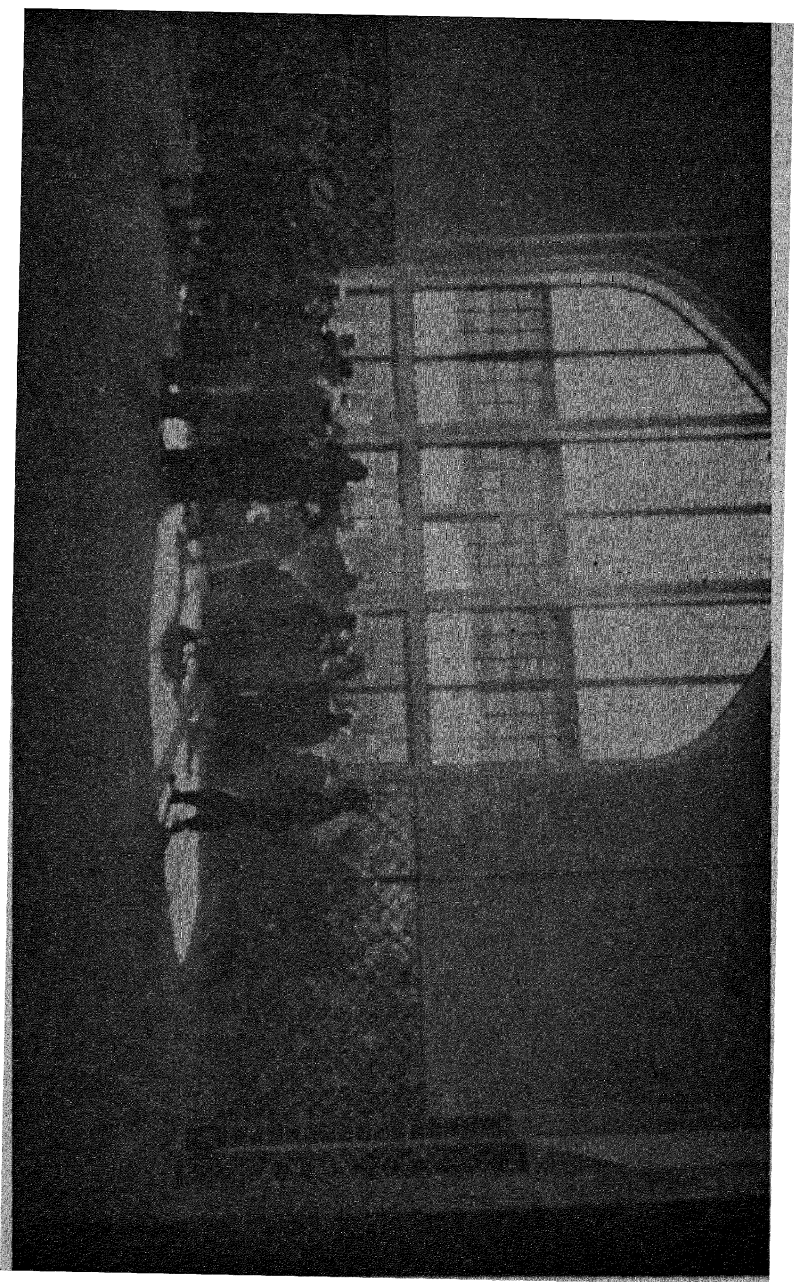
۵۵ - ایستگاه راه آهن در قم

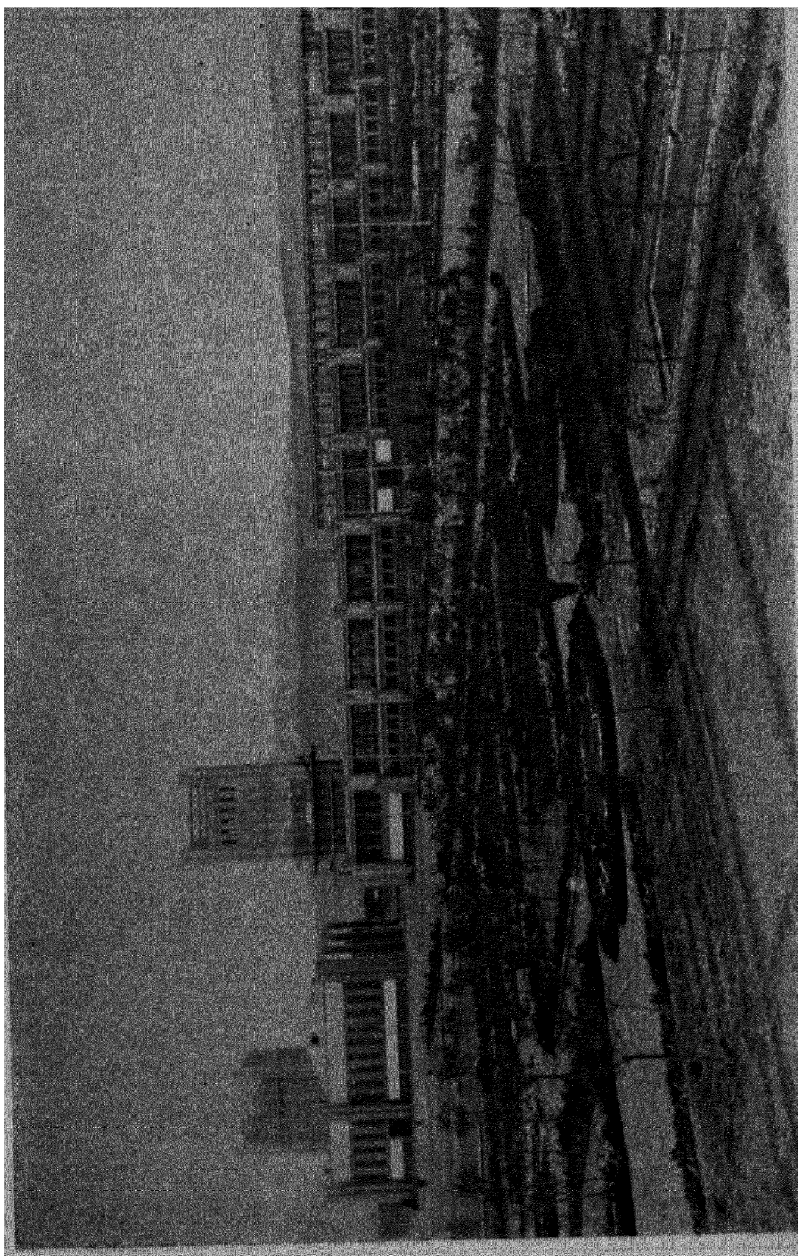

۵۶ - قسمتی از ایستگاه قم

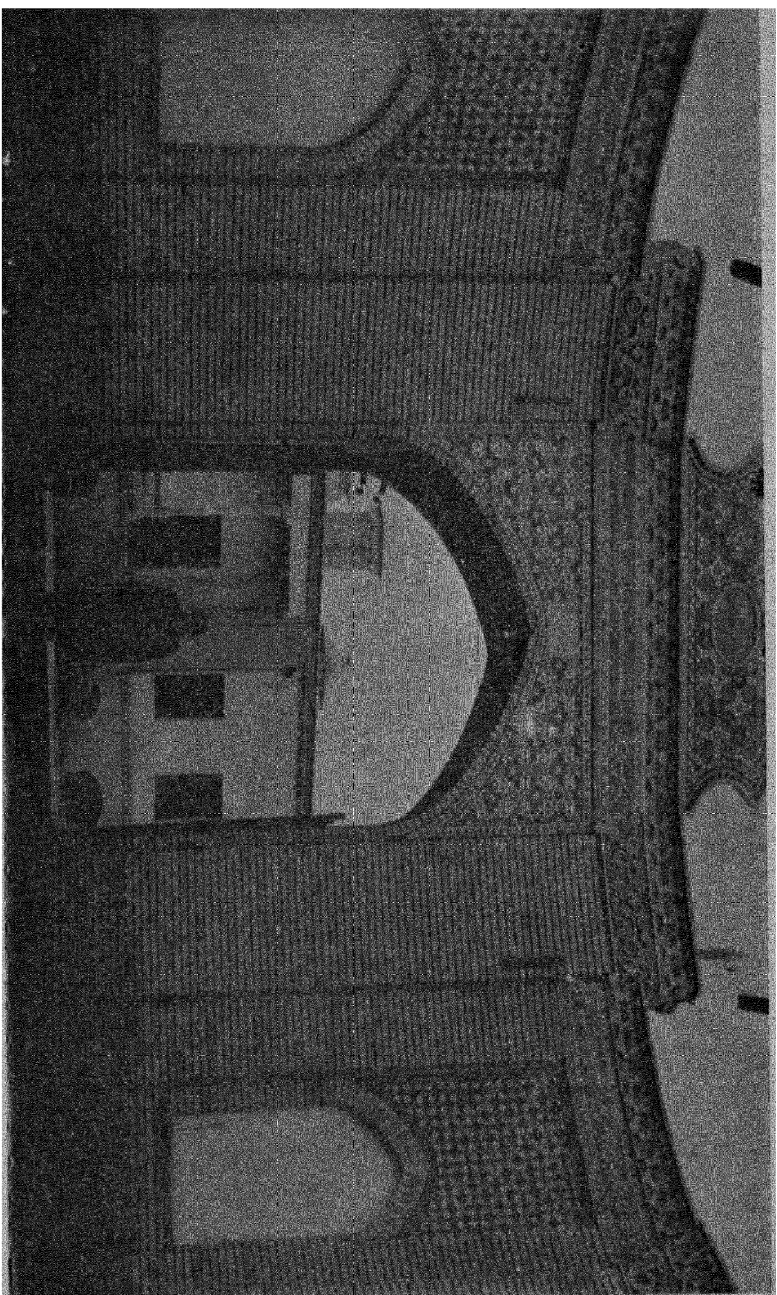

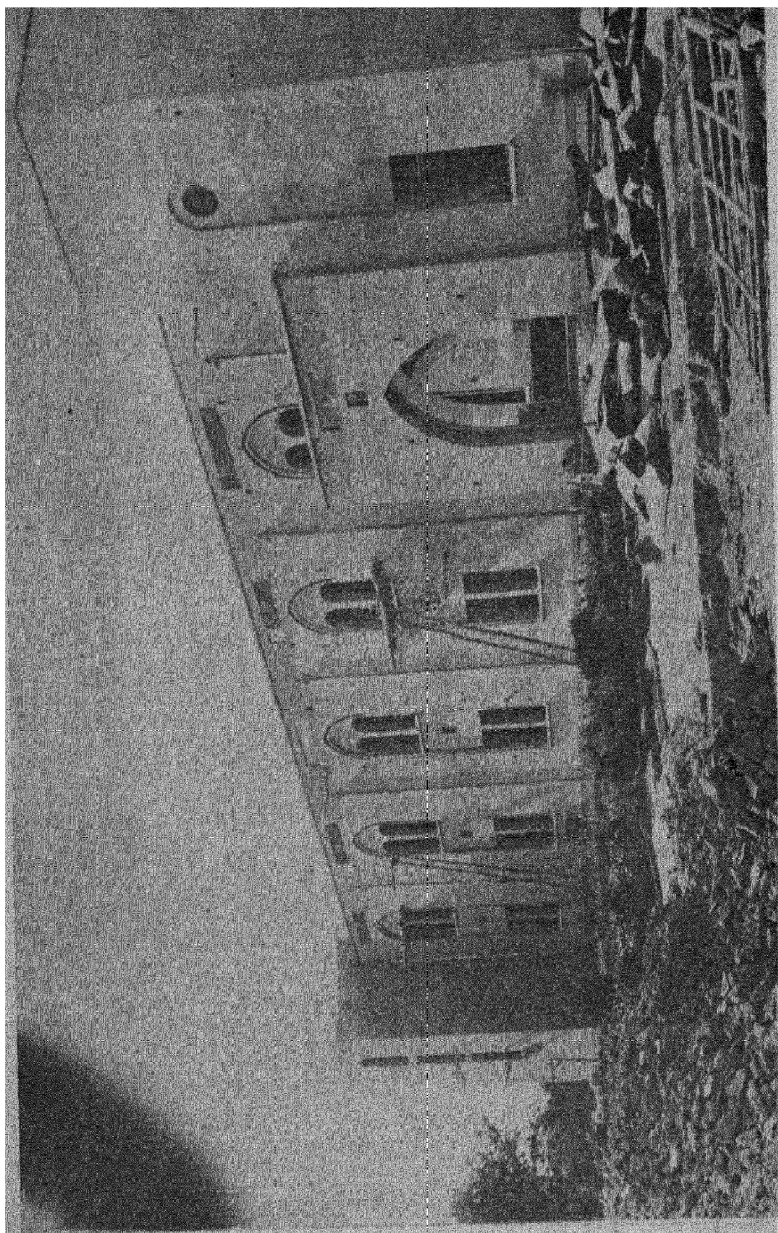
۵۸ - قسمتی از ایستگاه راه آهن قم

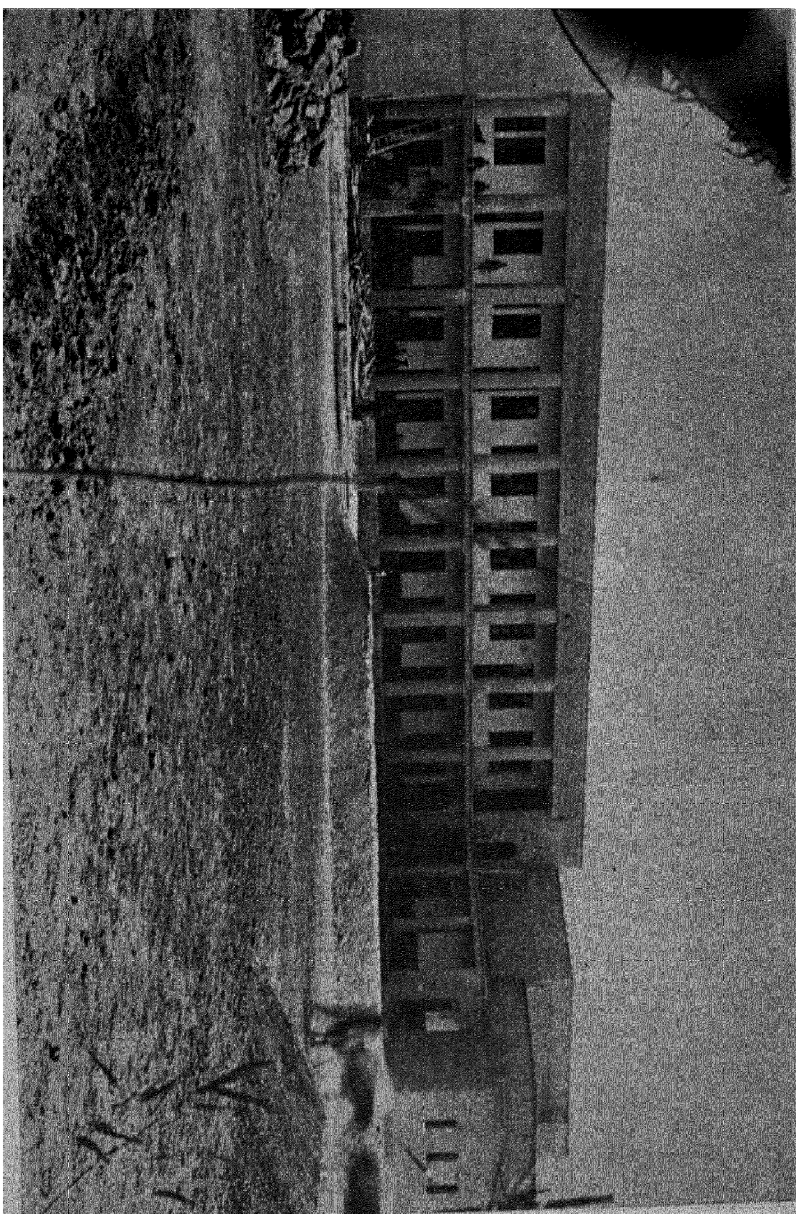

۵۶ - کارخانه ریشاف در قم

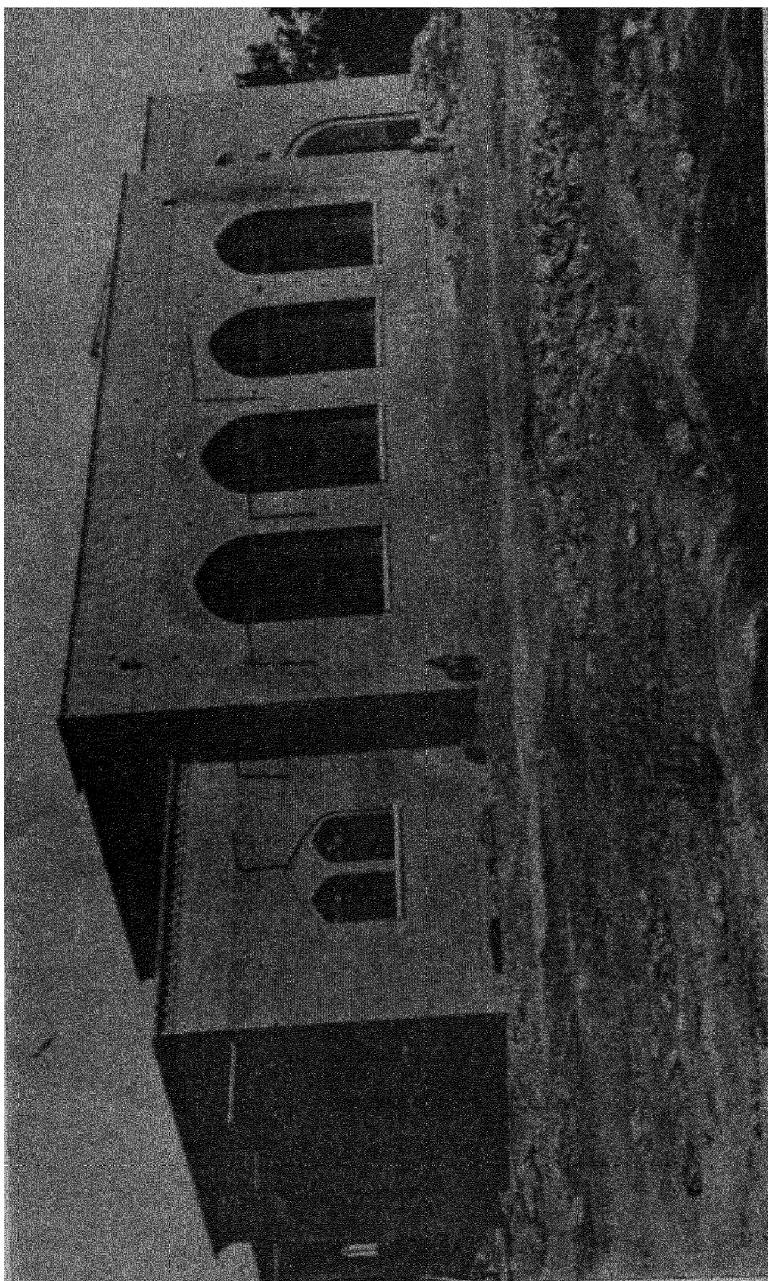

۶۰ - مدخل بیمارستان فاضلی قم

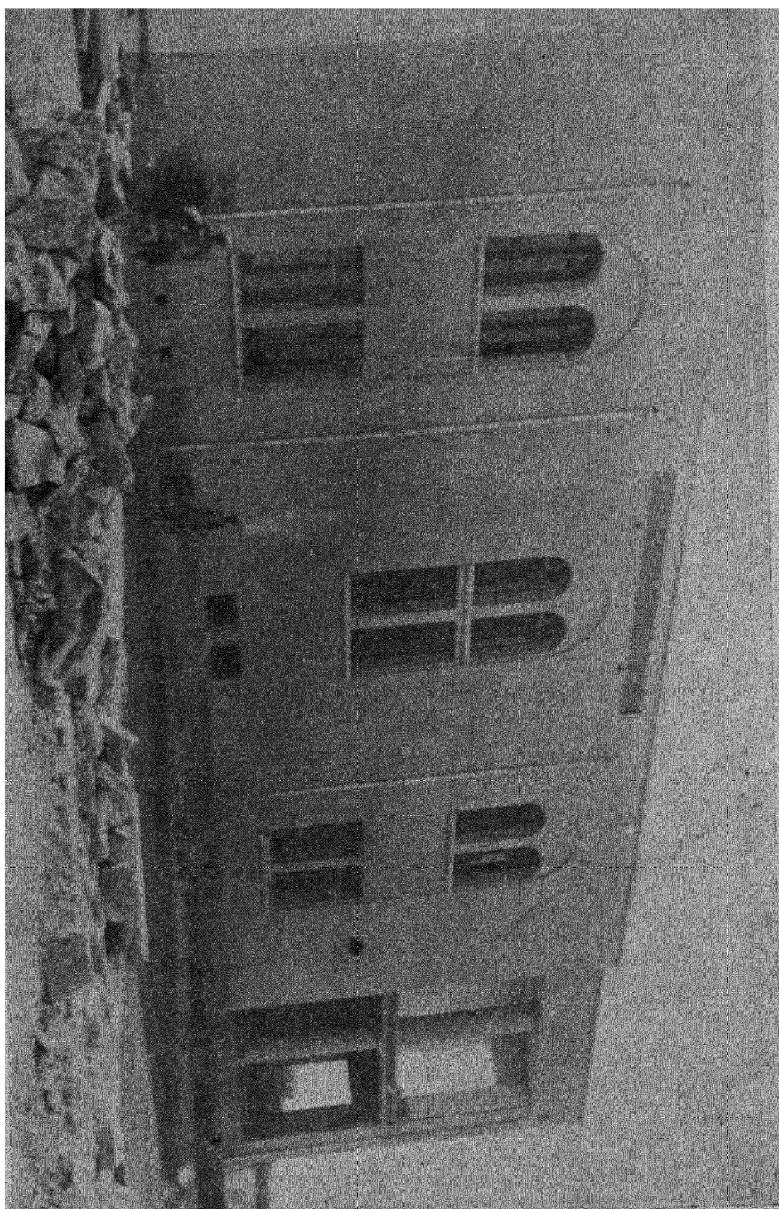

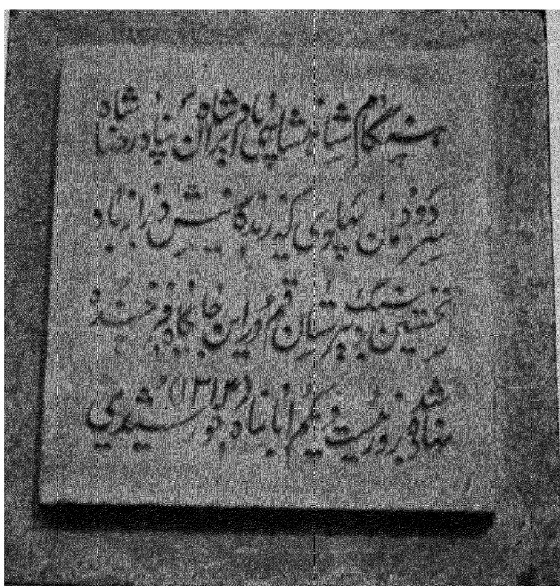
۱۲ - طلح جنوبي دیرستان نم

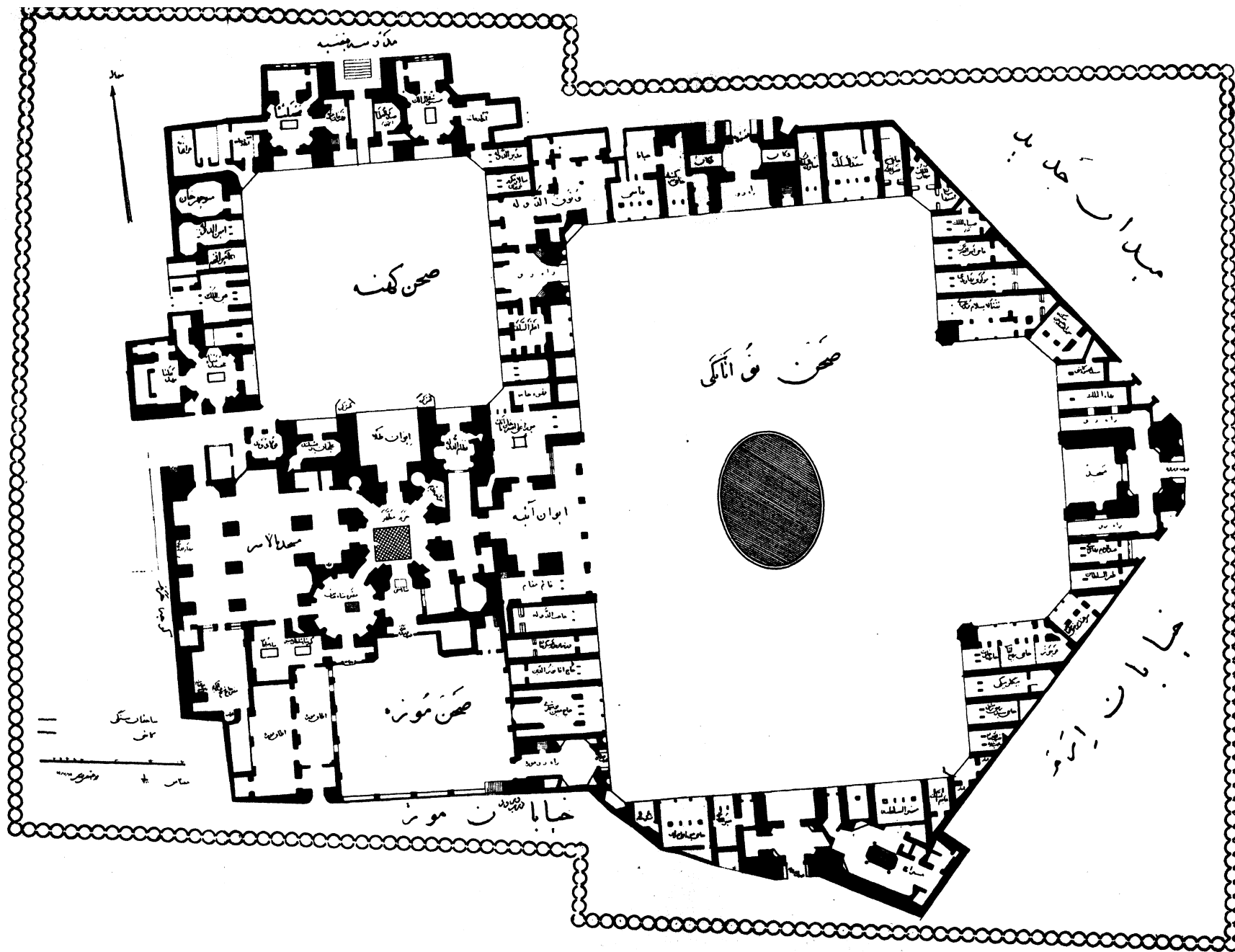
۶۲ - ضلع شرقی دیبرستان قم

۱۴ - ضلع غربی دبیرستان قم

عکس فوق صورت سنگی است مشتمل بر تاریخ بنای دبیرستان که بیارسی سره نگاشته و حکاکی شده و بنام مبارک شاهنشاه در زیر پله درب بزرگ ورود بعمارت در زیر زمین نهاده اند. توضیح چون سنگ سابق که در سالنامه ساختمانی وزارت فرهنگ عکس آن موجود است شامل اغلاطی چند بود بعداً حسب امر وزارت فرهنگ تجدید شده و سنگ جدیدی مطابق عکس بالا تهیه گردید.

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
بحورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔
